

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

82297

**BAĞIMSIZ ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ VE
TÜRKİYE İLE DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ**

82297

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Beşir EREN

Anabilim Dalı : İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat

**TC. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

OCAK 1999

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**BAĞIMSIZ ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ VE
TÜRKİYE İLE DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan : Beşir EREN

Tezin kabul edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Tarih ve No: 28.01.1999 1999/2

Prof.Dr. Betül TOSUN

Prof.Dr. Süreyya HİÇ

Yrd.Doç.Dr. Nurhayat ONKÖK

OCAK 1999

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

TABLolar LİSTESİ

GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: ÜLKELERİN GENEL YAPILARI..	5
1. TÜRKMENİSTAN.....	5
1.1. Coğrafi Konum.....	5
1.2. Tarihçe.....	7
1.3. Demografik Yapı.....	7
1.4. Siyasi ve İdari Yapı.....	8
2. AZERBAYCAN.....	9
2.1. Coğrafi Konum.....	9
2.2. Tarihçe.....	10
2.3. Demografik Yapı.....	11
2.4. Siyasi ve İdari Yapı.....	12
3. KAZAKİSTAN.....	13
3.1. Coğrafi Konum.....	13
3.2. Tarihçe.....	15
3.3. Demografik Yapı.....	16
3.4. Siyasi ve İdari Yapı.....	18
4. KIRGIZİSTAN.....	19
4.1. Coğrafi Konum.....	19
4.2. Tarihçe.....	20
4.3. Demografik Yapı.....	21
4.4. Siyasi ve İdari Yapı.....	22
5. ÖZBEKİSTAN.....	23
5.1. Coğrafi Konum.....	24
5.2. Tarihçe.....	24
5.3. Demografik Yapı.....	25
5.4. Siyasi ve İdari Yapı.....	27

İKİNCİ BÖLÜM: ÜLKELERİN GENEL YAPILARI.....	28
1. TÜRKMENİSTAN.....	28
1.1. Genel Ekonomi.....	28
1.2. Tarım ve Hayvancılık.....	29
1.3. Sanayi.....	30
1.4. Madencilik ve Enerji.....	33
1.5. Bankacılık ve Finansal Yapı.....	34
1.6. Ulaştırma ve Diğer Hizmetler.....	36
2. AZERBAYCAN.....	37
2.1. Genel Ekonomi.....	37
2.2. Tarım ve Hayvancılık.....	38
2.3. Sanayi.....	41
2.4. Madencilik ve Enerji.....	43
2.5. Bankacılık ve Finansal Yapı.....	45
2.6. Ulaştırma ve Diğer Hizmetler.....	48
3. KAZAKİSTAN.....	49
3.1. Genel Ekonomi.....	49
3.2. Tarım ve Hayvancılık.....	50
3.3. Sanayi.....	54
3.4. Madencilik ve Enerji.....	56
3.5. Bankacılık ve Finansal Yapı.....	60
3.6. Ulaştırma ve Diğer Hizmetler.....	62
4. KIRGIZİSTAN.....	65
4.1. Genel Ekonomi.....	65
4.2. Tarım ve Hayvancılık.....	66
4.3. Sanayi.....	69
4.4. Madencilik ve Enerji.....	71
4.5. Bankacılık ve Finansal Yapı.....	74
4.6. Ulaştırma ve Diğer Hizmetler.....	76
5. ÖZBEKİSİTAN.....	79
5.1. Genel Ekonomi.....	79
5.2. Tarım ve Hayvancılık.....	80
5.3. Sanayi.....	84
5.4. Madencilik ve Enerji.....	88
5.5. Bankacılık ve Finansal Yapı.....	91

4.6. Ulaştırma ve Diğer Hizmetler.....	95
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ÜLKELERİN DIŞ TİCARET	
YAPILARI VE TÜRKİYE İLE DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ.	98
1. TÜRK CUMHURİYETLERİNİN DIŞ TİCARET	
YAPILARI.....	98
1.1. Türkmenistan.....	98
1.1.1. Dış Ticaret.....	98
1.1.2. İhracatın Genel Yapısı.....	99
1.1.3. İthalatın Genel Yapısı.....	101
1.2. Azerbaycan.....	103
1.2.1. Dış Ticaret.....	103
1.2.2. İhracatın Genel Yapısı.....	105
1.2.3. İthalatın Genel Yapısı.....	107
1.3. Kazakistan.....	108
1.3.1. Dış Ticaret.....	108
1.3.2. İhracatın Genel Yapısı.....	110
1.3.3. İthalatın Genel Yapısı.....	111
1.4. Kırgızistan.....	112
1.4.1. Dış Ticaret.....	112
1.4.2. İhracatın Genel Yapısı.....	114
1.4.3. İthalatın Genel Yapısı.....	116
1.5. Özbekistan.....	117
1.5.1. Dış Ticaret.....	117
1.5.2. İhracatın Genel Yapısı.....	118
1.5.3. İthalatın Genel Yapısı.....	119
2. TÜRK CUMHURİYETLERİNİN TÜRKİYE İLE	
DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ.....	121
2.1. Türkmenistan.....	121
2.1.1. İhracatımızın Genel Yapısı.....	122
2.1.2. İthalatımızın Genel Yapısı.....	125
2.2. Azerbaycan.....	127
2.2.1. İhracatımızın Genel Yapısı.....	129
2.2.2. İthalatımızın Genel Yapısı.....	132
2.3. Kazakistan.....	134
2.3.1. İhracatımızın Genel Yapısı.....	137

2.3.2. İthalatımızın Genel Yapısı.....	139
2.4. Kırgızistan.....	142
2.4.1. İhracatımızın Genel Yapısı.....	143
2.4.2. İthalatımızın Genel Yapısı.....	145
2.5. Özbekistan.....	147
2.5.1. İhracatımızın Genel Yapısı.....	149
2.5.2. İthalatımızın Genel Yapısı.....	152
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: DIŞ TİCARETİMİZDE ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNİN ÖNEMİ VE DIŞ TİCARETİN ARTTIRILMASI İMKANLARI.....	156
1. DIŞ TİCARETİN ÜLKELER AÇISINDAN ÖNEMİ VE YENİ ULUSLARARASI EKONOMİK DÜZENDE TÜRKİYEDE DIŞ TİCARETİN DURUMU.....	156
1.1. Dış Ticaretin Ülkeler Açısından Önemi.....	156
1.2. Dünya Ticaretinin Gelişimi ve Beklentiler.....	158
1.2.1. Yeni Uluslararası .Ekonomik Düzen.....	158
1.3. Türkiye’de Dış Ticaretin Genel Görünümü.....	160
1.3.1. Türkiye’de İhracatın Genel Yapısı.....	163
1.3.2. Türkiye’de İthalatın Genel Yapısı.....	169
2. ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE DIŞ TİCARETİN GELİŞTİRİLMESİ İMKANLARI.....	172
2.1. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Dünya ve Türkiye Açısından Önemi.....	172
2.2. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İle Dış Ticaretin Gerekliliği....	174
2.3. Dış Ticaretin Geliştirilmesi İmkanları.....	178
2.4. Dış Ticarete Konu Olan Temel Sektörler ve Ürünler....	179
2.5. Türkiye- Avrupa Topluluğu İlişkileri Kapsamında Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İle İlişkiler.....	183
2.6. Karşılıklı Dış Ticaretin Geliştirilmesi Açısından Alınması Gerekli Tedbirler.....	186
SONUÇ.....	191
KAYNAKLAR.....	195

KISALTMALAR

AGİK	: Avrupa Güvenlik İşbirliği Konseyi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BOATC	: Bağımsız Orta Asya Türk Cumhuriyetleri
BTSO	: Bursa Ticaret ve Sanayi Odası
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EIU	: The Economist Intelligence Unit
ECO	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
IBRD	: Dünya Bankası
IMF	: Uluslararası Para Fonu
ISIC	: Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması
İSO	: İstanbul Sanayi Odası
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
KTÜ	: Karadeniz Teknik Üniversitesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
SITC	: Uluslararası Ticaret Sınıflaması
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TİKA	: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı
TİM	: Türkiye İhracatçılar Meclisi
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
YUED	: Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen

TABLULAR LİSTESİ

BİRİNCİ BÖLÜM

- Tablo 1.1 - Azerbaycan'da Doğal Nüfus Artışı ve Bebek Ölümleri**
Tablo 1.2 - BDT'yi Oluşturan Üyelerin Yüzölçümü Ve Payları
Tablo 1.3 - Kazakistan'daki etnik nüfusun Yapısı
Tablo 1.4 - Kırgızistan Nüfusunun Milliyetlere Göre Dağılımı
Tablo 1.5 - Kırgızistan Nüfusunun Bölgelere Göre Dağılımı
Tablo 1.6 - Özbekistan Nüfusunun Etnik Yapısı

İKİNCİ BÖLÜM

- Tablo 2.1 Türkmenistan'da Tarımsal Üretim**
Tablo 2.2- İşgücünün Sektörlere Göre Dağılımı
Tablo 2.3 -Türkmenistan'da Milli Gelirin Kompozisyonu
Tablo 2.4 -Türkmenistan'ın Enerji Üretimi ve İhracatı
Tablo 2.5- Türkeximbank Tarafından Yapılan Finansman Desteği
Tablo 2.6 -Azerbaycan'da Bitkisel Üretim
Tablo 2.7 -Azerbaycan'da Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Sayısı
Tablo 2.8- Azerbaycan'da Seçilmiş Sanayi Ürünleri Üretimi
Tablo 2.9- Azerbaycan'da Ham Petrol ve Doğal gaz Üretimi
Tablo 2.10- Türkeximbank Tarafından Azerbaycan'a yapılan Finansman Desteği
Tablo 2.11- Kazakistan'ın Yıllar İtibariyle Başlıca Tarım Ürünleri
Tablo 2.12 -Kazakistan'da Tarım Ürünleri Verimliliği
Tablo 2.13 -Kazakistan'da Tarım Üretimindeki Ana Tipler ve 1991-1994 Ortalaması
Tablo 2.14 -Kazakistan'da (1985-1994) Arası Büyük, Küçükbaş ve Kümes Hayvanı Üretimi
Tablo 2.15 -Kazakistan'da Yıllara Göre Sanayi Üretimi
Tablo 2.16 -Kazakistan'da Demire Daylı Metalürji Ürünleri
Tablo 2.17 -Kazakistan'ın Kömür Üretimi
Tablo 2.18 -Kazakistan'ın Ham Petrol ve Doğal Gaz Üretimi
Tablo 2.19 -Kazakistan'ın Elektrik Üretimi
Tablo 2.20 -Kazakistan'da İnsan Taşımacılığı
Tablo 2.21 -Kazakistan Bankacılık Sistemindeki Temel Göstergeler

- Tablo 2.22 -Kazakistan'da Mal Taşımacılığı**
- Tablo 2.23 -Kırgızistan'da Tarımsal Üretim**
- Tablo 2.24- Kırgızistan'da Hayvan ve Hayvansal Üretim**
- Tablo 2.25- Kırgızistan'da Başlıca Sanayi Mamullerinin Üretimi**
- Tablo 2.26- Kırgızistan'da Makine Sanayi Malları Üretimi**
- Tablo 2.27- Kırgızistan'ın Kömür Üretimi**
- Tablo 2.28 -Kırgızistan İhracat ve Proje Kredileri**
- Tablo 2.29 -Özbekistan'da Tarımsal Ürünlerin Üretim Miktarları**
- Tablo 2.30 -Özbekistan'da Pamuk Elyafı Üretimi**
- Tablo 2.31 -Özbekistan'da Hayvansal Üretim**
- Tablo 2.32 -Sanayide Gelişmenin Temel Göstergeleri**
- Tablo 2.33 -Özbekistan'da Belli Başlı Sanayi Malları Üretimi**
- Tablo 2.34 -Özbekistan'ın Belli Başlı Enerji Ürünleri Üretimi**
- Tablo 2.35 -Özbekistan'ın Ulusal Elektrik Bilançosu**
- Tablo 2.36 -Özbekistan'da Parasal Göstergeler**
- Tablo 2.37 -Özbekistan'da Çeşitli Vasıtalarla Taşımacılık Faaliyetleri**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

- Tablo 3.1 - Türkmenistan'ın İhracat ve İthalatı**
- Tablo 3.2 - Türkmenistan'da Seçilmiş Ana Ürün Bazında Toplam İthalatın Dağılımı**
- Tablo 3.3 - Azerbaycan'ın Dış Ticareti**
- Tablo 3.4 - Azerbaycan'ın Temel Dış Ticaret Kalemleri**
- Tablo 3.5 - Azerbaycan'da Petrol ve Doğal Gaz Üretimi**
- Tablo 3.6 - Azerbaycan'ın Sektörel Bazda İhracatı**
- Tablo 3.7 - Azerbaycan'ın İhracatı**
- Tablo 3.8 - Azerbaycan'ın İthalatının Ülkelere Göre Dağılımı**
- Tablo 3.9 - Azerbaycan'ın Sektörel Bazda İthalatı**
- Tablo 3.10- Kazakistan'ın BDT Dışı Ülkelerle Dış Ticareti**
- Tablo 3.11- Kazakistan İhracatının Mal Bazında Dağılımı**
- Tablo 3.12 -Kazakistan İthalatının Mal Bazında Dağılımı**
- Tablo 3.13- Kırgızistan Cumhuriyetinin Dış Ticareti**
- Tablo 3.14- Kırgızistan'da Bölge Dışı Ticaretin Ülkelere Dağılımı**
- Tablo 3.15 -Kırgızistan'ın İhracat Yaptığı Başlıca Ülkeler**

Tablo 3.16 -Özbekistan'ın Dış Ticareti

Tablo 3.17 -Özbekistan'ın Mal Gruplarına Göre BDT Ülkeleriyle İhracatı

Tablo 3.18 -Özbekistan'ın BDT Ülkeleri İle İthalatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı

Tablo 3.19 -Türkiye ve Türkmenistan Arasındaki Dış Ticaret Hacmi

Tablo 3.20 -Türkiye'nin Türkmenistan'a İhracatının Sektörel Ayrımı

Tablo 3.21 -Alt Sektörler Bazında Türkiye'nin Türkmenistan'a İhracatı

Tablo 3.22 -1995-1996 Yıllarında Türkiye-Türkmenistan İthalatını Sektörel Ayrımı

Tablo 3.23 -Alt Sektörler Bazında Türkiye'nin Türkmenistan'dan İthalatı

Tablo 3.24 -Türkiye İle Azerbaycan Arasında Dış Ticaret

Tablo 3.25 -1995-1996 Yıllarında Türkiye'nin Azerbaycan'a İhracatının Sektörel Ayrımı

Tablo 3.26 -1997 Yılı Ocak-Haziran Dönemi İtibariyle Başlıca İhraç Ürünlerimiz

Tablo 3.27 -Türkiye'nin 1996 Yılında Azerbaycan'a İhracatı

Tablo 3.28 -1995-1996 Yıllarında Türkiye'nin Azerbaycan'dan İthalatının Sektörel Ayrımı

Tablo 3.29 -1997 Yılı Ocak-Haziran Dönemi İtibariyle Başlıca İthal Ürünlerimiz

Tablo 3.30 -Türkiye ile Kazakistan Arasındaki Dış Ticaret İlişkileri

Tablo 3.31 -Türkiye ve Kazakistan Arasındaki Anlaşma ve Protokoller

Tablo 3.32 -Kazakistan İle İhracatımız

Tablo 3.33 -1995-1996 Yıllarında Türkiye'nin Kazakistan'a İhracatının Sektörel Ayrımı

Tablo 3.34 -Kazakistan İle Dış Ticaretimiz

Tablo 3.35 -1995-1996 Yıllarında Türkiye'nin Kazakistan'dan İthalatının Sektörel Ayrımı

Tablo 3.36 -1995 Yılı İtibariyle Kazakistan'dan İthalatımız

Tablo 3.37- Kırgızistan ve Türkiye Arasında Mevcut Anlaşma Ve Protokoller

Tablo 3.38 -Türkiye ile Kırgızistan Arasındaki Dış Ticaret İlişkileri

Tablo 3.39 -1995-1996 Yıllarında Türkiye'nin Kırgızistan'a İhracatının Sektörel Ayrımı

Tablo 3.40 -1995 Yılı İtibariyle Başlıca İhraç Ürünlerimiz (Kırgızistan)

Tablo 3.41 -1995-1996 Yıllarında Türkiye'nin Kırgızistan'dan İthalatının Sektörel Ayrımı

Tablo 3.42 -1996 Yılı İtibariyle Başlıca İthal Ürünlerimiz (Kırgızistan)

Tablo 3.43 -Özbekistan İle Dış Ticaretimiz

**Tablo 3.44 -1995-1996 Yıllarında Türkiye'nin Özbekistan'a İhracatının
Sektörel Ayrımı**

Tablo 3.45 -Türkiye'nin Özbekistan'a İhraç Ettiği Başlıca Maddeler

Tablo 3.46 - Fasil Bazında Türkiye-Özbekistan İthalatı

**Tablo 3.47 -1995-1996 Yıllarında Türkiye'nin Özbekistan'dan İthalatının
Sektörel Ayrımı**

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Tablo 4.1 - Türkiye'nin Dış Ticareti

**Tablo 4.2 - Türkiye'nin Ana Sektörlere, Mal ve Ülke Gruplarına Göre Dış
Ticaret**

Tablo 4.3- Türkiye'de Sektörler İtibariyle İhracatta Gelişmeler

Tablo 4.4 - Türkiye'nin Madde Bazında İhracatı

Tablo 4.5- Türkiye'de İhracatın Ülke Gruplarına Göre Dağılımı

Tablo 4.6 - Türkiye'nin Ana mal Gruplarına Göre İthalatının Dağılımı

Tablo 4.7- Türkiye'de İthalatının Sektörlere Göre Dağılımı

Tablo 4.8 - Türkiye'de İthalatın Ülke Gruplarına Göre Dağılımı

Tablo 4.9 - Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Dış Ticaretinin Genel Yapısı

**Tablo 4.10-Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine Yönelik İhraç
Ürünleri**

**Tablo 4.11 -Türkiye'nin 2 Haneli Uluslararası Sanayi Sınıflaması (ISIC Rev.3.)
Sektörleri Tarafından Gerçekleştirilen İhracatı**

**Tablo 4.12 -Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden İthal Ettiği
Ürünler**

**Tablo 4.13 -AB'nin 1995 Yılında Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle Dış
Ticareti**

GİRİŞ

Eski Sovyet sisteminin bir imparatorluk edasına uzun süre dayanamayışı, mevcut sistemin ekonomik ve siyasi yönden çökmesi, bu büyük milletli devletin dağılmasına sebep olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, aynı topraklar üzerinde yeni devletlerin kurulması ve çeşitli özerk bölgelerin bağımsızlık gayretlerine, hatta mücadelelerine girişmesi, dünyada, özellikle bu bölgede yeni bir uluslararası ilişkiler düzeninin kurulmasını gerektirmiştir.

Bağımsızlıklarını kazanmak için uzun yıllar sabırla bekleyen bir çok Cumhuriyet, bu büyük tarihi fırsat ile birlikte bağımsızlıklarını tek tek ilan etmeye başlamışlardır.

31 Ağustos 1991'de Özbekistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte, sırasıyla; 18 Ekim 1991'de Azerbaycan, 27 Ekim 1991'de Türkmenistan, 12 Aralık 1991'de Kırgızistan ve 16 Aralık 1991'de Kazakistan Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Ancak siyasi alanda kazanılan bu başarılar ekonomik alanda hemen kazanılamamıştır.

Genel olarak, merkezi planlama ağırlıklı sosyalist bir ekonomi yapıdan, serbest piyasa ekonomisine geçme çabası içinde bulunan bu ülkeler ekonomik reformlarını gerçekleştirirken karşılaştıkları en büyük problem, merkezîyetçi ekonomik kararların geçiş döneminde de ağırlığını koruyacağıdır.

Her şeyin sürekli bir şekilde ve hızla değişmekte olduğu bir dönemde yeni bir model ve kimlik arayışı içinde olan bu Cumhuriyetlerin yüzlerini öncelikle Türkiye'ye çevirmeleri, Türkiye'nin dünya üzerindeki önemini arttırmasına sebep olmuştur. Bu Cumhuriyetlerin Türkiye modelini benimsemeleri ihtimali ve kendilerini Türkiye'ye yakın hissetmeleri, Türkiye'nin dış politikasına yeni bir boyut kazandırmıştır. Türk Modeli kavramı gerek Türkiye kamuoyunda ve gerekse uluslararası arenada 1991'den itibaren çok sık kullanılmaya başlanmış ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin yeni kimlik kazanmaları ve ulus devleti olarak ayakta kalma çabalarını yönlendirebilmek için model ve örnek arama gayretleri sürecinde Türkiye çeşitli araştırmalar, incelemeler ve kurumlar tesis etmiştir.

Bağımsız Türk Cumhuriyetleri, bağımsızlıklarını ilan etmelerine rağmen, serbest piyasa ekonomisi bir yana, devlet kimliği altında gerekli ekonomik güçlere sahip değildirler. Dış ticaret, banka, kambiyo, para, sermaye piyasaları, yabancı sermaye, gümrük gibi bir çok konuda yasal düzenlemeler yok veya henüz tamamlanamamış durumdadır. Zengin doğal kaynaklara sahip olmalarına rağmen, merkezîyetçi Rus politikaları sonucunda, diğer BDT ülkelerine, Özellikle Rusya'ya ekonomik anlamda halen bağımlı durumdadırlar. Mevcut üretim tesisleri oldukça yetersiz veya büyük kapasite eksiklikleri ile çalışmaktadırlar. Bazı konularda Türkiye'den bile ileride olan bu Cumhuriyetler, dışa açılmamanın sonucunda, bütün dünya ülkelerinin yıllar önce tanıştığı bir çok teknolojiden hala nasiplerini alamamışlardır.

Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri konusunda dil, din, ırk, tarih gibi doğal bir takım avantajlarının yanı sıra, coğrafi olarak Avrupa'ya yakınlığı ve bu ülkelere yakınlığından dolayı kurulması ve geliştirilmesi muhtemel yeni ekonomik ilişkileri, başta ABD olmak üzere bütün dünya ülkelerinin yakından ilgilendiği önemli bir konu haline gelmiştir. Avrupa Topluluğu, Uzak Doğu Ülkeleri ve bir çok Ortadoğu ülkesi dünyadaki yeni ekonomik fırsatın Orta Asya'da bulunduğunu ve bu büyük pastadan pay alabilmek için çeşitli yatırımlarını ve yardımlarını bu ülkeler üzerinde yoğunlaştırdıkları açık bir şekilde görülmektedir.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin sahip olduğu ekonomik potansiyel, bütün dünya ülkelerinin dikkatini çekmektedir. Bu ülkelerde büyük petrol rezervleri ve doğal gaz rezervleri mevcuttur. Eski SSCB'nin toplam pamuk üretiminin %90'ı Türk Cumhuriyetlerinde üretilmektedir. Özbekistan pamuk üretiminde dünyada 4. sırada yer almaktadır. Bu cumhuriyetler tabiatın gereği hammadde depolarıdır ve yer altı zenginlikleri bütün dünyayı kışkandıracak seviyededir. Örneğin Kazakistan'da altın, gümüş, çinko, bakır manganez vb. bol miktarda bulunmaktadır. Bütün Sovyetler Birliğinin krom ihtiyacının % 90 yakını Kazakistan'dan çıkmaktadır. Türkmenistan'ın doğal gaz üretimi Eski Sovyetler Birliği gaz üretiminin % 12'sidir. Bu bölgedeki demir rezervleri dünyada bilinen en büyük demir rezervleridir.

Yukarıda sayılan ekonomik potansiyeller, Sovyet döneminde işletilebilir ve geliştirilebilir bir durumdayken, bu gün artık ya kapanmakta yada çok eksik kapasiteler ile çalışmaktadır. Kollektivist politikalar yüzünden modern dünya ile entegre olamamış bu Cumhuriyetler, Özel sektör oluşturma konusunda çalışmalarına

hız vermişler, fakat bu çalışmalar halen istenilen düzeylere ulaşamamıştır. Müteşebbis güç bu ülkede son yıllarda görülmekle beraber, istenilen düzeyde değildir ve eski devletçilik akımları ile halen çatışmaktadır. Halen bu ülkelerde ekonomik ilişkiler kurmak isteyen kurumlar veya şahıslar, karşılarında devlet kurumlarını bulmaktadırlar.

Bu çalışmada Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile dış ticaret ilişkileri incelenecektir. Türkiye'nin bu genç Cumhuriyetler ile ilgili kararları verme sürecinde alması gerekli önlemleri ve doğru stratejileri vermek amacıyla ülkelerin genel olarak tanıtılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Her ne kadar konunun özü " dış ticaret ilişkileri" üzerinde yoğunlaşsa da, günümüzde dış ticarete girilmeden önce dikkat edilmesi gereken en önemli husus, ülkelerin genel yapılarıdır. Çünkü Siyasi ve İdari yapısını bilmediğimiz bir coğrafyadan ne ölçüde istifade edebileceğimizi önceden kestirmek hayal ürünü olmaktadır. Ülkelerin ekonomik yapıları yine dış ticaretin hedef ve nihai noktasıdır. Çünkü dış ticaret stratejisinin tamamı ülkelerin sahip olduğu potansiyeller ile ilgilidir. Bu ülkelerin dış ticaret yapıları ve diğer ülkeler ile dış ticaret ilişkileri, ülkelerin dış ticaret yöntemleri, kambiyo ve bankacılık sistemleri, tez içerisinde sırayla işlenmiş, mevcut dış ticaretin seyri hakkında genel bilgiler verilmiştir.

Tez çalışması boyunca, karşılaşılan en büyük güçlük kaynak sayısında görülen yetersizlik olmuştur. Bu ülkelerin planlama ve istatistik dairelerinin olmayışı veya az sayıda yetersiz kuruluşlara sahip olmaları, ekonomik bilgilerini dünya kamuoyuna iletmelerini güçleştirmiştir. Yapmış olduğum araştırmalar bir çok kurumun hazırladığı ülke raporları ve çalışmaların, bir başka kurumun hazırladığı çalışmalara çok yakın bilgilerden oluştuğunu göstermiştir. Uluslararası kaynakların kıt oluşu, bütün kurumların istatistik kaynaklarının hemen hemen aynı oluşuna sebep olmaktadır. Son yıllarda, Dış İşleri Bakanlığı bünyesinde kurulan Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA), sağladığı süreli yayın aboneliği ve diğer konularda çalışmanın hazırlanmasında çok büyük katkılar sağlamıştır. Bu kurumun yanı sıra İstanbul Ticaret Odası bu konuya hassas diğer önemli kurumdur. Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu(DEİK) ise çalışmalarını farklı bir boyutta hazırlayarak, ülkelere bakış açımızı değiştirmiştir. Bağımsızlığının ilk yıllarına ait ekonomik veriler, gerçeğinden çok uzak değerlerdedir. Gümrük, banka, kambiyo gibi çok önemli kurumlar ise bu ülkelerde son yıllarda tesis edilmeye çalışılmaktadır. Ülkemizin bu Cumhuriyet vatandaşlarına sağladığı giriş çıkış serbestisi, dış ticaretimizin büyük oranda bavul ticareti ile yapılmasına neden

olduğundan, dış ticaret verilerimiz, rakamsal olarak hesaplanandan çok uzak oluşmaktadır.

Ülkeler bazında beş pilot Cumhuriyet çalışma kapsamına alınmıştır. Burada en önemli faktör, nüfusun etnik yapısı olmuştur. Örneğin, Tacikistan nüfusunun çok az bölümü Türk soyundan gelmektedir. Bu sebeple Tacikistan çalışma konusu dışında tutulmuştur. Diğer Özerk Cumhuriyetlerin bağımsızlık süreçleri halen devam etmekte olduğundan çalışma konusuna alınmamıştır.

Tez çalışması dört temel bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde, “Ülkelerin Genel Yapıları” incelenmiştir. Dış ticaret ilişkileri, yalnızca ekonomik ilişkilerden oluşmamaktadır ve dış ticarete girilecek bir ülkede siyasi ve idari yapıdan, coğrafi yapıya kadar tüm gerçeklerin önceden bilinmesi gerekmektedir. Nüfusun etnik yapısı ve kompozisyonu, ulaşımın durumu, dini vb. bir çok husus ekonomik ilişkiler için çok değerli kıstaslardır. Bu maksatla çalışmanın birinci bölümü bu tür bilgilerden oluşmuştur.

İkinci Bölüm, “Ülkelerin Genel Ekonomik Yapıları ve Seçilmiş Temel Sektörlerin Analizleri” ile ilgilidir. Bu bölümde, birinci bölümde olduğu, gibi sırayla bütün Cumhuriyetlerin, ekonomilerinin son durumları genel çerçevede anlatılmış ve seçilmiş temel sektörlerin tek tek analizleri yapılmıştır. Dış ticarete girilerek, dış ticaretin büyütülmesi amaçlanan bu büyük pazarda, sektörlerin geleneksel yapısı ve potansiyelleri en önemli kıstas olmaktadır.

Üçüncü Bölümde, “Ülkelerin Dış Ticaret Yapıları ve Türkiye İle Dış Ticaret İlişkileri” açıklanmaya çalışılmıştır. İki alt başlık altında incelenen bu bölümde, ülkelerin mevcut dış ticaret yapıları, ihracat ve ithalat ile ilgili bilgiler birinci kısımda verilmiştir. İkinci kısımda ise Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin, Türkiye ile dış ticaret bilgileri verilmiştir. Mevcut dış ticaret bilgileri, genel olarak bağımsızlığın kazanıldığı 1991 yılından sonraki dış ticaret verileri ile ilgilidir.

Dördüncü Bölüm, “Dış Ticaretimizde Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Önemi ve Dış Ticaretin Geliştirilmesi İmkanları” ile ilgilidir. Bu bölüm iki alt başlık altında hazırlanmıştır. Birinci kısımda, Dış Ticaretin ülkeler açısından önemi ve Yeni Uluslararası Ekonomik düzen içerisinde, Türkiye'nin dış ticareti anlatılmıştır. İkinci kısımda ise mevcut dış ticaretin geliştirilmesi imkanları ele alınmış ve alınması gerekli tedbirler sıralanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜLKELERİN GENEL YAPILARI

1. TÜRKMENİSTAN :

Söz konusu toprak büyüklüğü olduğunda Orta Asya'da ki Türk Cumhuriyetleri arasında ikinci sırada olan bu Cumhuriyetin toplam yüzölçümü 488.100 km² dir. Türkmenistan, kuzeyde Kazakistan, kuzeydoğuda Özbekistan, güneyde İran İslam Cumhuriyeti, güneydoğuda Afganistan, ve batıda Hazar Denizi ile çevrilidir. Ülkenin Başkenti Aşkabat'tır.

22 Ağustos 1990 tarihinde egemenliğini, 27 Ekim 1991 tarihinde yapılan halk oylamasıyla aynı gün bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan'ı ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur.

1.1. Coğrafi Konumu

Türkiye ile hemen hemen aynı enlemler arasında yer alan Türkmenistan topoğrafik olarak daha çukur bir arazi üzerinde bulunmaktadır. Nitekim İran ile arasında sınır oluşturan ve en yüksek noktası 2942 m' ye ulaşan Kopet dağları dışında ülkenin %95'lik kısmında arazi genelde düz olup, denizden yükseklik 150-300 m. arasındadır.

Türkmenistan Hazar Denizi'nin doğusunda 53°-66° doğu boylamları ile 36°-43° kuzey enlemleri arasında yer almakta olup, yüz ölçümü 488.100 km² dir. Batısında Hazar denizi, doğusunda ve kuzeydoğusunda Özbekistan, kuzeyinde Kazakistan, güneyinde İran ve güneydoğusunda Afganistan bulunmaktadır. Türkmenistan'ın yaklaşık 4/5'i çöl karakterindedir.¹

¹ Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA), **Türkmenistan Ülke Raporu**, Yayın No:29, Ankara: Nisan 1996, s.16

Batıda Hazar Denizi ile doğuda Amu Derya Vadisi arasında yerleşen Türkmenistan, doğudan batıya 1100 km, kuzeyden güneye ise 650 km.dir. ² Türkmenistan'ın kuzeyinde Üst Yurt Platosu , doğusunda Amu Derya, güneyinde Kopet Dağlarıyla kuşatılmıştır. Toprakların %72' sini oluşturan 350.000 km² lik alan Karakum Çölü dünyanın en büyük çöllerinden biridir.³ Çöl Turan çöküntü alanının güneyinde olup, Kopet Dağı ve Propamiz Dağ sisteminin kuzeyinde yer almaktadır.

Kopet dağları Türkmen Horasan Dağ sisteminin kuzey kısmını teşkil eder ve Pamir-Altay sıra dağlarının Türkmenistan'daki uzantılarıdır. Köytendağ; Gıssar dağlarının Türkmenistan'daki kısmıdır. Ülkenin en güneydoğu ucundadır. Amu Derya, Mugan, Tezcan, Etrek, ve Karakum kanalı, Türkmenistan'ın en önemli su kaynaklarını oluşturur. Türkmenistan'ın en büyük nehri Amu Derya' dır. Afganistan ile sınırı da teşkil eden bu nehir, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan Cumhuriyetlerinden geçer. Amu Derya nehri en önemli kolu olan Peñç ile birlikte 2450 Km.dir.

1100 Km. uzunluğu ile, Dünyanın ikinci büyük uzunluktaki kanalı olan Karakum kanalı ise Amu Deryanın sularını Baherden'e kadar götürür.⁴Türkmenistan ikliminin genel karakterini okyanuslara uzaklığı ve etrafının yüksek dağlarla çevrilmiş olması belirlemektedir. Sonuçta meteorolojik hareketlerin, hem günlük, hem yıllık büyük değişmeler gösterdiği tipik bir karasal iklim özelliği göstermektedir.

Yıllık ortalama sıcaklıklar ülkenin kuzeyinde 11-3 °C güneyinde 15-8 °C dolayındadır. Yılın en soğuk ayı, Ocak ayıdır. Ve ortalama 3-5 °C dolayındadır. En sıcak ay ise Temmuz ayıdır ve çorak yerde 30 °C üstüne çıkmaktadır. Mart ayı dahil don olayları görülmektedir.

Türkmenistan arazilerinin önemli bir kısmı Kopet dağlarının kuzeyinde yer alan

² İstanbul Ticaret Odası (İTO), KEİB/BDT Araştırma Dizisi , **Türkmenistan** , Haz: Erdoğan PEKCAN , İstanbul Yayın No:27, İstanbul:1992 ,s.3.

³ Atilla Artam, **Türk Cumhuriyetleri'nin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye ilişkileri**, İstanbul: Sabri Artam Vakfı Yayınları, 1993,s.94.

Mehmet Saray, **Türkmen Tarihi**, İstanbul: Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi Serisi - 5, Nesil Matbaacılık, 1993,s.7.

B.Zakir Avşar, Ferruh Solak ve diğerleri, **Yeni bir yüzyılın eşliğinde Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri**, Ankara: Vadi Yayınları , Nisan 1994, s.117

⁴ İTO, BASB'a Üye Türk Cumhuriyetlerinin Tanıtım Broşürü, **Türkmenistan**, İstanbul: Haziran 1992, ss.87-88.

bir çöküntü alanı üzerinde bulunmaktadır. Ülke toprakları bu çöküntü alanı üzerinde bulunmaktadır. Ülke toprakları bu çöküntü alanını dolduran başta Amu Derya nehri olmak üzere, bir çok küçük derelerin getirdiği alüvyon'lar üzerinde oluşmuş genç topraklardır.⁵

1.2. Tarihçe

Türkmen adının tarih sahnesine çıkışı X. yüzyıla rastlar. Bu ad genel bir adlandırma olarak yerleşik hayat geçmiş Oğuz boyları için kullanılmıştır. Türkler için, ağırlıklı olarak da Müslüman Oğuz boyları için kullanılmıştır. Türkmen adı bu gün dar manada Türkmenistan Cumhuriyetinde yaşayan Türkmenler ile Irak, İran, Suriye ve Anadolu'daki Türkmen boylarına mensup olanlar için kullanılmaktadır. Türkmen Türkçe'si, Türk dilinin Oğuz Türkçe'si gurubunu oluşturur.⁶ Göçebe Türkmenler yerleşik hayata Anadolu Selçukluları döneminde geçmiştir. Zira Selçuklu sultanları, Bizans ve Haçlılara karşı Türkmenleri sınırdaki verimli alanlara yerleştirerek ülke topraklarını güvence altına almaya çalışmışlardır. XV. yüzyıllarda Moğolların Anadolu'yu istilasıyla Türkmenler tekrar Orta Asya'ya göç ederken, bir kısmı da Anadolu'ya, oradan da Suriye'ye inerek Memluklara sığınmışlardır.⁷ Türkmenler tarih içerisinde, Safeviler, İranlılar ile Hivilerin saldırılarına maruz kalmışlardır. Türkmenler 18. yüzyılda ilk Rus saldırılarına maruz kaldılar. Ruslar bu amaçlarında başarılı oldular ve 1890 yılında tüm ülkeyi işgal altına aldılar. 1916 yılında başlayan Türkistan Milli Ayaklanması, bilahare Enver Paşa önderliğinde devam etmiş fakat tam birlik kurulamadığı için başarısız olmuştur. 1924 yılında Türkmenler ile Özbekler birlikte hareket edip bazı başarılar elde ettilerse de, neticede 1924 yılında Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. SSCB federal bir Anayasa çıkartarak Orta Asya'yı beş Cumhuriyete bölmüştür. 22 Ağustos 1990 tarihinde egemenliğini, 27 Ekim 1991 tarihinde yapılan halk oylamasıyla, aynı gün bağımsızlığını ilan etmiştir.

1.3. Demografik Yapı

Ülkede toplam nüfusun %72'sini Türkmenler oluşturmaktadır.

⁵ TİKA, Türkmenistan Ülke Raporu, s.16.

⁶ TİKA, s.17.

⁷ Milli Eğitim Bakanlığı (M.E.B.), **Türk Dünyası'nı Tanıtıcı Takvimi**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1993, s.19.

Türkmenistan nüfusu heterojen bir yapıya sahip olup, nüfusun geri kalan kısmını %9.5 oranla Ruslar, %9 Özbekler, %2.9 Kazaklar, %1 Ukraynalılar, %1'i Ermenileri %2.5 ile diğer azınlıklar izlemektedir.⁸ Ülke nüfusu 1995 yılında 4.483.000 olarak açıklanmıştır. Nüfusun 2.258.000'i kadınlardan, 2.225.000'i ise erkeklerden oluşmaktadır.⁹

Nüfusun yerleşim yerlerine (Kır/Kent) göre dağılımı incelendiğinde son 15 yılda büyük bir değişim gözlenmemiştir. 1993'de nüfusun %45.4'ü şehirlerde yaşarken, %54.6'sı kırsal bölgede yaşamaktadır. Doğurganlık oranının yüksek olduğu bu ülkede, ülke nüfusunun %38'inin 0-14 yaş gurubunda toplandığı görülmektedir.

SSCB'nin merkezi planlama politikası nedeniyle bütün Cumhuriyetlerdeki ekim alanları Moskova'dan belirlendiği için, Türkmenistan'da özellikle Brejnev döneminde sürdürülen pirinç ve pamuk gibi sulu tarım ürünleri uygulaması bölgenin doğal dengesini bozmuş, ve Amu Derya Nehri'nin kurumaya yüz tutmasına sebep olmuştur. Hastalık oranlarında da %20'lik bir artış meydana gelmiştir.¹⁰

1.4. Siyasi ve İdari Yapı

Türkmenistan, 22 Ağustos 1990 tarihinde egemenliğini, 27 Ekim 1991 tarihinde yapılan halk oylaması ile aynı gün bağımsızlığını ilan etmiştir. Türkmenistan, 1924 yılında Sovyetler Birliği'nin seçmen bir Cumhuriyeti oldu. 22 Ekim 1990 tarihinde Saparmurad Niyazov Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Mart 1991 de nüfusun neredeyse %95'i Sovyetler Birliği'nin devamı için oy kullanmıştır. Aralık 1991 de Saparmurad Niyazov Türkmenistan'ın bağımsızlığını ilan etti. Mayıs 1992 de Niyazov'un çabası ile merkezi, güçlü bir Anayasa etkili hale geldi.¹¹ 18 Mayıs 1992 tarihinde Parlamento tarafından oy birliği ile kabul edilen Yeni Türkmenistan Anayasası 21 Haziran 1992 tarihinde halk oyuna sunularak onaylanmıştır. Yeni Anayasa Bakanlık sistemini öngörmektedir. 15 Ocak 1994 tarihinde yapılan referandumda, Cumhurbaşkanı'nın

⁸ Saray, s.8.

⁹ TİKA, s.13.

¹⁰ İlhan Uludağ ve Vildan Serin, SSCB'ndeki Türk Cumhuriyetleri'nin Ekonomik Analizi ve Türkiye İle ilişkiler, İstanbul : İTO Yayınları, No:22, 1990, ss.296-297.

¹¹ The Economist Intelligence Unit, Country Report, Turkmenistan, 4 th quarter, 1996. s.28.

görev süresi 2002 yılına kadar uzatılmıştır. 21 Haziran 1994 tarihinde yapılan halk oylaması ile seçimlere tek aday olarak katılan Sapar Murat Türkmen başı %99.5'lik bir destekle yeniden 5 yıllık bir süre için Türkmenistan Cumhurbaşkanlığı'na seçildi.¹²

Anayasanın 85 ve 86. maddelerine göre, Millet Vekili seçimlerinde 18 yaşını dolduran her vatandaş seçme hakkına sahiptir. Fakat seçilme yaşı 21dir.¹³ Aralık 1991 de Türkmen komünist Partisi ismini Türkmenistan Demokratik Partisi olarak değiştirdi. Hükümetin kurduğu Köylü Hakları Partisi adı altındaki muhalefet Partisi Temmuz 1992 de kuruldu. Diğer Politik partiler ise yasaklandı. Destekleyicilerinin çoğunun Moskova'da yaşadığı, Demokrat Parti ve Ağz birlik adı altındaki iki Aşkabat köklü Muhalefet gurubu hala politik olarak görüşlerini sürdürmektedirler.¹⁴

Cumhuriyet toplam beş vilayetten oluşmaktadır. Bunlar; Ahal, Balkan, Daşhovuz, Marı ve Levap'dır.

2. AZERBAJCAN

Eski SSCB'yi oluşturan 15 Cumhuriyetten biri iken bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetlerinden Azerbaycan, Kafkaslarda çok önemli bir konuma sahiptir. Batıda Ermenistan, Güney ve güneybatıda İran, Kuzeyde Rusya Federasyonu, kuzeybatıda ise Gürcistan ile komşu durumundadır.

Yörenin Hıristiyanlık öncesi dönemlere uzanan bir tarihi vardır. 19. Yüzyıla kadar çeşitli dönemlerde Araplar, Persler, Türkler ve Moğollar yörede egemen olmuşlardır. 1936 yılında SSCB'nin bir Cumhuriyeti olan Azerbaycan 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir.12 Kasım 1995'te %91.9 evet oyu ile kabul edilen Anayasa ile Başkanlık sistemine geçilmiştir.

2.1. Coğrafi Konumu

86.600 km²lik Yüzölçümüne sahip Azerbaycan, üç Kafkas Cumhuriyeti içinde en fazla yüzölçümüne sahip olan ülkedir.

¹² TİKA ,s.20.

¹³ İTO, s.5.

¹⁴ EIU, s. 28.

Ermenistan ve Gürcistan ile birlikte Kafkasya'da yer alır. Doğusu yaklaşık 810 km boyunca, Hazar Denizi Kıyısında yer alan ülke, batıda Ermenistan (566 km), güney ve güneybatıda İran (432+179 km), kuzeyde Rusya Federasyonu (Dağıstan Cum. 284 km), kuzeybatıda ise Gürcistan (322 km) ile komşu durumdadır.¹⁵

Azerbaycan topraklarının yaklaşık %35'i dağlarla kaplı olup, kuzeyde yüksekliği 4500 metreye ulaşan Büyük Kafkas dağları, batıda 400m. yüksekliğe ulaşan Küçük Kafkas dağları ile 2000-2500 m. yükseklikte Taliş Dağları yer almaktadır.

Dünyadaki 11 iklim çeşidinden 9'una sahip olan Azerbaycan'ın iklimini Büyük Kafkas Dağlarının kuzeyden gelen soğuk hava kütleleri Küçük Kafkas Dağlarının güneyden gelen, sıcak tropik hava akımları ve Hazar Denizi etkilemektedir.

Azerbaycan'ın en büyük gölü 17.5 km²'lik alan ile bir tatlı su gölü olan Hacıkabul gölüdür. En uzun nehri, Hazar Denizi'ne dökülen 1364 km uzunluğundaki Kür nehridir.¹⁶ Azerbaycan da 250 kadar küçük göl bulunmakla birlikte önemli genişlikte doğal göl yoktur. Kür nehrinin yatağı boyunca eski mendereslerin tipik yay biçimi göllere rastlanmaktadır.¹⁷

2.2. Tarihçe

Romalıların Albania, Arapların Aran dedikleri Azerbaycan, VII. yy. da Arap istilasına uğradı ve çok geçmeden İslâmlaştı. IX. yüzyılda bu topraklarda yaşayan İranlıların yerin Türkler aldı ve zamanla bir çok hanlık kuruldu. Moğol egemenliği ve Safevi hanedanı zamanında daha da güçlenen hanlıklar, uzun yıllar bölgeye egemen oldular.¹⁸

Türklerin Azerbaycan'a geliş tarihlerinin Milattan önceki zamanlarda, Saka- İskit dönemine tesadüf ettiği sanılmaktadır. M.S. 395-396 yıllarında Hun Türklerinin bir kısmının Balkanlardan Trakya'ya ilerlerken bir kısmının' da Kafkaslar üzerinden

¹⁵ Cengiz Ersun ve Tezer Palacıoğlu (haz.), *Azerbaycan Ülke Profili , Mevzuat ve Türk Girişimcileri*, İstanbul: İTO Yayınları, No: 34, 1997, s.2.

¹⁶ TİKA, *Azerbaycan Ülke Raporu*, Ankara: 1996, Yayın No:32, s.3.

¹⁷ TOBB, *Azerbaycan, Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin yapısı ve Türkiye ile ilişkileri açısından değerlendirilmesi*, Ankara: 1995, s.7.

¹⁸ Büyük Larousse, Sözlük ve Ansiklopedi Cilt.3. s.1136.

Anadolu'ya indiklerini İç Anadolu Bölgesine kadar geldikten sonra Azerbaycan-Bakû yoluyla kuzeye merkezlerine döndüklerini biliyoruz. Tarihte uzun yıllar, Türkler ve Moğolların mücadelesine sahip olan Azerbaycan, 17 yy. da Pers İmparatorluğuna bağlanmıştır. Bundan yaklaşık iki yüzyıl sonra Rusların saldırılarına maruz kalan Azerbaycan 1828'de Rusya ve İran arasında imzalanan Türkmen çay anlaşması ile iki parçaya bölünmüştür. Bu anlaşmaya göre Aras nehrinin kuzeyinde kalan ve ülke topraklarının ve nüfusun yaklaşık 2/3'üne karşılık gelen bölüm ise İran'da kalmıştır. Rus idaresi sırasında bu gün Ermeni- Azerbaycan sınırlarının temelini teşkil eden Karabağ'a Ermeni nüfusu göç ettirilmiştir.

27 Nisan 1920'de Bolşevik Ruslar Azerbaycan'ı işgal ettiler. 19 Mayıs 1922'de Azerbaycan I. Sovyet Kurultayında; Azerbaycan SSC' nin ilk anayasası kabul edildi.¹⁹

7 Haziran 1992 seçimleri ile Eski Komünist Partisi lideri Ayaz Muttalibov yerine Ebulfeyz Elçibey seçilmiş, Ekim 1993'te ise çıkan iç karışıklığın ardından Haydar Aliyev, 5 yıllık bir dönem için Cumhurbaşkanı olmuştur.

2.3. Demografik Yapı

Azerbaycan nüfusu 1.1.1997 rakamlarıyla 7.570.100'dür. Nüfusun son beş yıllık büyüme oranı ise %1.3 ve son yılın büyüme oranı ise %0.4'tür.

Tablo 1.1

Azerbaycan'da Doğal Nüfus Artışı ve Bebek Ölümleri

YILLAR	DOĞUM (Binde)	ÖLÜM (Binde)	Artış (Binde)	BİR YAŞINDAN ÖNCE BEBEK ÖLÜMLERİ (Binde)
1985	26.6	6.8	19.8	29.4
1986	27.6	6.7	20.9	30.5
1987	26.8	6.7	20.1	28.6
1988	26.4	6.8	19.6	27.6
1989	26.4	6.4	20.0	26.2
1990	26.3	6.1	20.2	23.0
1991	27.0	6.3	20.7	25.3
1992	25.2	7.1	18.1	25.5
1993	24.2	7.3	16.9	28.2

Kaynak: TOBB, Azerbaycan, Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı ve Türkiye ile İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi, Ankara:1995 s.14.

¹⁹ Nadir Devlet, Çağdaş Türk Dünyası, İstanbul: 1989, s.13.

Nüfusun %52.5'i kentlerde, % 47.5'i köylerde yaşamaktadır. Nüfusun %49.2'si erkeklerden, %50.8'i kadınlardan oluşmaktadır. Nüfusun etnik dağılımına baktığımızda, Azerilerin %90'la ilk sırayı aldığını görmekteyiz. Azerileri %3.2 ile Dağıstanlılar, %2.5 ile Ruslar ve %2.3 ile Ermeniler oluşturmaktadır.

Ülkede 1993 yılı itibarı ile ortalama yaşam süresi 69.5 yıl; bebek ölüm oranı % 028.2 (Tablo 1.1), ortalama aile büyüklüğü ise 5.2 kişidir.²⁰

1996 yılının ilk yarısında Azerbaycan'da 6899 evlenme, 1374 boşanma kaydedilmiştir. Azerbaycan'daki demografik dengeyi bozan sorunlardan en önemlisi genç erkek nüfusun göç etmesidir. Ülkenin içinde bulunduğu savaş durumu da bu dengeyi etkilemektedir.

2.4. Siyasi ve İdari Yapı

1991'de siyasi bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyetinde siyasi ve idari yapı; kanun yapıcı, uygulayıcı ve adalet mekanizmasına dayalı olarak kurulmuştur.²¹

7 Haziran 1992'de düzenlenen Cumhurbaşkanlığı seçimiyle Eski Komünist Partisi lideri Ayaz Muttalibov'u başkanlıktan uzaklaştırarak, Ebulfeyz Elçibey'i Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başına geçirmiştir.²² Daha sonra çıkan huzursuzluklar yeni bir seçimi gündeme getirmiştir. 3 Ekim 1993' de oyların %98.9'unu alarak 5 yıllık bir dönem için seçilmiştir. Eski SSCB'nin güçlü idare organı olan Politbüro'nun da üyeliğini yapan ve ipleri elinde tutan 11 kişiden biri olan Aliyev Başkanlık sisteminin de kabulüyle birlikte çok güçlü bir kişilik haline gelmiştir.²³ 12 Kasım 1995'de %91.9 evet oyu ile kabul edilen anayasa ile Başkanlık sistemine geçilmiştir.

Ülkenin Parlamentosu 125 milletvekilinden oluşur. Bunların 100 tanesi bağımsız olarak meclise girerken, 25'ide siyasi parti listelerinden seçilmiştir.²⁴ 18 Bakanlığı sahip siyasi yapıda Bakanlıklarla eşdeğer bir statüye yakın çeşitli Komite, Birlik ve Konseylerin varlığı söz konusudur. Ülkede halen 32 Siyasi Parti faaliyet

²⁰ TOBB, s.14.

²¹ İlhan Uludağ, *Sovyetler Birliği Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Guruplarının Sosyo-Ekonomik Analizi*, İstanbul: 1992, s.365.

²² TİKA, Azerbaycan, s.8.

²³ Dr Cengiz Ersun ve Tezer Palacıoğlu, s.7.

²⁴ EIU, Country, Report, *Azerbaijan*, 3rd Quarter, 1996, s.25.

göstermektedir. En büyük üç parti ise; Yeni Azerbaycan Partisi, Azerbaycan Halk Cephesi Partisi ve Azerbaycan Milli İstiklal Partisidir. Azerbaycan toplam 65 bölge, 1 özerk bölge ve 69 ilden oluşmaktadır. Azerbaycan'ının büyük kenti ve başkenti Bakü'dür.

3. KAZAKİSTAN

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Kazakistan, Avrupa ve Asya arasında 2.700.000 km² yüzölçümü ile Rusya, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Çin ile ortak sınıra sahiptir.

Başkenti Astana olan Kazakistan, etnik bir nüfus yapısına sahiptir. Bağımsızlığını 1991 de kazanan Kazakistan, toplam 19 eyaletten oluşmaktadır. Ülkenin toplam nüfusu 16.500.000' dir.

3.1. Coğrafi Konumu

Ülkenin güneyinde Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan, batısında Hazar denizi, kuzeyinde Rusya yer alır. Toprakların 1/5'ini dağlar, 1/2'sini platolar ve yüksek ovalar, 1/3'ünü düzlükler oluşturur.²⁵

Kazakistan doğudan batıya 2500 km; kuzeyden de güneye 1700 km uzunluğunda ve toplam 2.717.300 km² toprak parçasına sahiptir. BDT' yi oluşturan Devletler içinde yüzölçümü, Rusya Federasyonundan sonra en büyük Devlet Kazakistan'dır(Tablo1.2).²⁶

Kazakistan'da 7000'den fazla akarsu bulunmaktadır. Bunların büyük bir bölümü Hazar Denizi ile Aral, Balkaş ve Tengiz göllerinin su toplama havzalarında yer almaktadır. Kazakistan'ı boydan boya geçen ve Kuzey buz denizine dökülen başlıca akarsular İrtiş, İşim ve Tobol'dur. Kazakistan'ın en büyük iç denizi Hazardaki kıyılarının Uzunluğu 2320 km'dir. Öteki büyük göller ise Aral, Balkaş, Zaysan, Alkol,Tengiz ve Seletitengiz' dir.²⁷

²⁵ Dictionnaire Larousse, Ansiklopedik Sözlük, Cilt.4, 1993, s.1333.

²⁶ Ö.Rona Turanlı (haz.), Kazakistan, İhracat Pazar Araştırması, İstanbul: İTO Yayınları, No:31, 1995, s.25.

²⁷ Turanlı, s.25.

Tablo 1.2

BDT'yi Oluşturan Üyelerin Yüzölçümü Ve Payları

ÜLKELER	YÜZÖLÇÜMLERİ KM2(000)	PAYLARI %
RUSYA FEDERASYONU	17.075.4	76.7
BEYAZ RUSYA	207.6	0.9
UKRAYNA	603.7	2.7
MOLDAVYA	33.7	0.1
ERMENİSTAN	29.8	0.1
AZERBAYCAN	86.6	0.2
TÜRKMENİSTAN	488.1	2.3
TACİKİSTAN	143.1	0.6
KIRGIZİSTAN	198.5	0.9
ÖZBEKİSTAN	447.4	1.9
KAZAKİSTAN	2.717.3	13.5

Kaynak: Ö.Rona Turanlı (haz.), Kazakistan, İhracat Pazar Araştırması, İstanbul: İTO Yayınları, No:31, 1995, s.25.

Kazakistan'da 7000'den fazla akarsu bulunmaktadır. Bunların büyük bir bölümü Hazar Denizi ile Aral, Balkaş ve Tengiz göllerinin su toplama havzalarında yer almaktadır. Kazakistan'ı boydan boya geçen ve Kuzey buz denizine dökülen başlıca akarsular İrtiş, İşim ve Tobol'dur. Kazakistan'ın en büyük iç denizi Hazardaki kıyıların uzunluğu 2320 km'dir. Öteki büyük göller ise Aral, Balkaş, Zaysan, Alkol, Tengiz ve Seletitengiz' dir.²⁸

Kazakistan'ın durumu Kıta içindeki yeri ile ilgili olarak genellikle çok kurak ve belirgin bir kara ikliminin özelliklerini taşır. Kış ve yaz mevsimleri arasında ısı farkı büyüktür. Yıllık ortalama ısı derecesi kuzeyde 1 °C ile güneyde 13 °C arasında değişir. Yazın sıcaklık da +40 ve hatta +50' ye çıkar ve kışın soğuklar -40 dereceye bazen daha aşağıya düşer.²⁹

²⁸ Turanlı, s.25.

²⁹ İsmail Kayabaylı ve Cemender Arılanoğlu, *Kuzeybatı Türk Elleri*, Azerbaycan Türk Kültür dergisi, Yıl:25, Sayı:219, S.26.

3.2. Tarihçe

Kazak adı, hür, müstakil, mert, yiğit ve cesur manalarına gelmektedir. Kazakistan bir Türk yurdu olarak çok eskilere gitmekle beraber, Kazakların ortaya çıkışı, Çingiz Han'ın fetihlerinin sonlarına, yani onun çocukları ve torunları zamanına rastlamaktadır.³⁰

Ancak Kazakların etnik oluşumundaki faktörlerde, Bulgar Türklerinin arasında büyük benzerlikler vardır. Bilindiği gibi Bulgar Türkleri de, Atilla Hunları'nın kalanları ve doğudan gelen diğer Türk gruplarının karışmasıyla ortaya çıkmış bir topluluktur.³¹

Kazakların tarihte yer almaları Özbek Hanların dönemine rastlamaktadır. Ebül Hayr Han (1412-1468)'in yönetimindeki Özbek Boylarının aralarındaki sürtüşmeler nedeniyle bir kısmı Cuci sülalesinden Barak Han (1425-1427)'in oğulları olan Kırey ve Camı Berk yönetiminde, komşu boyların karşı karşıya olduğu iç ve dış müdahalelerden de yararlanarak Hazar Denizi'nin doğusuyla Aral Gölünün kuzeyinde kalan topraklardan İrtiş nehrinin kuzey kesimine ve Altay dağlarının batısına kadar uzanan bölgede Kazak Hanlığı olarak bilinen büyük bir göçebe imparatorluğu kurmayı başarmışlardır.³² Kazaklar böylece bütün komşularının çekindiği bir güç haline geldiler. Kasım Han'ın ölümüyle oldukça zayıf bir Kazak gücü kalmıştır.

Kasım Han'ın 1520'de ölümünden sonra, başa onun oğlu Ak-Nazar Han geçmiştir. Onun torunu Tevkel Han zamanında Kazaklar Maverâünnehir'e başarılı seferler yapmışlardır. Kazakların üç Orda şeklindeki teşkilatlandırılmaları bu zamanda oluşmuştur.

17.yüzyılın sonunda Tevka Han, Kazak Türklerinin idaresini kanuni esaslara göre bir kez daha tanzim etmiştir. Onun zamanında her üç Orda'nın yaylak ve kışlakları tespit edilmiş, her birine ayrı ayrı tamgalar verilmiştir. Tevka Han'ın ölümünden sonra Moğol asıllı Kalmuk'lar 1723'de Seyram, Taşkent ve Türkistan'ı zaptetmişler, Kalmuk hakimi Galden-Tseren bütün güney Kazakistan'ı eline geçirmiş ve bu durum 1758'de bunların Çinliler tarafından Mağlup edilmelerine kadar devam etmiştir.

³⁰ TİKA, *Kazakistan Ülke Raporu*, Ankara: 1996, ss.10,11.

³¹ TİKA, s.11.

³² Ö.Rona Turanlı, s.12.

Ruslar 18.yüzyılın başlarında Kazakistan'a yerleşmeye başlamışlardır. Bir Kazak Kralı Rusya'dan, Türkler karşısında yardım istemesiyle, Rus hakimiyeti başlamıştır. Kazaklar, 1916 yılında I. Dünya savaşı sırasında askerlik yapmak istememişler çıkan isyanı Rusya bastırmıştır.

1918 yılında Bolşevik İhtilalinde bir Kazak hükümeti kuruldu fakat iki yıl sonra 1920'de Bolşevikler duruma tekrar hakim oldular. 1920'lerin ortasında adı Kırgız Cumhuriyeti olarak geçen bir Kazak Devleti vardı. 1929 yılında ise Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir. Düşük eğitim seviyesi ve kötü bir ekonomi yüzünden bütün güç Rusya'nın elindeydi ve Sosyalist düşünce, Kollektivist politikalar, 4 milyon Kazaktan, 1 milyonunun açlık ve sefaletten ölmesine sebep olmuştur.

Stratejik önemi 1950'lerde Ruslar tarafından iyice kavrandı, bunda en önemli faktör Rusça'yı iyi bilen Kazaklardı ve politik arenada sözleri iyice geçmeye başlamıştı.³³

Kazakistan 25 Ekim 1990 günü egemenliğini, 16 Aralık 1991 tarihinde de bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu gün BDT içinde yer alan Kazakistan Cumhuriyeti büyük Devlet olma yolunda ciddi adımları şimdiden atmaktadır.

3.3. Demografik Yapı

Rus işgallerinden sonra sürekli azınlık durumuna düşen Kazaklar, Kazakistan nüfusunun ancak belirli bir kısmını oluşturmuşlardır. Kazakistan nüfusu 17 milyon civarındadır. Kazakistan'ın etnik yapısındaki önemli farklılık, öz etnik yani Kazak nüfusunun, en düşük, Slav-Avrupalı nüfusun ise en yüksek oranda olmasından ileri gelmektedir.³⁴(Tablo 1.3)

Kazakistan'da kırdan kente yoğun bir göç yaşanmaktadır. Özellikle sanayileşme ile bu akım daha da hızlanmıştır. 1990 itibarı ile kentli nüfus oranı %57,4 tür.³⁵

³³ EIU, Country Profile, **Kazakistan**, 1996-1997,s.4.

³⁴ EIU,s.4.

³⁵Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), **Eski SSCB Cumhuriyetleri İstatistik Göstergeleri, 1970-1992**, Ankara: 1993, s.20.

Kazakistan'da Rus olmayan belli başlı diğer azınlıkları ise Almanlar, Koreliler ve Polonyalılar teşkil eder. ³⁶Sovyet istilasındaki Türk ülkeleri içinde şehir nüfusunun artış oranının en yüksek olduğu yer, İktisadi kaynakların en geniş olduğu Kazakistan'dır. Fakat bu hızlı şehir nüfusu artışının sebebi, dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi kırdan-şehre göç değildir. Buradaki nüfus artışının gerçek sebebi : Sovyetlerin İktisadi, askeri ve siyasal stratejilerinin bir gereği olarak Slav nüfusunun Kazakistan'daki şehirlere yerleştirilmeleriyle ilgilidir ve sunidir. ³⁷

Tablo 1.3

Kazakistan'daki etnik nüfusun Yapısı (1000)

ULUS	1989	%	1991	%	1992	%	1993	%	1994	%	1995	%
KAZAKLAR	6,535	39.7	6,875	41.1	7,073	41.9	7,288	43.1	7,474	44.3	7,636	46.0
RUSLAR	6,228	37.8	6,244	37.3	6,257	37.0	6,169	36.5	6,041	35.8	5,770	34.7
ALMANLAR	957	5.8	845	5.1	786	4.7	696	4.1	614	3.6	507	3.1
UKRANYALI	896	5.4	890	5.3	890	5.3	875	5.2	857	5.1	821	4.9
ÖZBEK	332	2.0	348	2.1	356	2.1	364	2.2	372	2.2	379	2.3
TATAR	328	2.0	348	2.1	356	2.1	336	2.0	330	2.0	320	1.9
BEYAZ RUS	183	1.1	183	1.1	184	1.1	182	1.1	178	1.1	172	1.0
AZERİ	90	0.5	96	0.6	98	0.6	100	0.6	102	0.6	103	0.6
DİĞER	916	5.6	905	5.4	911	5.4	904	5.3	902	5.3	900	5.4
TOPLAM	16.46	100	16,721	100.0	16,892	100.0	16,914	100.0	16,870	100.0	16,607	100.0

Kaynak: EIU, Country Profile, Kazakistan, 1996-1997, s.11.

1950-1960 yılları arasında Kazakistan önemli bir göç hareketi yaşamıştır. İkinci Dünya savaşından güçlü çıkan Sovyet Rusya öteki Sosyalist Cumhuriyetlerinde varlığını daha da güçlendirmek üzere Rus ve Ukrayna kökenlilerden oluşan bir gurubun Kazakistan topraklarına yerleştirilmesini sağlamıştır.

³⁶Devlet, s.119.

³⁷ Uludağ, s.279.

Ruslar genelde Alma-Ata ve öteki büyük şehirlerde ülkenin kuzey kesiminde yerleşik durumdadırlar.³⁸ Nüfusun kentleşme oranı % 57-58 oranında değişmektedir. Nüfusta yapay bir azalma vardır. Fakat bu azalmada en önemli sebep Rusya'ya göç eden Rus nüfusudur.

Kazakların 2000'li yıllarda kendi ülkelerinde toplam nüfusun % 60'ına ulaşacakları tahmin edilmektedir.³⁹ Nitekim 1995 yılı başlarında Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ve Anayasa Referandumunda yapılan sayım neticesinde Kazakların nüfus oranının % 3 oranında artarak % 44.3'den % 47'ye çıktığı; Rus nüfusunun ise % 35.8'den % 34'lere düştüğü tespit edilmiştir.

3.4. Siyasi ve İdari Yapı

Kazakistan 25 Ekim 1990 günü egemenliğini, 16 Aralık 1991 tarihinde de bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu gün BDT içinde yer alan Kazakistan Cumhuriyeti, Birleşmiş Milletler, AGİK, gibi uluslararası kuruluşlara üye, kalkınmakta olan bir Türk Cumhuriyetidir.

SSCB'nden ayrılan son bağımsız ülke Kazakistan'dır.⁴⁰ 1 Aralık 1991'de yapılan devlet başkanlığı seçiminde % 98 oyla Nursultan Nazarbayev devlet başkanlığına getirilmiştir.⁴¹ Kazakistan Cumhuriyetinin yeni Anayasası 28 Ocak 1993 tarihinde kabul edilmiştir.

Kazakistan'da Kazak Sosyalist Partisi en büyük partidir ve ayrıca sırasıyla Halkın Kongre Partisi, Kazakistan Halklar Birliği, Sosyal Demokrasi Partisi, Azat Partisi gibi siyasi partiler mevcuttur.

Yeni Anayasa, demokratik, laik ve üniter bir Devlet yapısını öngörmektedir. Vatandaşların medeni, siyasi ve ekonomik hak ve özgürlüklerden eşit bir biçimde yararlanacakları belirtilmekte, özel mülkiyet hakkı tanınmakta ve özel mülkiyetin dokunulmazlığı teminat altına alınmaktadır.

³⁸ Ö.Rona Turanlı, s.30

³⁹ M. Ali Engin (haz.), *Doğu Türkistan*, İstanbul: Doğu Türkistan Göçmenleri Yayını, Sayı:171, Ocak 1996, s.17.

⁴⁰ EIU, s.4.

⁴¹ Erol Mütercimler, *21. Yüzyılın Eşiğinde Uluslararası Sistem ve Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli*, İstanbul: Anahtar Kitapları,1993.s.394.

Kazakistan'ın başkenti Almatı iken Kazakistan Parlamentosu 06.07.1994'te aldığı bir kararla Başkentin Astana'ya taşınmasının öngörmüştür. 1997 yılı içinde taşınma işlemlerine halen devam edilmektedir. 1998 yılında ülkenin resmi başkenti Astana olmuştur.

4. KIRGIZİSTAN

Eski SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan Kırgızistan, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindedir. Doğusunda Çin Halk Cumhuriyetine bağlı Doğu Türkistan yer alır. Kuzey ve kuzeybatısında Kazakistan, Güney ve güneybatısında ise, Tacikistan ve Özbekistan ile komşudur. Güneydoğusu Çin ile çevrilidir.

Kırgızistan eski SSCB'nin dağılmasından önce 12 Ekim 1990'da egemenliğini kazanmıştır. 12 Aralık 1990'da Kırgızistan SSCB'nin adı Kırgızistan Cumhuriyeti olarak değişmiş ve 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir.

Yönetim şekli Cumhuriyet olan ülkenin başkenti Bişkek'tir. Türkiye 16 Aralık 1991'de bu yeni Cumhuriyeti tanıyan ilk ülke olmuştur.

4.1. Coğrafi Konum

Kuzeydoğu Asya'ya uzanan Tien Shan dağ sırasının bulunduğu bölgede yer alan Kırgızistan'ın yüzölçümü, 198.500 km²'dir. Kuzeyinde Kazakistan, güneydoğu ve doğusunda Çin Halk Cumhuriyeti, batısında Özbekistan ve güneybatısında Tacikistan ile komşu olan Kırgızistan'ın sınırlarının toplam uzunluğu 4500 km, doğu ile batısı arasındaki uzaklık ise 925 km'dir.

Kırgızistan geniş çukur alanlara, derin vadilere ve yüksek dağ sıralarına sahiptir.⁴² Kırgızistan'ın yarısından fazlası üç bin metreye kadar olan dağlarla 1/4'ü ise dört bin metrenin üstünde dağlarla kaplı bulunmaktadır. (Tanrı ve Altay Sıradağları, Fergana Dağları).⁴³ Neredeyse nüfusun tamamı 1800 metreden daha yüksekte yaşamaktadır. Kırgızistan Kara iklimine sahiptir ve yıl boyu çok az yağmur yağmaktadır.⁴⁴

⁴² TİKA, **Kırgızistan Ülke Raporu**, Ankara: Ekim 1996, No:31, s.6.

⁴³ Uludağ, s.320.

⁴⁴ TİKA, s.6.

Kırgızistan'ın denizlerden uzak ve çevredeki ovalara göre yüksek oluşu iklimini de büyük ölçüde etkilemektedir.⁴⁵ Ancak dağlara yağın karların eriyerek oluşturduğu akarsu ve ırmaklar, irili ufaklı göller oluşturur. Bu göller ve akarsular da arazinin sulanması için yeterlidir.⁴⁶

Narin, Tar, Kurşab, Talas, Alay, Çu ve Kızılsu nehirleri, Kırgızistan'ın en önemli nehirleridir. Ülkede 3000'e yakın göl vardır. Bunlardan en önemlisi aynı zamanda dünyanın en büyük ikinci krater gölü olan Issık Gölüdür.

4.2. Tarihçe

Kendilerini en saf Türk olarak nitelendiren Kırgızlar, Orta Asya boylarının en eskilerindendirler.⁴⁷ Kırgızların, Türk tarihinde özel bir yeri vardır. Kırgızların dünyanın en eski milletleri arasında yer aldığına dair M.Ö. 2000 tarihli Çin kaynaklarında rastlanmaktadır. Eski Çin kaynaklarında sürekli Kırgız ismi geçmektedir.⁴⁸

Sovyet etnograflarınca, 12.Yüzyıldan başlayarak, Tanrı dağlarında Kafkas kökenli halkların yerini Moğolların aldığı ve bugünkü Kırgızistan'da yaşayan Kırgızların da 12. Yüzyılda yöreye akınlar düzenleyen Karahitay'lar tarafından getirildiği öne sürülmektedir.

Bu arada Orta Asya'nın geniş alanlarına yayılan diğer Kırgız kabileleri, Orta Asya tarihinde aktif rol almaya devam ettiler. Etnik kökenlerini korudular ve diğer devletlerin ilgilerinin odak noktası oldular. 16. yüzyıl Kırgız insanların etnik kökenlerini tamamlamaktadır. Kırgızların Orta Asya'daki bir çok insan gruplarıyla olan ilişkisi "40 kabile" anlamına gelen "Kırgız" ile ifade edilir.⁴⁹

⁴⁵ Ö.Rona Turanlı (haz.), Kazakistan, İhracat Pazar Araştırması, İstanbul: İTO Yayınları, No:31, 1995,s.1.

⁴⁶ Mehmet Saray, **Kırgız Türkleri Tarihi**, İstanbul, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarih Serisi-3, Nesil Matbaacılık, 1993, s.8.

⁴⁷ B.Zakir Avşar, F.Solak ve Diğerleri,s.81.

⁴⁸ Yalçın Toker, **Büyük Uyanış**, İstanbul: Toker Yayınları, 1992 ,s.170.

⁴⁹ TİKA,s.9.

19. yüzyıla gelindiğinde, bu günkü Kırgızistan topraklarında göçebe Kırgız kabileleri yaşıyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Orta Asya'nın potansiyel, iktisadi kaynaklarının olduğu alanları Ruslar işgal etti.⁵⁰ Çarlık Rusya'sından ve daha sonraları Rusya'nın da dahil olduğu SSCB'nin diğer Cumhuriyetlerinden gelen farklı etnik gruplar Sovyet döneminde yoğun ve kitlesel biçimde göç etmiştir.⁵¹ Bu alanlar da Rus nüfusunun iskanları gerçekleştirilerek, ekonomik faaliyet ve Rus üstünlüğü sağlandı. 1916'da Ruslara karşı başlatılan ayaklanma kanlı bir biçimde bastırıldı. Kırgızlar 1917 Sovyet ihtilalinden sonra Sovyet yönetimine karşı bir savaş başlattılar. Daha önce Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin bir parçası olan Kırgızistan, 1921 yılında Türkistan'dan ayrılarak SSCB içinde özerk bir bölge haline geldi. 5 Aralık 1936'da Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsünü kazanarak, SSCB'nin 15 Cumhuriyetinden birisi olmuştur.

Kırgızistan eski SSCB'nin dağılmasından önce 12 Ekim 1990'da egemenliğini kazanmıştır.⁵² Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti bağımsızlığını 31 Ağustos 1991'de ilan etti. Aynı zamanda devletin ismi Kırgız Cumhuriyeti olarak değiştirildi.⁵³ Türkiye 16 Aralık 1991'de Kırgızistan Cumhuriyetini tanıyan ilk ülke olmuştur.

4.3. Demografik Yapı

1994 yılı itibarıyla 4.472.000 olan Kırgızistan nüfusunun %39'u kentlerde, %61'i ise kırsal kesimde yaşamaktadır. Nüfusun yoğunluğu 20 kişi/ km²'dir. 1994 yılı verilerine göre nüfusun etnik yapısını, Kırgızlar (2.343 milyon), Ruslar (568.000), Ukraynalılar (109.000) ve diğerleri oluşturmaktadır. Oransal ifadeler ise Tablo 1.4' de belirtilmiştir.

Kırgızistan nüfusunun %50.7' sini kadınlar, %49.3'ünü erkekler oluşturmaktadırlar.⁵⁴ Nüfusun %39' u kentlerde, %61'i ise kırsal kesimde yaşamaktadır.

⁵⁰ Sobutay, s.7.

⁵¹ Turar KOICHEV, *Geleceğe Giden Yol*, Ankara: TİKA- Avrasya Etütleri, Yaz 1996, s.16.

⁵² Sobutay, s.8.

⁵³ EIU, Country Report Kyrgyz Republic, 4th quarter, 1996, s.5

⁵⁴ TİKA, Avrasya Dosyası, 15 Günlük Bülten, *Kırgızistan Özel Sayısı*, Temmuz 1997, s.1.

1994 yılında Kırgızistan'da 107.000 çocuk dünyaya gelmiş, 36.000 kişi de ölmüştür. Ayrıca 20.000 kişi Kırgızistan'a gelip yerleşirken, 77.500 kişi de ülkeden göç etmiştir.

Kırgızistan Devlet İstatistik Komitesinin 1 Ocak 1995 tarihli verilerine göre, Kırgızistan'ın nüfusu 4.476.000 kişidir.⁵⁵ Rus ve diğer azınlıkların ülkeyi yavaş yavaş terk etmeye başlamaları nüfusun azalmasında başlıca etken olmuştur.

Tablo 1.4

Kırgızistan Nüfusunun Milliyetlere Göre Dağılımı %

ULUSLAR	1989	1994
KIRGIZ	52.4	58.1
RUS	21.5	18.0
ÖZBEK	12.9	13.9
TATAR	1.7	1.4
ALMAN	2.4	1.0

Kaynak: EIU, Country Report, Kyrgyzstan, 1st Quarter 1995, s.7.

4.4. Siyasi ve İdari Yapı

31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını kazanan Kırgızistan, 13 Ekim 1991'de yapılan seçimlerde Cumhurbaşkanlığı'na Askar Akayev'i seçmiştir.⁵⁶ Aralık 1995'deki erken başkanlık seçiminde %71'lik oy ile yeniden seçilmiştir.⁵⁷

Kırgızistan Anayasası 5 Mayıs 1993'te onaylanmıştır. 1993 Aralık ayında oluşturulan hükümet 5 Eylül 1994'te istifa etmiştir. Ancak, geçici hükümet karakterinde göreve devam etmiştir. Son seçimler 5 ve 19 Şubat tarihlerinde iki aşamalı olarak yapılmıştır.

Son genel seçimler, SSCB zamanında 1990 yılı Şubat ayında yapılmış olup, mevcut parlamentonun üye sayısı 350'dir. Yeni Anayasa, 105 üyeli ve batı ülkelerindekine benzer bir parlamento sistemi öngörmektedir.⁵⁸ Hükümette Dışişleri,

⁵⁵ Sobutay, s.3.

⁵⁶ TİKA, Avrasya Dosyası, A.g.e., s.1

⁵⁷ EIU, Country Report, Kyrgyz Republic, 4th quarter, 1996, s.5.

⁵⁸ TİKA, Kırgızistan, s.15.

Eğitim, Sağlık, Maliye, Tarım, Eğitim, alışma ve Sosyal Güvenlik, Ulaştırma, Adalet, Enerji, ve Haberleşme Bakanlıkları bulunmaktadır.⁵⁹

Kırgızistan altı idari bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgeler uy, Issık-Kul, Oş , Talas, Calal-Abad ve Narın'dır. (Tablo 1.5)

Tablo 1.5
Kırgızistan Nüfusunun Bölgelere Göre Dağılımı
(1 Ocak 1995 Tarihli Verilere Göre)

BÖLGE ADI	NÜFUS SAYISI (BİN KİŞİ)
OŞ	1.415,5
CELAL-ABAD	826,8
U	747,9
BİŞKEK	592,1
ISSIK-GL	425,3
NARIN	264,2
TALAS	204,6
TOPLAM	4.476,4

Kaynak: Tülay Sobutay(haz.), Kırgızistan İhracat Pazar Araştırması, İstanbul: İTOYayınları, Yayın No: 19, 1995, s.4.

Başkent Bişkek (602.000) zel bir duruma sahip olduğundan yukarıdaki altı bölge içinde yer almaz.⁶⁰

5. ÖZBEKİSTAN

Özbekistan, Orta Asya'nın merkezinde güneybatıda Ceyhun'la, kuzeydoğudaki Seyhun ırmakları arasında uzanan Cumhuriyet toprakları kuzey ve kuzeybatıda Kazakistan, doğu ve güney doğu da Kırgızistan ve Tacikistan, güneybatıda Türkmenistan, güneyde Afganistan'ın kk bir bölümü ile evirilidir.

zbek adı, Ebl Gazi Bahadır Han'ın da belirttiği göre, Altun Orda Beyi zbek'in adından gelmektedir. zbek Türkçe'si, modern Uygur Türkçe'si ile birlikte Türk dilinin güneydoğu yada ağatay grubuna girer.

⁵⁹ Sobutay, s.9.

⁶⁰ TİKA, Kırgızistan , s.18.

31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Cumhuriyet toplam nüfus içinde %80 oranında Türk nüfusa sahiptir. 26 Mart 1995 günü yapılar referandum ile Kerimov 2000 yılına kadar Devlet başkanı olma hakkını elde etmiştir.

5.1. Coğrafi Konum

Özbekistan, Bağımsız Devletler Topluluğunu (BDT) oluşturan 12 Cumhuriyetten biridir. Orta Asya'nın merkezinde, güneybatıda Amu Derya (Ceyhan), kuzeydoğuda Sir Derya (Seyhun) ile Aral gölü ovasında, Tanrı dağlarının (Tiyanshen) eteklerinde kurulmuştur. Özbekistan sınırlarının kuzey ve kuzeybatısında Kazakistan, doğu ve güney doğusunda Kırgızistan ve Tacikistan, güneybatıda Türkmenistan ve güneyde de Afganistan bulunmaktadır.⁶¹

Özbekistan'ın 4/5'ini batıda uzanan düz ve kurak topraklar oluşturur. Kuzeybatıdaki alüvyonlu Turan Ovası, güneyde Ceyhun ırmakları arasında 300.000 km² lik alanı kaplayan Kızılkum Çölüne karışır. Dağlık olan doğu kesimde ise sıradağlardan Gisar ve Alay, Orta Asya'nın en büyük vadisi olan Fergana'yı boydan boya geçer.⁶² Güney ve güneydoğuda çeşitli büyüklükte havzaların yer aldığı Cumhuriyette, Seyhun ve Ceyhun Irmakları dışında, Aral gölünün havzası içinde kalan 600'ü aşkın akarsu vardır. Ülke genelinde kurak bir kara iklimi hakimdir.⁶³ Yazları sıcaklık sık sık 40 °C üzerine çıkarken, kışın ortalama sıcaklık -12 °C kadar düşer.⁶⁴

5.2. Tarihçe

Uralların doğusundaki İrtiş ırmağının kaynağına doğru uzanan bölgede Cengiz Han'ın torunu Batu Han tarafından kurulan, Altun Orda Hanlığında 9. Han olarak 1313-1341 yıllarında hüküm süren Özbek Han, döneminde bölge halkı Müslümanlığı benimseyerek "Özbek" adını almıştır. Özbek Han'ın Orduları 1314'de Trakya'ya, 1330'da Köstendil'e, 1319'da Edirne'ye kadar gelmiştir.⁶⁵

⁶¹ B.Zakir Avşar, Ferruh Solak ve Diğerleri, 106.

⁶² Zehra Mumcu (haz), **Özbekistan İhracat Pazar Araştırması**, İstanbul: İTO Yayınları, Yayın No:35, 1995, s.1.

⁶³ TİKA, **Özbekistan Ülke Raporu**, Ankara: Haziran 1995, Yayın No:15,s.7.

⁶⁴ Mumcu, s.6.

⁶⁵ Mumcu, s.4.

15. Yüzyılın ilk yarısında Güneydoğuya yönelen Özbekler, seyhun ırmağının kuzey kısmına ulaşarak Maverainnehir'deki Timurlu topraklarını tehdit etmeye başlayarak saldırılarını artırdı. 1468-1500 yılında Muhammed Şeybani döneminde bütün Maverainnehir'i egemenlikleri altına aldılar. Ancak kıtalararası kervan ticaretinin önemini yitirmesi ile başlayan ekonomik gerileme, Şeybani Hanedanının sonunu getirdi. 1512'de Hive, 1740'da Buhara elden çıkmış, 1748'de Özbek hanlığı sona ermiştir. 1860'lara kadar Hive Hokand ve Buhara'da yaşanan kargaşa ve zayıf idare sonucu, Ruslar bu bölgelere karşı harekete geçerek hakimiyetlerini kabul ettirdiler. 1917 devriminden sonra rejim değişse de Türklerin durumu değişmemiştir. 1917-1918 yılları arasında Mustafa Çokay, Özbekistan'ın bir kısmı olan Fergana Vadisindeki Hokand'da müstakil bir devlet kurmuştur. Ancak 1919 yılında Ruslar bu bölgelerde hakimiyeti tamamen ellerine geçirmişlerdir.

1918 yılında ilan edilen Türkistan SSC' nin yönetimindeki Rusların, Müslümanlarla ortaklığı yavaşlaması, bölgede huzursuzluğun artmasına neden oldu. Huzursuzluğu önlemek için 1919 yılında Lenin'in atadığı "Türkistan Komisyonu" Taşkent'e gelerek yönetimi üstlendi.⁶⁶ 1938-1983 yılları arasında yönetim Moskova'dan aldığı direktifleri Taşkent'te uygulamaya koyan, merkezi otoritenin çevresinde yer alan belli bir grubun elinde idi. Yıllarca uygulanan pasifleştirme politikalarına karşın, gelmeyen aydın tepkiler Özbek Halkına uzun yıllar zor anlar yaşatmıştır.

Sovyetler Birliğinin dağılması ve Rusya'da yaşanan ekonomik ve siyasi çalkalanmalar, Özbekistan'ın Rusya'ya olan ekonomik bağımlılığını öne sürerek birliğin korunmasından yana olan ve bu yaklaşımlarını Mart 1991 yılında yapılan oylama sonucu %90 olumlu oyla pekiştiren Özbek liderlerinin tezlerinin geçersiz hale gelmesine neden oldu.

% 100'e yakın okuma-yazma oranına sahip⁶⁷ Özbekistan, 20 Haziran 1990'da egemenliğini, 1 Eylül 1991' de bağımsızlığını ilan etmiştir.⁶⁸ Yurt dışında ve içinde yaşanan tüm siyasi ve ekonomik sorunlara karşın 26 Mart 1995 günü yapılan referandum ile Kerimov 2000 yılına kadar devlet Başkanı olma hakkını elde etmiştir.

⁶⁶ Mumcu, s.6.

⁶⁷ Mehmet Saray, Atatürk ve Türk Dünyası, Ankara: Türk Tarih Kurumu, XVI.Dizi-Sa.79.,1995,s.76.

⁶⁸ TİKA,s.12.

5.3. Demografik Yapı

Özbek nüfusunun yaygın olduğu Özbekistan, 22.5 milyon nüfusu ile BDT' unu oluşturan Cumhuriyetler arasında üçüncü sırayı almaktadır.(Tablo 1.6)

Tablo 1.6

Özbekistan Nüfusunun Etnik Yapısı

ÖZBEK	% 73.3
RUS	% 8.6
TATAR	% 4.2
KAZAK	% 4.2
TACİK	% 3.9
KARAKALPAK	% 1.9
DİĞER	% 3.9

Kaynak: Zehra Mumcu (haz), **Özbekistan İhracat Pazar Araştırması**, İstanbul: İTO Yayınları, Yayın No:35, 1995,s.4.

Özbekistan'da nüfus artış oranı %2.8'dir.⁶⁹ Hızlı bir nüfus artışı gösteren Özbekistan'da, Taciklerin de nüfusu çok hızlı artmaktadır. Türk Cumhuriyetleri arasında yerli halkın Türk ve Müslüman olarak yüksek nüfus payına sahip olduğu ülke Azerbaycan'dan sonra Özbekistan'dır. Özbekistan'da Türk boyları arasında en çok Kırım Tatarları ve Kara Kalpaklar yaşarken, Türk olmayan Ukraynalılar, Yahudiler ve Koreliler de önemli bir nüfusa sahip bulunmaktadır.⁷⁰

Özbekistan'da 1994 yılında nüfusun % 51'ini kadınlar, % 49'unu ise erkekler oluşturmaktadırlar. Özbekistan'da kadınlar kırsal alanda işgücünün %90'ını , kentte ise %58'ini oluşturmaktadırlar.⁷¹ Nüfusun %60'ı kırsal bölgelerde %40'ıda kentlerde yaşamaktadır.

Diğer orta Asya ülkeleri ile karşılaştırıldığında en geç nüfusa sahip olan ülke Özbekistan'dır.

⁶⁹ Mumcu, s.2.

⁷⁰ Devlet, s.119.

⁷¹ Ashı Özataş, **Yeni Özbek Kimliğinin Oluşumunda Kadınların Rolü**, Ankara: TİKA- Avrasya Ettitleri, Sonbahar 1996, s.105.

Hızlı nüfus artışı, bu ülkede Rus ve Ukraynalı nüfusun gerilemesine sebep olmuştur. 1939'da Rus ve diğer Slav kökenli nüfusun oranı %21 iken, 1959 yılında hem sayı hem de oran olarak düşmüştür.⁷²

5.4. Siyasi ve İdari Yapı

Özbekistan'ın başkenti 2.133.000 nüfuslu Taşkent, Orta Asya'nın en büyük metropolüdür. Ülkenin ikinci büyük kenti olan 2500 yıllık tarihe sahip olan Semerkand'ın yanı sıra Buhara, Hive, Hokand diğer önemli kentlerdir.

Özbekistan'da 80'in üzerinde şehir mevcut olup, idari yönden 11 vilayete (Oblast) ayrılmaktadır.⁷³

Ülkede, nihai karar mercii Cumhurbaşkanıdır. Özbekistan'da bağımsızlıktan sonra ilk parlamento seçimleri 25 Aralık 1994 tarihinde yapılmıştır. Oy kullanma yaşı 18 ve üzeridir.⁷⁴ Yeni yüksek mecliste 250 Milletvekilinin görev yapması öngörülmüştür. Eski yüksek meclis ise 510 üyeden oluşmaktaydı. Ayrıca, yeni Yüksek Mecliste eski meclisten farklı olarak Milletvekilleri başka işlerde çalışamayacaklardır.⁷⁵

Bağımsızlıktan sonraki yıllarda hükümet tarafından muhalif gruplar üzerinde baskı politikası uygulanmış, 1992 Ocak ayında, fiyatların serbestleştirilmesine karşı yapılan öğrenci hareketlerinden sonra bu politikalar ağırlaşarak, muhalefet tamamen bastırılmıştır.

Ayrıca İslam Kerimov'un Tacikistan'daki iç savaşın nedeni olarak suçladığı İran ve çevre ülkelerdeki İslam Fundimentalizminin ülkeye sıçramasını önlemek amacıyla bazı önlemleri de gündemine almıştır.

Ülkede uygulanan baskı politikaları ve ihlal edilen insan hakları nedeniyle Özbekistan, Batılı Hükümetlerin hedefi olurken, Başkan Kerimov, Orta Asya'nın doğal liderinin Özbekistan olduğu doğrultusundaki yaklaşımlarından dolayı, özellikle Kazakistan ve Kırgızistan Cumhuriyetlerince tepkiyle izlenmektedir.

⁷² Sir Caroe, **Sovyet İmparatorluğu, Sömürülen Topraklar**, Çev: Zerhan Yüksel, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, s.22.

⁷³ Uludağ, s.298.

⁷⁴ EIU, Country Report, **Uzbekistan**, 4th quarter, 1996,s42.

⁷⁵ TİKA,Özbekistan,s.12.

İKİNCİ BÖLÜM

ÜLKELERİN GENEL EKONOMİK YAPILARI VE SEÇİLMİŞ TEMEL SEKTÖRLERİN ANALİZLERİ

1. TÜRKMENİSTAN

1.1. Genel Ekonomi

Genelde büyük bir bölümü çöllerle kaplı bu ülkenin, tarıma elverişli sahaları yok denecek kadar azdır. Yeni Türk Cumhuriyetleri arasında ikinci büyük pamuk üreticisi olan Türkmenistan'da son yıllarda üretilen pamuğun işlenmesine ve ülke içinde değerlendirilmesine büyük önem verilmektedir. Tarıma elverişli sahaları kıt ve bitki örtüsü bakımından oldukça fakir bu genç Cumhuriyette zengin maden kaynakları bulunmaktadır. Petrol ve doğal gaz en önemli yer altı kaynaklarıdır.

Ekonominin temel taşlarını pamuk ve doğal gaz oluşturmaktadır. Ancak, Sovyet dönemi boyunca bu malların fiyatları uluslararası fiyatların gerisinde kalmış, ülke içinde yeterli bir gelir kaynağı olamamıştır. Bağımsızlığın ilanı ile birlikte hükümet doğal gaz fiyatını artırma yoluna gitmiştir.

1990 yılında %2'lik büyüme kaydeden Türkmenistan Ekonomisi⁷⁵, bunu takip eden yıllarda üretimde daralmalara sahne olmuştur. 1993 yılında % 8 gerileme kaydeden GSYH'nın 1994'deki düşme oranının % 10 olduğu tahmin edilmektedir

1992 yılı verilerine göre toplam işgücünün % 55'i kamu kuruluşlarında çalışmaktadır. İstihdamın sektörlere dağılımına bakıldığında tarım sektörünün % 44 ile ilk sırayı aldığı, bunu % 11 ile inşaat ve % 10 ile sanayinin izlediği, % 25'lik bir kesimin ise üretim dışı kesimlerde yer aldığı görülmektedir.

⁷⁵ Ferman, s.22.

1.2. Tarım ve Hayvancılık

Milli Gelirin % 47.7'si tarım sektöründen elde edilmektedir. Ülkede kurak ve sıcak bir iklim sürmektedir. Ülke topraklarının % 66.1'i kumlu tekstürde olup, bu tür alanlar 324.934 kilometre karelik bir alanı kapsamaktadır.⁷⁵

Türkmenistan ekonomisi içinde tarım önemli bir yere sahiptir. İklim koşulları nedeniyle tarımsal üretim, çok büyük ölçüde, sulanabilen alanlarda yapılabilmektedir. Ülkede tarıma elverişli alanlar 13,5 milyon hektar olmasına karşılık, sulama olanaklarının sınırlılığı nedeniyle, ancak 1,45 milyon hektarda tarımsal üretim yapılmaktadır.⁷⁶ Tarımda genellikle ilkel yöntemler kullanılmaktadır.

Tablo 2.1

Türkmenistan'da Tarımsal Üretim (Milyon Manat)

Toplam Zirai Üretim	1988	1989	1990	1991	1992	1993
Toplam Zirai Üretim						
Hayvancılık Dahil	5.25	5.84	6.98	17.51	115.59	1626.3
Pamuk	5.25	3.14	3.50	4.45	63.83	161.1
Tahıllar	0.13	0.14	0.18	0.32	15.05	72.7
Sebze	0.20	0.22	0.28	0.48	2.02	20.3
Meyve	0.07	0.08	0.10	0.18	3.11	13.2
Hayvancılık	1.22	1.37	1.73	2.98	17.38	649.3
Büyükbaş Hayvan	0.28	0.32	0.40	0.69	4.03	40.5
Küçükbaş Hayvan	0.23	0.26	0.33	0.56	3.29	172.0
Kanatlılar	0.04	0.05	0.06	0.11	0.64	3.6
Süt	0.23	0.26	0.33	0.56	3.29	172.0
Yumurta	0.05	0.05	0.07	0.12	0.70	48.3
Net Tarımsal Üretim	3.68	4.19	5.10	12.78	90.50	1155.0
Hayvansal	0.56	0.69	0.70	1.16	10.84	455.0
Bitkisel	3.06	3.50	4.18	7.13	79.66	700.0

Kaynak: Murat Ferman (haz.), **Türkmenistan İhracat Pazar Araştırması**, İstanbul: İTO Yayınları, Yayın No:1995-29, 1995 s.22.

⁷⁵ Elazığ Ticaret, **Türkmenistan**, Türki Cumhuriyetleri Araştırması, Elazığ: Ekim 1996, s.3.

⁷⁶ Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), **Türkmenistan, Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı ve Türkiye ilişkileri açısından Değerlendirilmesi**, Ankara:1994, s.6.

Tarıma elverişli alanların yarısında pamuk üretimi yapılmaktadır. Pamuk üretimi 1991 yılında tarımsal üretimin % 60'ını oluşturmuştur.⁷⁷ Pamuk üretiminin yanı sıra kavun, karpuz ve üzüm bol miktarda yetiştirilmektedir. Ayrıca buğday, arpa, mısır ve tütün yetiştirilen Türkmenistan'ın bu sahadaki ürünleri ancak kendilerine yetmektedir.⁷⁸ Buğday üretimi ülke ihtiyacını karşılayamadığından ithal edilmektedir. Ülkenin tarım potansiyeli Tablo 2.1'de sunulmuştur.

Besicilik ekonominin önemli bir koludur. Türkmenistan meşhur Karakul koyunları yetiştiricisidir. 15.500.000 Adet bu cins koyunlardan yetiştirilen ülkede, 1.800.000 baş, sığır ve tavuk beslenmektedir.

Hükümet 18 Aralık 1996'da radikal tarımsal reformlar hazırlamıştır. 20 Ocak 1997'de başlayan bu reformlar kapsamında bir çok çiftçiye tarımsal alanlardan özel mülkiyet hakları verildi. Bu programın asıl amacı 1998'in tahılında ülkenin kendi yeterliliğini başarmaktır.⁷⁹

Bütün çabalar eski Rus rejiminden kaynaklanan tek tip tarım üretiminin, yani pamuğa dayalı üretimin dışına çıkmak ve ürün zenginleştirilmesine doğru yönelmektir.

1.3. Sanayi

Sanayi sektörü bu ülkede, tüketici ihtiyaçlarından ziyade, silah üretimi ve ağır sanayiye yönlendirilmiş olup, merkezi bir planlamacılığa dayanmaktadır.⁸⁰ Doğal gaz, petrol tuz ve pamuk gibi doğal kaynaklar ekonominin temel taşlarını oluşturmuştur. Doğal gaz, elektrik üretiminde kullanılmakta, petrol rafine edilmekte, tuz ve diğer mineraller, gübre, sülfürik asit, amonyak, deterjan ve iyot yapımında kullanılmaktadır.

Toplam sanayii üretiminin 1/3'ü tekstil sektöründen gelmektedir. Ülkede 61 tekstil fabrikası mevcuttur. Bu fabrikalarda başta pamuk olmak üzere sırasıyla yün ve ipekli kumaşlar dokunur. Gıda sanayii ise Bayram Ali, Taşasuz , Aşkabat ve

⁷⁷ Bursa Ticaret ve Sanayi Odası (BTSO), **Türkmenistan**, BDT Ülke Raporları, No:6, Bursa:1993, s.3.

⁷⁸ Mehmet Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXIV. Dizi-Sa.21, 1996, s. 330.

⁷⁹ EIU, **Türkmenistan Country Report**, 2 nd quarter, 1997, ss.43-44.

⁸⁰ Bilgi, TBMM Enformasyon Merkezi Dergisi, **Türk Cumhuriyetleri Özel Sayısı**, Ankara: Sayı: 5, Kasım 1992, s.52.

Krosnovodsk'ta yerleşmiştir.⁸¹ Halı ve kilim endüstrüsünde oldukça gelişmiştir.⁸²

İstihdam fazlası olan, verimli olmayan, düşük kalite ve standartlarda üretim yapan sanayii kuruluşlarının yeniden yapılanmaları gerekmektedir. İstihdamın sektörlere göre dağılımı tabloda gösterilmiştir (Tablo 2.2).

Türkmenistan'da Petrokimya sanayii oldukça gelişmiştir. Ülkede Türkmen başı ve Çor çiv olmak üzere, iki büyük rafineri bulunmaktadır. Yurt içinde üretilen petrolü işlemekte olan Türkmen başı rafinerisinin kapasitesi 5,5 milyon ton/yıldır. Bu rafineride kullanılan teknoloji oldukça eski olup, verimsiz çalışmaktadır. Diğer rafineri 1991 yılında işlemeye başlamış olup, kapasitesi 6 milyon ton/yıldır. Ancak şu anda 2,2 milyon ton/yıl üretim yapmaktadır ve ithal petrol işlemektedir.

Türkmenistan'da sanayii, milli gelirin kompozisyonuna bakıldığında ikinci sırayı almaktadır. (Tablo-2.3)

Tablo. 2.2

İşgücünün Sektörlere Göre Dağılımı(Toplam İstihdamın %si olarak)

Yıllar	1988	1989	1990	1991	1992	1993
Sanayi	11.0	10.7	10.8	10.1	9.8	10.4
Tarım	40.8	41.6	41.8	42.3	44.1	43.7
Ormancılık	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
Ulaştırma ve İletişim	5.4	4.3	4.1	4.0	3.6	3.4
İnşaat	9.1	10.0	10.0	10.7	10.4	10.4
Ticaret ve Dağıtım	6.3	6.0	5.7	5.6	5.6	6.2
Bilgi İşlem	0.2	0.2	0.2	0.1	0.1	0.1
Diğer Aktiviteler	1.4	1.4	1.6	1.8	1.7	1.6
Hizmetler ve Konaklama	2.5	2.5	2.5	2.4	2.2	2.4
Sağlık	5.3	5.5	5.6	5.5	5.2	5.9
Eğitim	11.0	11.2	11.4	11.6	10.9	11.2
Bilimsel Araştırma Ve Geliştirme	1.9	1.8	1.8	1.5	1.3	1.1
Taşımacılık	2.4	2.1	1.9	1.9	1.8	1.7
Kamu	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.4
Sigorta (Devlet)	2.4	2.2	2.2	2.2	2.8	1.4

Kaynak: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA), **Türkmenistan Ülke Raporu**, Yayın No: 29, Ankara: Nisan 1996,

⁸¹ Uludağ, **Sovyetler Birliği Sonrası...**, s.318.

⁸² Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri...**, s.330.

Son verilere göre, sanayi üretiminin hacmi %18 artmıştır. Makine, kimya, gaz ve elektrik enerjisi üretimlerinde de artış olmuştur. Bazı işletmelerde hammadde kıtlığı nedeniyle üretim düşüşü yaşandığı da bir gerçektir.⁸³

Sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) üretimine yönelik projeler üzerinde çalışmalar devam etmektedir. Türkmenistan Avrupa'ya LNG İhraç etmeyi planlamaktadır. Ülkede çıkarılmakta olan diğer mineralleri işleyen kimya tesisleri oldukça gelişmiştir. Kimya endüstrisi toplam endüstrinin 1/3'ünü teşkil eder.

Tablo 2.3.

Türkmenistan'da Milli Gelirin Kompozisyonu (%)

	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Tarım	39.0	43.4	47.9	46.2	16.3	12.2	24.2
Sanayi	26.1	22.8	15.7	20.4	65.1	62.4	40.7
İnşaat	20.5	18.1	17.9	18.1	9.0	14.3	26.2
Ulaştırma Ve Haber.	6.3	6.4	8.5	6.6	3.9	4.6	3.0
Diğer	8.1	9.4	10.1	8.7	5.7	6.5	5.9
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: Ferman, s.14.

İnşaat yatırımları, genellikle büyük endüstriyel projelere ve yetersiz alt yapı tamamlanması ve modernizasyonuna ilişkindir. İnşaat faaliyetleri milli gelirin 1/4'ünü oluşturmuştur.

Makine endüstrisi, petrol makineleri, pompaları, vantilatör, buldozer ve kablo üzerinde yoğunlaşmıştır.

Türkmenistan'ın en büyük sıkıntısı ürettiği bu malları dış .pazarda satma imkanı bulamayışıdır. Türkiye üzerinden doğal gazını pazarlamayı ümit eden Türkmenistan kısa zamanda bu ekonomik darboğazdan kurtulacaktır.

⁸³ TİKA- Avrasya Dosyası, On beş Günlük Bülten, Sayı:58, Ankara: Haziran 1996/1, s.1.

1.4. Madencilik ve Enerji

Enerji sektörü, kabaca ekonominin %60'ını oluşturan en önemli faaliyet alanıdır. Doğalgaz ve petrol, Türkmen ekonomisinin ana dinamiklerini oluşturmaktadır. Yılda 5.2 milyon ton petrol üretimi bulunan Türkmenistan, halihazırda mevcut iki petrol rafinerisi ile iç ve dış tüketime cevap vermektedir. Petrol rezervleri bakımından zengin (960 milyon ton) ülke, yılda ortalama 1.2 milyon ton petrol ürünü ihraç etmektedir(Tablo 2.4.). 1992 yılında İran'la imzalanan bir anlaşma ile yeni bir rafinerinin inşasına başlanmıştır. Ayrıca, Hazar kıyılarındaki dolmuş ve depolama tesislerinin tevsi konusunda çalışmalar bulunmaktadır.⁸⁴

Türkmenistan yılda ortalama 85 m³ doğal gaz üretimiyle BDT ülkeleri arasında ikinci dünya ülkeleri arasında dördüncü sırayı almaktadır. Ülkede yaklaşık 3 trilyon m³'lük doğal gaz rezervi bulunmaktadır. Üretilen doğal gazın % 84'ü ihraç edilmektedir.⁸⁵

Tablo 2.4.
Türkmenistan'ın Enerji Üretimi ve İhracatı

DOĞALGAZ (Milyar Metreküp)	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
ÜRETİM	88.3	89.9	81.9	78.6	56.1	60.9	33.2	32.0	35.2
BDT ÜLKELERİNE İHRACATI	79.5	80.9	71.9	58.0	35.5	40.3	23.1	22.5	-
AVRUPA ÜLKELERİNE. İHRACATI	0.0	0.0	0.0	12.0	11.2	11.3	0.0	0.0	-
TÜKETİM MİKTARI	-	-	10	8.6	9.3	9.3	10.2	10.5	-
PETROL ÜRETİMİ (Milyon Ton)	5.2	5.1	5.1	5.4	5.2	5.0	3.4	3.5	4.4

Kaynak: EIU, Country Report, *Türkmenistan*, 2 nd quarter, 1997, s.47.

Yukarıdaki tablodan görülebileceği gibi BDT ülkelerine ihracat zamanla azalmaktadır. Bunda en önemli sebep alacakların tahsil edilememesidir. Çok önemli bir sektör olan doğal gaz 1994 , 1995 ve 1996 yıllarında üretimde düşüş yaşamıştır.

⁸⁴ Murat Ferman (haz.), *Türkmenistan İhracat Pazar Araştırması*, İstanbul: İTO Yayınları, Yayın No:1995-29, 1995, s.21.

⁸⁵ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), *Bülten, Türkmenistan ve Türkiye İle İlişkileri*, İstanbul: Ağustos, 1995, s.3.

Hükümet gaz üretiminin 1997 yılında 44 milyar metre küpe ulaştırmayı planlamaktadır. Uzun dönem hedefi ise senelik üretimin 85 milyar metre küp seviyelerine çıkarmaktır.⁸⁶

Türkmenistan gerek elektrik üretimi ve gerekse diğer enerji kaynakları açısından zengin bir ülkedir. Ülkedeki elektrik üretimi 4 güç santralinden (Marı Gres, Türkmen başı, Nebitbağ ve Büzmein) elde edilmektedir.⁸⁷ Yıllık üretimi 15 milyar Kwh civarında olup %40'ı diğer Asya ülkelerine ve Afganistan'a ihraç edilmektedir. Öte yandan Türkmenistan kadar zengin enerji kaynaklarına sahip olmayan diğer komşularının enerji talebi zamanla büyüyecektir. Bu toplam talep karşısında Türkmenistan elektrik enerjisini arttırmaya zorunludur. Aksi takdirde komşularının elektrik ihracatını karşılayamaz duruma gelecektir. Hatta artan enerji ihtiyacı karşısında yurtiçi üretimini bile karşılayamaz duruma gelebilmesi kaçınılmazdır.

Türkmenistan'ın yüzölçümü 488 bin kilometre karedir. Ülkenin %80'i kumlarla kaplıdır. Bu yüzden Jeofizik etütlerine büyük önem verilmektedir. Tüm Kompleks jeofizik yöntemleri uygulanmış, değişik tür cihazların tümü denenmiştir. Kendine özgü poligonlarla yapılan çalışmaların çoğunda başarı sağlanmıştır.⁸⁸

Ülkenin işletilebilen başlıca doğal kaynakları; doğal gaz, sodyum sülfat, krom, sülfür, kurşun, galyum, bentonit, brom, iyot ve petroldür. Eski SSCB'nin en büyük sodyum sülfat üreticisi olmasına rağmen bu rezervler tükenmiş ve sodyum sülfat tesislerinin faaliyetleri durdurulmuştur. Ülkede son yıllarda altın ve platin rezervlerine de rastlamıştır.⁸⁹ Yine aynı şekilde Türkmenistan'da alunit rezervleri de bulunmuş ve bu sayede ülkenin demir dışı metalürjisinde ileri bir adım atılmış olmuştur.⁹⁰

1.5. Bankacılık ve Finansal Yapı

Genellikle tüm BDT ülkelerinde bankacılığın yapısı birbirine benzemektedir. Üstte, Merkez Bankası görevini yüklenmiş olan bir devlet bankası ve onun denetimi ve kredi desteğinde Ticari Bankalar bulunmaktadır. Bu Cumhuriyette Ticari Banka

⁸⁶ EIU, *Türkmenistan Country Report*, 2 nd quarter, 1997,s.46.

⁸⁷ TİKA, *Türkmenistan Ülke Raporu*,s.32.

⁸⁸ *Türkçe Konuşan Ülkeler I. Yerbilimleri ve Madencilik Konferansı*, Ülke Raporları, Ankara:1994, s.205.

⁸⁹ DEİK,s.3.

⁹⁰ TİKA, *Avrasya Dosyası*, Onbeş Günlük Bülten, Ankara: Sayı:79, Temmuz 97/2,,s.7.

denilince, belirli sahalarda devlete finansman sağlayan, topladığı paraları genellikle devlet kuruluşlarına aktaran ekonomik kuruluşlar akla gelmektedir.

Türkmenistan Devlet Bankası, para politikasını organize etmekte ve tedavüldeki para miktarını kontrol altında tutmaktadır. Aynı zamanda Ticari bankaları finanse etmekte, dahilde ve hariçte hesap açmakta, hesap durumlarını ayarlamakta, ülkenin iç ve dış borç servisini yapmaktadır. Ticari Bankaların çalışabilme ve döviz tutma yetkisi de, Devlet Bankası lisansıyla mümkün olmaktadır.⁹¹

Ticari Bankaların esas görevi mali kaynakları kabul etmek, onları en makul şekliyle ekonomiye kanalize etmek ve mevcut şartlar dahilinde geri ödenmesini sağlamaktır. Ticari Bankalar müşterilerine, muhabirleri ve nakit servisleriyle hizmet vermektedirler.

1994 başından geçerli olmak üzere kabul edilen kararla bankacılık sistemi yeniden düzenlenmiş ve tüm lisanslar yenilenmiştir. Yeni sermaye oranlarını ve yasal zorunlulukları yerine getiren ticari banka sayısı, 19 adettir. Hali hazırda Türkmen Merkez Bankası'nın 1 Eylül 1994 itibarıyla getirdiği asgari 5 milyon manatlık kuruluş sermayesi koyma mecburiyeti bulunmaktadır. Ayrıca Merkez Bankası, ödenmiş sermayenin dörtte birinden fazlası bir tutarın aynı müşteriye kredi olarak kullandırılmayacağını hükme bağlamıştır. Ancak, yapılan bir takım değerlendirilmeler, bankacılık sektöründe bir takım sağlıksız işaretilerin varlığına dikkat çekmektedir. Bunlar, sermaye limitlerinin aşılması, geri ödenmeyen kredilerdeki artış,ve yeni ödeme planına bağlanan krediler sayısındaki çoğalmanın yanı sıra, bankaların kredi risk değerlendirmelerindeki zafiyetler bu cümleden sayılabilir.

Türk Eximbank tarafında Türkmenistan'a 1992 yılında 75 milyon dolarlık ihracat kredisi açılmıştır. Açılan bu krediden, 1993'te 53,55 milyon Dolar ve 1994'te ise 21,44 milyon Dolar olmak üzere topla 74,99 milyon dolarlık kısmı kullandırılmıştır. Ayrıca, yine Türkmenistan'a 1993 yılında ek olarak, 16 milyon dolarlık 2,13 milyon Doları 1994 yılında 10.78 milyon Doları olmak üzere toplam 12,91 milyon Dolar kullandırılmıştır. 1995 yılı itibarıyla Türk Eximbank tarafından yapılan finansmana desteği Tablo.2.5.'de gösterilmiştir. Sektörlere göre kredi

⁹¹ BISO,Türkmenistan..., s.6.

dağılımına bakıldığında; ticari şirketlere ve faaliyetlere verilen kredinin sağlanan toplam kaynaklar içindeki oranını % 40 civarında iken, sınai işletmelere akan oran %8, tarım sektörü ve ilgili projelerine tahsis edilmiş oran ise % 16 civarındadır.

Türk bankacılık sektörü, Türkmenistan'da bulunan bankalarla çeşitli işbirliği analaşmaları yapmıştır. İktisat Bankası, Türkiye İş Bankası ve Ziraat Bankası bu ülkede faaliyet gösteren çeşitli bankalarla muhabirlik ilişkiler kurmuşlardır.

Türkmenistan'da küçüklü büyüklü 15 sigorta şirketi mevcuttur. Ülkede üretilen sigorta primi yetersiz durumdadır. Sigortaya esas olacak varlıkların %99'u devlete, % 1'i özel şahıslara aittir. Eksperler sigorta şirketinin ücretli elamanı durumundadır.

Tablo 2.5.

**Türkeximbank Tarafından Yapılan Finansman Desteği
(30.11.1995 itibarıyla) (Milyon USD)**

TÜRKMENİSTAN	LİMİT	1992	1993	1994	1995	TOPLAM
İhracat Kredisi	75.0	-	53.5	21.4	-	74.99
Proje Kredisi	16.0	-	-	14.2	-	14.20
TOPLAM	91.0	-	53.5	35.6	-	89.19

Kaynak: (TİKA), Türkmenistan..., s.68.

1.6. Ulaştırma ve Diğer Hizmetler

Eski Rus yönetiminden kaynaklanan, yetersiz ulaşım hizmetleri bu gün tam anlamıyla yetersiz durumdadır. Bu amaçla girişilen çabalar çerçevesinde, 1994 yılının hemen sonunda tamamlanan Aşkabat Havaalanı, İran'daki Meşhed kenti ile demir yolu bağlantı çalışmaları ön plana çıkmıştır. Birkaç yıl önce Türk firmalarının önderliğinde başlayan, çok yoğun inşaat faaliyetlerinin Türkmenistan'ın çehresini değiştirdiği tartışılmazdır. İnşaat sektöründe çalışan Türk işçilerinin sayısı geçen senelere göre beşte bire inmiştir. Finansman ve ödeme güçlükleri, inşaat sektörünün cazibesinin karartan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkmenistan Devlet demiryolları idaresinin mevcut demiryolu şebekesinin uzunluğu 2138 km.dir. Ülkenin coğrafi yapısı itibarıyla demiryolu şebekesi genelde az eğimli olup, güzergah üzerinde tünel yoktur. Demiryolu şebekesinde 150'den fazla istasyon olup, Türkmen başı, Nebitdağ, Gazancık, Aşkabat, Marı, Çarçöv, Daşhovuz, bunların en önemlileridir.

Türkmenistan'da Akdeniz ve Baltık Denizi limanları arasındaki direkt nehir-deniz bağlantıları için açılmış Hazar Denizi Türkmen başı Limanı Orta Asya'da bulunan en önemli limanlardan birisidir. Deniz Taşımacılığı Hazar Denizi limanlarıyla sınırlı olmasına rağmen nehir ve deniz taşıtlarının artmasıyla Türkmenistan Avrupa Limanlarına bağlanabilecektir.⁹²

Türkmenistan Karayoluna Ulaşımına ilişkin Fizibilite çalışmaları ve Karayolu Master Planının Hazırlanması Projesi, Türkmenistan Karayolları idaresinin talep yazısı üzerine geliştirilmiştir. Proje ile Orta Asya'yı batı ve güney ile birleştirmesi açısından sahip olduğu konum avantajının yanı sıra üretim potansiyeli, ithalat ve ihracat gibi yabancı yatırımlar için çekici donelere sahip olan Türkmenistan'ın bu talebe kalite ve uzunluk açısından yeterli cevabı veremeyen karayolu ağının iyileştirilmesi amaçlanmaktadır.⁹³

1994 yılının ortasına kadar Türkmenistan, turizm sektöründe bağımsız bir idare yapısına ve somut stratejiye sahip değildi. Türkmenistan Cumhurbaşkanı Sapar Murat Türkmenbaşı'nın turizm için önemli olan "Devlet Turizm Konsorsiyumu" Türkmensiyahat'ın kurulması ile ilgili kararın alındığı 20 Temmuz 1994 tarihinden itibaren, devletin dünya standartlarına uygun etkili bir "Milli Turizm" sektörü oluşturmaya başlanmıştır.

2. AZEREBAYCAN

2.1. Genel Ekonomik Durum

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti mevcut potansiyelini ve serbest Pazar ekonomisi için gerekli reformları Kara bağ savaşının

⁹² TİKA, *Türkmenistan Ülke Raporu...*, ss.52-55.

⁹³ TİKA- *Avrasya Dosyası*, Onbeş Günlük Bülten, Sayı:75, Ankara: Mayıs 1997/2,s.1.

da olumsuz etkileri ile istenilen düzeyde gerçekleştirememiştir. BDT Ülkeleri ile ilişkilerin bozulması, devlet bütçesinin büyük bir bölümünün savunma için kullanılması, bir milyondan fazla vatandaşının mülteci durumuna düşmesi, bu dönem içerisinde istenilen düzeyde yabancı sermaye çekilememesi ve özelleştirmenin sanayi sektöründe fiilen başlatılmaması nedeniyle ekonomik darboğaz yaşanmış, gerekli reformların yapılması aksamıştır.

Azerbaycan ekonomisinin en temel özelliği petrole dayalı sanayi ve tarım sektörlerinin ağırlığıdır. Yukarıda belirtilen olumsuz etkenlerin de etkileriyle Azerbaycan ekonomisi oldukça zor günler yaşamış, bağımsızlık öncesi eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında Satın Alma Gücü Paritesine göre Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan üzerinde ve Moldova ile yakın olan kişi başı milli gelir günümüzde Tacikistan'ın ardından en düşük ikinci duruma gelmiştir. 1994 Mayıs ayında Rusya'nın arabuluculuğu ile imzalanan ateşkes ve AGİT'in barış çabaları sonucu sekiz yıl süren savaş halen dondurulmuştur.

Bu tarihten itibaren reformlara girişen ülke zengin petrol ve doğal gaz yatakları sayesinde yabancı yatırımı da çekmeyi başarmış, iç karışıklıkların da üstesinden gelerek özellikle 1995 yılında başlatılan ve uluslararası finans kuruluşlarının desteği sağlanan programlarının ardından ekonomisini rayına oturtmayı başarmıştır. Azerbaycan devlet istatistik komitesinin yaptığı açıklamaya göre, 1997'nin ilk altı ayında geçen yılın aynı dönemine göre makine sanayi, inşaat malzemeleri, orman sanayi ve hafif sanayi sektörlerinde üretim artışı kaydedilmiştir.⁹⁴

1997'nin ilk beş ayında Azerbaycan, 74 ülke ile dış ticaret ilişkisine girmiştir. Bu dönemde ithalat 302,5 milyon dolar, İhracat ise 337,6 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir.

2.2. Tarım ve Hayvancılık

Sovyet döneminde hazırlanan merkezi planlama çerçevesinde diğer Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi, Azerbaycan da bir tarım ülkesi olmaya mahkum edilmiştir. Aslında Azerbaycan yetiştirdiği ürünler ile kendi halkını rahatça besleyen bir ülkeydi. Fakat Sovyet ekonomi plancılarına göre Azerbaycan daha çok pamuk, şarapçılık için üzüm, meyve ve sebzelere göre üretime sevk edilmiştir.⁹⁵ Aslında

⁹⁴ TİKA, *Avrasya Dosyası*, Onbeş Günlük Bülteni, Sayı:81-82, Ankara: Ağustos-Eylül, 1997,s.1.

⁹⁵ Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri...*, s.12.

dünyanın en değişik iklim tiplerine sahip bu ülkede çeşitli ürünlerin yetiştirilmesi için uygun koşullar mevcuttur.

Son yıllarda, özellikle 1991 ve 1995 yıllarında, bozulan mali durumun meydana getirdiği imkansızlıklar nedeniyle tarım alanlarında, ekim sahalarında ve hayvancılıkta rasyonel bir düzen kurulamamıştır.⁹⁶ Ülke topraklarının 1/25'i dağlarla kaplıdır. Petrolün kara altın olarak adlandırıldığı bu ülkede ağ altın adıyla anılan pamuk ülkenin bir başka tabiat zenginliğidir.⁹⁷ İklimin çeşitli olması istisna bazı ürünlerin bu ülkede yetiştirilebilmesini imkan tanımaktadır. Örneğin " Zeferan " dünyanın başka hiçbir bölgesinde yetiştirilmemektedir.⁹⁸ Azerbaycan tarım sektörünün en önemli problemlerinden birisi, toprak mülkiyetinin tamamının devlete ait olmasıdır. Tarım Kolhoz ve sovhoz adı verilen işletmeler adıyla yapılmıştır. 1995 yılında çıkarılan " Toprak Islahatı Hakkında Mecelle" kanunu ile, ülkede mevcut 1119 Kolhozdan 227 ve 686 Sovhozdan 192'si 1996 yılı içerisinde özelleştirilmiştir. Tarım sektörü net maddi üretimin %32'sini oluşturmaktadır. Tarım daha ziyade Kura ve Aras nehirleri civarında yapılmaktadır.⁹⁹ Tahıl Azerbaycan için stratejik öneme haiz bir üründür. Bu bakımdan son yıllarda halkın tahıl ihtiyacını karşılamak için , her geçen yıl ekim alanları genişletilmiştir. Bu ve bunana benzer sebeplerden dolayı Bitkisel üretimde düşüş gözlenmiştir (Tablo 2.6.).

Tarım sektörü, Dünyada olduğu gibi, Azerbaycan'da da halkın yiyecek ihtiyacının karşılanması, sanayiye hammadde sağlanması ve döviz getirici bir konumda bulunması sebebiyle, önem taşımaktadır. Öte yandan tarım topraklarının devlet malı olarak işletilmesinin gerek verim gerekse üretimin artırılması açısından iyi sonuç vermediği açıkça görülmüştür. Buna göre, işlenen arazinin genişletilmesinin mümkün olmadığı, bu günkü arazi statüsünün devamı halinde de verim ve üretim artışının istenen düzeye çıkarılamayacağı dikkate alınarak, tarımda

⁹⁶ DEİK, Bülten, *Azerbaycan Ekonomisinde Son gelişmeler ve Türkiye ile İlişkileri*, İstanbul: Kasım 1996, s.1.

⁹⁷ Elazığ Ticaret, *Azerbaycan*, Türki Cumhuriyetleri Araştırması, Elazığ:Eylül 1996, s.3.

⁹⁸ TOBB, *Azerbaycan...*, s.6.

⁹⁹ Devlet Planlama Teşkilatı (DPT),*Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu, Türkiye- Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Raporu*, Ankara: Ek:4, Aralık 1993, s.17.

özel mülkiyete geçişe yeşil ışık yakılmalıdır.¹⁰⁰

Tablo.2.6.

Azerbaycan'da Bitkisel Üretim

Ürün Adı	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Tahıl	1413.6	1364.4	1337.2	1143.2	1039.0	921.4
Pamuk	542.9	539.7	336.3	248.5	284.0	274.1
Tütün	52.9	57.3	49.4	44.6	21.0	12.1
Patates	185.2	179.2	156.0	152	150.3	155.5
Sebze	856.2	805.3	555.1	448.0	482.9	424.0
Bostan	67.5	61.9	50.1	47.0	44.9	41.9
Üzüm	1196.4	1125.6	607.0	410.1	313.8	308.7
Meyve	367.4	498.3	400.9	346.4	323.5	324.4
Çay	30.7	26.6	22.6	24.0	19.4	9.4

Kaynak: TİKA, Azerbaycan Ülke Raporu, Ankara: Ekim 1996, Yayın No:32, s.27.

Azerbaycan tarımında hayvancılığın yeri de çok önemlidir. Ceylan, dağ keçisi, keklik ve turaç önemli av hayvanlarıdır. Ülkede son verilere göre 1.5 milyondan fazla sığır, 5 milyon civarında koyun, 300.000 domuz ve 30 milyon kümes hayvanı bulunmaktadır. Hayvancılık' la ilgili genel bilgiler ve yıllara göre seyri Tablo.2.7'de verilmiştir. 800 km uzunluğundaki Hazar Denizi kıyısı ile zengin akarsularında balıkçılık ve su ürünlerinin özel bir yeri vardır.

Tablo 2.7

Azerbaycan'da Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Sayısı

Hayvan Türleri	1992	1993	1994	1995
Büyükbaş Hayvanlar	1826.2	1730.9	1621.3	1632.5
İnek ve Manda	733.7	735.0	711.7	742.5
Domuz	137.3	66.9	47.9	33.4
Koyun ve Keçi	5292.3	4901.3	4539.0	4557.6
Kümes Hayvanları	27.700.0	21700.0	13900.0	9300.0

Kaynak: TİKA, Azerbaycan...,s.28.

¹⁰⁰ Arslan Karabağlı ve diğerleri(haz.), Milli Prodüktive Merkezi, Azerbaycan'ın doğal kaynaklarıyla Ekonomik potansiyeli karşısında, Türkiye'nin dış ticaretini geliştirme olanakları, Ankara: Milli Prodüktive Merkezi Yayınları , Yayın No:489, 1993, s.230.

Aras-Kura nehirlerinde ve bilhassa Kura Nehrinin Hazar denizi deltasında balıkçılık ve su ürünleri sanayi çok gelişmiştir. Hazar Denizinde avlanan Mersin balığının yumurtası dünyaca ünlüdür. Azerbaycan, dünya havyar üretiminin %80'ini karşılamakta ve yeni pazarlar aramaktadır. Salyan şehrinde, mersin, yayın ve sazan balıkları konserve sanayi gelişmiştir.¹⁰¹

2.3. Sanayi

Son derece zengin doğal kaynaklara sahip Azerbaycan'da doğal olarak petrole dayalı ağır sanayi; petrokimya, makine imalat sektörü sanayinin temelini teşkil eden metalürji; demir-çelik, alüminyum, bronz, bakır; inşaat malzemeleri, hafif sanayi; tekstil, pamuk, yün, ipek, ayakkabı, deri işleme, halı; gıda sanayii; çay, şarap, konserve, sektörleri de diğer önemli sanayi dalları olarak göze çarpmaktadır.¹⁰²

Ülkede üretilen ürünlerin malların %80' i hammadde ve yarı mamul mal şeklindedir.¹⁰³ Bu eski Sovyet döneminden kalma bir alışkanlıktır. Çünkü burada üretilen bu şekildeki mamuller diğer Sovyet Cumhuriyetlerinde mamul hale getirilip yeniden Azerbaycan'a satılmıştır. Bu şekilde Azerbaycan sanayi dışa bağımlı hale sokulmuştur.

Azerbaycan'da petrol doğal gaz ve yan ürünleri sanayi oldukça gelişmiştir. Ayrıca metalik madenlerin (bakır, çinko, kurşun, alüminyum, demir) üretimi ve hammadde kaynaklarına bağlı olarak yan sanayi de gelişmiştir. Genel olarak seçilmiş bazı sınai ürünlerinin üretimi Tablo2.8.' de verilmiştir.

Son yıllarda sanayi mamulleri üretiminde yaşanan düşüş, 1995 yılında da devam etmiştir. Ancak Aralık 1995'te yakıt, demir dışı metaller, kimya-petrokimya, cam ve un sanayi üretimleri ile Gence ve Sumgayıt şehirlerinin bazı müesseselerinde üretim geçen yola oranla % 1.3 oranında artmıştır.

Genel olarak 1996 yılının ilk dokuz ayında sanayi ürünlerinin toplam hacmi 1995 yılına oranla % 8 oranında azalmıştır. Daha çok üretim düşüşü maden, metalürji, makine imal sanayi, inşaat malzemeleri ve gıda sektöründe olmuştur.¹⁰⁴

¹⁰¹ TİKA, Azerbaycan..., s.27.

¹⁰² Cengiz Ersun ve Tezer Palacıoğlu (haz.), s.20.

¹⁰³ Muzaffer Dartan, Azerbaycan'ın Ekonomik Yapısı ve Piyasa Ekonomisine Geçiş Sorunları, BDT ve Orta Asya Cumhuriyetleri, İstanbul: İSO Yayınları, Yayın No:11, Temmuz 1992, s.89.

¹⁰⁴ DEİK, Azerbaycan...,s.3.

Tablo 2.8.**Azerbaycan'da Seçilmiş Sanayi Ürünleri Üretimi**

METAL SANAYİİ	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Çelik (Bin Ton)	501	462	360	236	37	20	-
Çelik Boru (Bin Ton)	433	411	260	146	31	10	2
Alüminyum (Bin Ton)	293	276	240	183	271	261	-
MAKİNE VE EKİPMAN							
Petrol İstihsal Ek (Bin Adet)	5	4	3	2	0	0	0
Kazı Ek. (Bin Adet)	73	73	55	53	29	24	8
Pompalama Ek (Bin Adet)	527	462	393	165	35	1	0
Elektrik Motorlara (Bin Adet)	4.860	3.374	1.837	1.355	834	512	197
Transformatörler (Adet)	1.996	1.616	651	228	97	56	59
İNŞAAT SANAYİİ							
Güçlendirilmiş Beton (m, m3)	1.295	1.183	989	594	250	91	16
Tuğla (Milyon Adet)	1.317	1.446	1.062	764	498	161	53
Kiremit (Milyon Adet)	66	78	70	51	14	8	6
Çimento (Bin Ton)	990	923	827	643	467	196	84
KİMYA SANAYİİ							
Gübre (Bin Ton)	212	188	81	32	5	2	1
Sülfürik Asit (Bin Ton)	603	552	269	141	56	24	18
Kostik Soda (Bin Ton)	160	171	92	49	40	36	16
Sülfanol (Bin Ton)	130	118	62	23	7	0	0
TÜKETİCİ EŞYALARI							
Seramik ve Porselen Eşya (Bin Adet)	21	16	18	16	10	3	2
Metal Eşyalar (Bin Adet)	1.948	724	355	257	135	19	4
Radyo (Bin Adet)	6	7	0	30	3	1	0
Klimalar (Bin Adet)	309	295	268	179	119	64	38
Vantilatörler (Bin Adet)	134	93	41	37	28	3	0
Deterjan (Bin Ton)	82	76	52	40	10	3	2
Sabun (Bin Ton)	43	25	17	10	8	6	2
TARIM İŞLEME							
Kereste (Bin m3)	126	87	47	24	7	2	0
Pamuk Elyafı (Bin m3)	167	172	148	111	74	81	-

Kaynak: Cengiz Ersun ve Tezer Palacıoğlu (haz.), **Azerbaycan Ülke Profili , Mevzuat ve Türk Girişimcileri**, İstanbul: İTO Yayınları, No: 34, 1997, s.2.

- 1996 verileri Ocak- Haziran Dönemini Kapsar.

Buna göre Azerbaycan, eski merkezi idarenin günümüze kadar uzanan sanayi politikasını değiştirerek, kendi doğal kaynaklarını da dikkate alma suretiyle, milli bir

politika oluřturmalı¹⁰⁵ ve yeni gelişmeler karşısında da piyasa ekonomisi ağırlıklı yapısal değişikliklere gitmelidir.¹⁰⁶ Azerbaycan sanayii őrlerini açısından, dőrnya pazarlarında eşit koşullar altında rekabet edebilmek için, őrretimini gederek uluslararası standartlara gşe ayarlaması ve kendi ulusal markasını da dőrnyaya tanıtması gerekmektedir.

2.4. Madencilik ve Enerji

Yer altı ve yer őrst őr kaynakları y őrn őrnden Azerbaycan T őr k őr lkeleri içinde en zengin olanlardan birisidir. Y őr ksek kaliteli petrol őr ve doğal gazı Azerbaycan'ın hem enerji ihtiyacını hem de bu iki maddeye duyulan muhtelif sahalardaki ihtiyacını çok rahat karşılayabilmektedir. Azerbaycan diğer yer altı kaynakları da bulunmaktadır. Bunlar, demir, al őr minyum, bakır, çinko, kurşun, arsenik, mermer, ateş kili, altın g őr m őr Ő, k őr k őr t, g őr l ve kaya tuzlarıdır.

Makine medeniyetinin en b őr y őr k ihtiyacı olan petrol, Clemenson'un tabiriyle, her damlası bir damla kana muadil olan petrol, Azerbaycan'da Hazar denizine uzanan Apşeron yarımadasında, Kur Nehri kıyılarında, Kabristan b őr lgesinde ve Gence yakınlarında bulunmaktadır. Bak őr petrolleri densite ve oktan cihetinden ihtiva ettikleri kıymet bakımından b őr y őr k d őr nya petrolleri arasında birinci planda yer almaktadır.¹⁰⁷ Neft taşları denilen ve Bak őr 'den helikopterle 45 dakikalık mesafede bulunan Hazar denizi içinde b őr y őr k bir petrol şehri kurulmuştur ki, bu petrol platformlarını birbirine bağlayan yolların uzunluğu 250 km. dir.¹⁰⁸

1988 yılından bu yana őr lkede petrol őr temini yıldıan yıla azalmış, sekt őr yıldı őr talama %5 daralmış ve rafineriler kapasitenin çok altında çalışmaya başlamıştır. 1989 verilerine g őr e petrol őr n %77'si Hazar Denizinden ıkarılmaktadır. Doğal gaz Bahar, Kum Adası, Neft Taşları, ve Sangaal'dan çıkarılmaktadır. Toplam doğal gaz rezervinin 118.65 milyar m³ olduğu, toplam petrol rezervinin ise 8 milyar varil olduğu tahmin edilmektedir. Petrol işleme kapasitesi, çıkardığı petrol őr n őr zerinde olduğu için, Azerbaycan g őr n őr m őr zde ham petrol ithal etmekte ve rafine edilmiş petrol

¹⁰⁵ DEİK, s.3.

¹⁰⁶ Arslan Karabağlı ve diğerleri(haz.), s.20.

¹⁰⁷ Uludağ, A.g.e. s.267.

¹⁰⁸ Halil Açıkgoz, Oğuzeli Azerbaycan, İstanbul:1989,s.7.

ürünleri ihraç etmektedir. 1940 yılında üretim 445 varil/gün iken, bugün 244.000 varil/gün civarındadır. Petrol nakliyesi, rafine edilmesi, pazarlanması ve alt yapı ile ilgili diğer faaliyetler, Devlet Petrol Şirketi tarafından yapılmaktadır. Ülkenin ham petrol işleme kapasitesi yılda 20 milyon tondur.

Azerbaycan'da doğal gaz kullanımı köylerde bile mevcuttur. Ancak doğal gaz kaynakları özellikle Hazar denizinin 3000-7000 metre derinliklerinde bol miktarda olmasına rağmen şimdilik çıkartılamamaktadır. Mevcut üretim ise düşük kapasite ile yapılmaktadır.¹⁰⁹ Ham petrol ve doğal gaz'ın toplam üretimi Tablo 2.9'da verilmiştir.

Tablo 2.9.

Azerbaycan'da Ham Petrol ve Doğal gaz Üretimi

	1980	1985	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996*
Ham Petrol (Bin Ton)	14.653	13.142	12.513	11.741	11.084	10.295	9.563	9.161	9.300
Doğal Gaz (Milyar m³)	-	-	9.9	8.6	7.9	6.8	6.4	6.6	6.3

Kaynak: Ersun, s.19. * Tahmini

Doğal gaz üretiminde gerçekten büyük düşüşler kaydedilmiştir. Kendi kendine yeter durumda olan bu ülke zamanla Rusya ve İran daha sonra ise Türkmenistan ve Çin'den doğal gaz ithal eder duruma düşmüştür. Ülkenin doğal gaz açığının yıllık 3.5 milyar m³ olduğu belirtilmektedir.

Azerbaycan 4900 MW elektrik üretim kapasitesine sahiptir. Ancak enerji dağıtım sisteminin eskiliği nedeniyle toplam kullanılan kapasite 4300 MW' tır. Azerbaycan, 1996 yılının Nisan ayında Çeçen savaşı nedeniyle enerji darboğazında bulunan komşusu Dağıstan'a 1,1 milyon Kwh elektrik sağlamak üzere anlaşmaya varmıştır.

Azerbaycan'ın sahip olduğu son derece zengin petrol rezervlerini işletebilmesi için Eylül 1992'de Azeri petrol ve Azneftkimya adlı iki devlet şirketi birleştirilerek Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) kurulmuş ve uluslararası petrol şirketleri ile yürütülen pazarlıklar ile bugüne kadar 5 petrol anlaşması imzalanmıştır. 30-35 yıl

¹⁰⁹ Sinan Oğan, Azerbaycan, Türk Ortak Pazar Ülkeleri-I, İstanbul:1992,s.97.

sürekli bu anlaşmalar ile 3.5 milyar ton olarak tahmin edilen petrol rezervinin %30'unun çıkarılması planlanmaktadır.

Şimdilik Azerbaycan'da çıkarılan petrolün çoğu, son günlerde onarılan boru hattı ile kuzeye doğru sevk edilmektedir. Fakat bu taşımacılık Çeçenlerin bir takım engellemeleri ile karşılaşmaktadır. Kuzey hattı Rusya Karadeniz'inin Novorrossik limanında son bulacaktır. Fakat Azerbaycan lideri Aliyev ve tarafları, Rusya'nın bu bölgedeki üstünlüklerini ve nüfuzunu kabullenmek istememektedirler. Amerika'nın da içinde bulunduğu bir çok taraf ülke, İran, Türkiye ve Şimdilerde Çin, dışarıya açılan boru hattı için kendi planlarını ileri sürmektedirler.¹¹⁰ Batı güzergahı, Türkiye'nin desteklediği ve Gürcistan'dan geçerek Şupşa limanına ulaşan ve Ceyhan hattı için başlangıç niteliği taşıyan hattır. Moskova Bakû- Novorrossik boru hattını hem ucuz hem de hızlı bir biçimde gerçekleştirebilecek tek alternatif olarak geniş bir şekilde pazarlamaktadır. Limanı yeniden düzenlemenin maliyeti 60 milyon dolar civarındayken Bakû'den ya bir Gürcü ya da biri Türk limanına bir boru hattı yapılmasının maliyeti yüz milyonlarca dolar tutabilir.¹¹¹

Türkiye Cumhuriyeti hali hazırda Jeopolitik ve Jeostratejik bu konumunu çok iyi değerlendirmeli ve Petrolün kavşak noktasının Türkiye olduğu imajını hem uluslar arası arenada hem de Azerbaycan'la yapacağı ikili temaslarda her fırsatta dile getirmelidir.

2.5. Bankacılık ve Finansal Yapı

Azerbaycan bankacılık sisteminin temeli, Azerbaycan Milli Bankasına dayanır. 14 Haziran 1996 tarihli yeni kanunla para ve faiz oranları politikalarında tam bağımsız bir statüye kavuşarak ülkedeki fiyatlarda istikrar ve bankacılık sisteminin gelişmesini sağlamakla görevli olan banka Azerbaycan Milli Bankasıdır.

Azerbaycan'ın finans kesimi Azerbaycan Milli Bank (Azerbaycan Merkez Bankası) , 4 ihtisas Bankası, (Agroprombank, Promstroibank, Sberbank, Azerbaycan Uluslar arası Bankası) ile çok sayıda ticari ve kooperatif bankadan oluşmaktadır.

¹¹⁰ Newsweek, 24 Kasım 1997, s.28.

¹¹¹ Turkish Daily Neews, 2 Şubat 1995, s.28.

Geçmişte 160'a ulaşan özel bankalar genelde sermaye yönünden çok zayıf, tek şubeli yapısal özellik taşımaktadırlar.¹¹² Azerbaycan özel bankacılık sistemi için yapılan kanuni düzenlemeler ve özel bankalar için hedeflenen fonksiyonlar başlıkları ile şunlardır.

- Mevduat toplamak ve kredi açmak
- Müşterilerine ve muhabir bankalara kasa hizmeti vermek,
- Kıymetli kağıtları ve ödeme belgelerini alıp satmak,
- Teminat mektupları vermek,
- Forfeyting ve faktöring işlemlerine aracılık etmek,
- Döviz alıp satmak,
- Kıymetli metalleri ve onların mamullerinin alım satımını yapmak,
- Devlet bütçesinin kasası veya veznesi gibi işlemler görmek,
- Broker ve danışmanlık hizmetleri görmek, leasing işlemleri yapmak.
- Merkez bankasının vereceği diğer görevleri yapmak.¹¹³

Yeni "Bankalar ve Bankacılık İşlemleri Kanunu" Temmuz 1996'da yürürlüğe girmiştir. Azerbaycan'da Merkez Bankasının ve diğer bankaların oluşturduğu iki seviyeli bankacılık sisteminin kurulması amaçlanmıştır. Kurulan bankacılık sisteminin dışarıya açık olması hedeflenmiştir.¹¹⁴

Bankacılık sisteminin gelişmesi için yeni yasa ile yeni bankaların kurulması için gerekli olan sermaye 1 Ocak 1995' de 35.000 \$ seviyesinden Ekim 1996'da 1.250.000 \$'a çıkarılmış, mevcut bankaların ise sermayelerini asgari 10.000 \$'dan 200.000 \$'a çıkarmaları zorunluluğu getirilmiştir. Bu önlemlerin ardından sistemde varolan banka sayısı 117 ye düşmüştür.¹¹⁵Yabancı Bankalar % 100 yabancı sermaye ile kurulabileceği gibi ortak girişim, şube veya temsilcilik şeklinde de kurulabilir. Yürürlükteki mevzuata göre yabancı bankaların toplam sermayesi yerli bankaların toplam sermayesinin %30'unu aşamaz.

¹¹² Cengiz Ersun ve Tezer Palacıoğlu (haz.), s.73.

¹¹³ TİKA, Azerbaycan...,s.47.

¹¹⁴ DEİK, Azerbaycan...,s.4.

¹¹⁵ Cengiz Ersun ve Tezer Palacıoğlu (haz.), s.74.

Türk Eximbank tarafından Azerbaycan Cumhuriyetine açılan kredi miktarı 100 Milyon Dolar İhracat (Mal) kredisi ve 150 Milyon dolar Proje kredisi olarak toplam 250 Milyon Dolardır(Tablo 2.10.).

Azerbaycan'da 31.12.1994 tarihi itibarı ile tarihi itibarı ile biri reasürans olmak üzere 61 sigorta şirketi vardır. Azerbaycan'da gelişmekte olan sigorta pazarı uluslar arası sigorta sistemi esasında eğitim almış uzman kadroların olmaması sebebiyle çeşitli zorluklar yaşamaktadır. ¹¹⁶

Tablo 2.10
Türkeximbank Tarafından Azerbaycan'a yapılan Finansman Desteği
(Milyon USD)

	LİMİT	1992	1993	1994	1995	TOPLAM
AZERBAYCAN	250.0	-	-	29.3	36.87	66.17
İhracat Kredisi	100.0	-	-	21.1	33.53	54.63
Proje Kredisi	150.0	-	-	8.2	3.34	11.54
NAHCIVAN	20.0	-	-	-	19.63	19.63
İhracat Kredisi	20.0	-	-	-	19.63	19.63

Kaynak: TİKA, Azerbaycan...,s57.

Azerbaycan Merkez Bankası'nın yaptığı açıklamaya göre, 1997 yılının ilk altı ayında ülke ekonomisine 1.7 trilyon Manat tutarında kredi girişi oldu. Bu rakam geçen yılın aynı dönemindeki rakamdan %4.9 daha düşüktür. ¹¹⁷

Azerbaycan Ekonomi Bakanlığı'nın yaptığı açıklamaya göre; 1996 yılında ülkeye gelen yabancı sermayenin toplamı 455 Milyon Dolar oldu. Yabancı sermayenin önemli bir kısmı enerji, iletişim, sulama, makine sanayi gibi alanlarda yoğunlaştı. 1996 yılında ülkedeki yabancı sermaye hacminin, 1995 yılı ile karşılaştırıldığında üç kat arttığı gözlenmektedir. ¹¹⁸

¹¹⁶ TİKA, Azerbaycan,s.60.

¹¹⁷ TİKA, Avrasya Bülteni, Onbeş Günlük Bülten, Sayı:83, Ankara: Eylül, 1997/2,s.5.

¹¹⁸ TİKA, Avrasya Bülteni, Onbeş Günlük Bülten, Sayı:75, Ankara: Mayıs 1997/2,s.5.

Azerbaycan; IMF, Dünya Bankası ve AT ile sıkı ilişkilere girmekte ve bu kuruluşlardan da çeşitli miktar ve oranlarda kredi ve borç temin etmektedir.

Azerbaycan'da Banka ve Finansal yapı halen eski Rus döneminin çarpıklıklarından kurtulamamıştır. Yapılan yenilikler, özellikle bankacılık sektöründe hissedilmiş, fakat halihazırda yeterli olmamıştır.

2.6. Ulaştırma ve Diğer Hizmetler

Azerbaycan coğrafi konum olarak Kafkaslarda bir köprü vazifesi yapmaktadır. Gelişmiş bir ulaşım sistemine sahip olmakla birlikte, alt yapısı ve ekipmanları genelde kötü durumdadır.

Azerbaycan ulaşım sisteminin büyük çoğunluğu karayollarına dayanmaktadır. Karayolu ağının hızlı bir şekilde yıpranarak, birkaç yıl içinde yeniden yapılanma masraflarına ihtiyaç göstereceği ve varolan fonların, bu masrafları karşılayamayacağından hareketle, yol bakım fonlarının artırılmasına yönelik çalışmalar yapılmaktadır.¹¹⁹

Bu ülkenin şehirlerini birbirine bağlayan demiryolları uzunluğu 2.070 km.' dir. Bunun 1.278 km.' sinde elektrifikasyon yapılmıştır. Su yoluyla Karadeniz'den Don-Volga kanalı ile Hazar Denizi'ne, oradan da Bakü limanına ulaşmak mümkün olmaktadır. Azerbaycan'daki en büyük havaalanları Gence, Yevlah, Bine ve Zebat'tır. Bunlara yardımcı havaalanları Nahçıvan, Balaken ve Lenkeran da dahildir. Azerbaycan'da haberleşme sektörü devlet tarafından yürütülmektedir. Haberleşme Bakanlığı stratejik planlama, politik belirleme ve operasyon faaliyetlerinin yanı sıra posta servisleri, radyo yayınları ve basından sorumludur.

Azerbaycan Kafkas Dağları, ovaları, nehirleri, gölleri, 825 Km'lik Hazar Denizi sahil şeridi, zengin mineral suları, birçok iklim tipinin bir arada yaşanması ve zengin tarih hazinesiyle turizm potansiyeli oldukça yüksek bir Cumhuriyettir.

Azerbaycan ekonomisinde çevre problemleri hızla atmakta, kaynaklar verimsiz ve kirletilerek kullanılmaktadır. Problemleri hafifletmede alınacak önlemler için, sermaye ihtiyacı çok fazladır. Azerbaycan Hükümeti; teknolojik gelişmeler ile kirlenme problemlerini çözmek istemektedir. Çevrenin korunması için reformların bir bütün içinde uygulanması, kaynak yönetimi ve yeni fiyatla ma politikalarının

¹¹⁹ TİKA, Azerbaycan ..., s.31.

kurumlar kanalı ile yapılması gerekmektedir.

Azerbaycan tüm sektörlerinde eski Sovyet rejiminin izlerini taşımaktadır. Alınması gerekli olan tüm önlemlerin hükümetler tarafından acilen alınması gerekmektedir. Teknik ve eğitim vb. gibi konularda Türkiye ile yapılan çalışmalar umut vericidir. Özelleştirme alanında yapılan çalışmalar hızla devam etmekte, büyük Türk firmalarının yapmış olduğu girişimler, ortaklık anlaşmaları, bu Cumhuriyete ilham kaynağı olmaktadır.

3.KAZAKİSTAN

3.1. Genel Ekonomik Durum

SSCB'nin dağılmasının ardından ülke derin bir ekonomik bunalım içine sürüklenmiştir. Yaşam standartları ve üretim kapasitesi düşmüştür. 1996 yılında ülke ilk defa 1991 yılından bu yana yurtiçi gayri safi üretim ve diğer önemli sosyoekonomik göstergelerdeki düşüş durmuştur.

Haziran 1994'te % 46 olan enflasyon 1995 yılının ortalarına doğru % 3'e kadar gerilemiş, 1996 yılı başlarında da aynı seviyede seyretmiştir. 1996'da yıllık enflasyon hedefi % 26'dır. GSYİH'daki azalma, 1995 yılında da devam ederken, 1996 yılının ilk üç ayında önceki yılın aynı dönemine göre % 1'lik bir büyüme gözlenmiştir. 1989'dan itibaren Kazakistan ekonomisi ilk defa olarak büyürken sanai üretimde de 1996 yılının ilk dört ayında % 0.6'lık büyüme gözlenmiştir.

Kazakistan'ın önemli ihraç kalemleri şunlardır: Bakır, çinko, değerli metaller, hububat, değerli alaşımlar ve pamuk. İthal kalemleri ise makine ve aksamı, gıda ve tüketim mallarıdır. Ülkenin en büyük ticaret ortağı dış ticaretinin %45'ini yaptığı Rusya'dır. Rusya'yı Almanya, Belçika ve Hollanda izlemektedir. Ulusal para birimi Tenge'nin dolar karşılığı değeri (75.0 Tenge : 1 \$) şeklindedir.

1996 yılında ülkenin sosyal ve ekonomik kalkınması için 92,5 milyar Tenge harcanmıştır.¹²⁰ Yıl sonunda ülkedeki çalışan sayısı 4,62 milyondur. Kayıtlı işsiz sayısı ise 282.000'dir. İşletmeler genelde düşük kapasite ile çalışmaktadırlar.

¹²⁰ Mütercimler, s.165.

Özel sektörün 1995 yılında toplam üretimdeki payı % 50 civarında tahmin edilirken aynı yıl içerisinde özelleştirme konusunda ciddi adımlar atılmıştır. 1993-95 döneminde küçük ve orta ölçekli işletmelerin kitlesel özelleştirilmesi gerçekleştirilmiştir. 1994 yılında 2,645, 1995 yılında 3,290 küçük ve orta ölçekli işletme açık arttırma yoluyla özelleştirilmiştir.

Kazakistan'daki reform sürecini etkileyen temel gelişmelerden birisi IMF'le imzalanan çeşitli anlaşmalar olmuştur. Ocak 1994'te imzalanan, aynı yılın Ağustos ayında yenilenen stand-by anlaşmasından sonra Haziran 1995'te ikinci bir stand-by anlaşması imzalanmıştır. Ayrıca iki STF anlaşması da imzalanmıştır. Anlaşmalar çerçevesinde uygulanan istikrar paketi makroekonomik istikrarın sağlanmasının yanı sıra ülkede çeşitli alanlarda reformların yapılmasına yol açmıştır. Anlaşmalar çerçevesinde IMF, Kazakistan'a 433 milyon dolarlık destek sağlamıştır.

3.2. Tarım ve Hayvancılık

Eski SSCB'nin tarıma elverişli arazisinin %20'si Kazakistan'dadır. 1960'lı yıllardan beri hububat üretimine ağırlık verilmiş ve eski SSCB'de toplam buğday üretiminin 1/3'ünü üretir hale gelmiştir.¹²¹ Kazakistan'da GSMH'da tarımın payı %38.9'dur.¹²² Kazakistan'da geniş tarımsal alanlar bulunmaktadır. Tarım arazilerinin büyük bir bölümü otlak olarak kullanılmaktadır.¹²³

Kazakistan tarımının bugünkü durumu, ekonominin genelinde görülen ve Sovyetler Birliği döneminin ekonomik yapısını yansıtan özellikler gösterir. Resmi açıklamalara göre Kazakistan'da 1993 yılında 2055 sovhoz, 452 kolhoz, 837 tarım kooperatifi, 622 küçük tarım işletmesi ve 9262 çiftlik faaliyettedir.¹²⁴ Yaklaşık 35.000 hektarlık ortalama işletme büyüklüğü olan bu işletmeler devletin kontrolündedir. BDT'nun tarıma elverişli arazisinin yaklaşık 1/3'ü Kazakistan'dadır. Yağışlar ancak doğu ve güneydoğu kesimlerinde dağların eteklerinde yeterli olduğundan;

¹²¹ Elazığ Ticaret, **Kazakistan**, Türki Cumhuriyetleri Araştırması, Elazığ: Aralık, 1996,s.3.

¹²² BTO, **Kazakistan**, BDT Ülke Raporları Bursa: Yayın No:2, 1992, s.4.

¹²³ Gazete Ege, **Türk Kurultayı Toplantısı** (Altınyunus Oteli), 30 Eylül-2 Ekim 1995, Özel Eki, s.1.

¹²⁴ TİKA, **Kazakistan Ülke Raporu**, Ankara: Yayın No:30, Ekim 1996, s.31.

Burada Tarıma uygun alanlarda mevcuttur. ¹²⁵ Tahıl, otlak ve çayır için ayrılan topraklar dahil bu bölgedeki tarım arazisi 263 milyon hektar olup, buda bütün eski SSCB'deki tarım arazisinin %48'ini teşkil etmektedir. ¹²⁶

Ekilen toprakların %6.5'ine tekabül eden 2.4 milyon hektar arazi sulanmaktadır. Kazakistan'da sulama şebekeleri Sovyetler birliği dönemindeki diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi geniş çaplı sulama şebekeleri olmamakla birlikte, bazı sulama alt yapıları, suyu uzak kaynaklardan taşıyan iddialı mühendislik yapılarından oluşmaktadır. ¹²⁷

Tahıl üretiminin ağırlığının çok kuvvetli olduğu bu cumhuriyet bir buğday deposudur. Hububat üretiminde buğdayın ağırlığı % 60'dır. Arpa üretimi ise % 40 ile ikinci sırayı almaktadır (Tablo 2.11). Geri kalan hububat alanlarında ise darı, yulaf, çavdar, mısır ve pirinç üretilmektedir. Diğer önemli bitkiler, yağlı tohumlar, pamuk, şeker pancarı, meyve sebzelerdir. İşlenilebilir alanların %30'unda yem bitkileri üretilmektedir. Yem bitkileri üretiminde görülen düşük verimlilik, kaynakların bu alanda yanlış kullanımını gündeme getirmektedir. Tablo-2.11'den de görülebileceği üzere Kazakistan'da gerçekten tarımsal ürünleri içinde tahılların birinci sırayı almakta olduğunu görüyoruz.

Tablo 2.11
Kazakistan'ın Yıllar İtibariyle Başlıca Tarım Ürünleri
(000 ton)

Yıllar/ İsimler	Tahıllar	Buğday	Pirinç	Arpa	Yulaf	Soya Fas.	Patates	Tütün
1985	22693,7	14191,1	620,2	5954,8	539,0	17,4	2197,0	9,0
1986	26561,87	16743,1	585,9	7095,2	615,7	34,6	2136,5	8,0
1987	25721,0	16108,4	605,6	6928,7	458,9	45,2	2065,9	7,9
1988	20970,3	12161,7	626,1	5850,6	344,8	40,8	2260,3	7,1
1989	18797,2	10783,6	554,7	5309,4	251,0	32,9	1783,4	4,7
1990	28487,7	16196,8	578,7	8500,2	610,6	32,9	2324,3	4,6
1991	11991,9	6888,1	521,0	3085,1	230,9	16,4	2143,2	3,9
1992	29771,7	18284,6	466,9	8510,8	127,3	11,8	2569,7	3,7
1993	21631,0	11585,4	403,1	7148,6	801,5	5,8	2296,7	4,0
1994	16433,7	9064,4	282,8	-	-	-	1952,4	2,8

Kaynak: Ö.Rona Turanlı (haz.), **Kazakistan, İhracat Pazar Araştırması**, İstanbul: İTO Yayınları, No:31, 1995, s.49.

¹²⁵ Mütercimler, s.162.

¹²⁶ Yusuf Dönmez, **Türk Dünyasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası**, İstanbul: 2.b. 1987, s.68.

¹²⁷ TİKA, **Kazakistan...**, s.34.

Yukarıdaki tablodan tahıl üretiminde 1985'ten bu yana bir düşüş olduğu görülmektedir. Bu düşüşün hemen hemen tüm ürünlerde olduğu da açıkça görülmektedir. Yine aşağıdaki tabloda tarım ürünlerinin verimliliği gösterilmiştir.

Tablo 2.12

Kazakistan'da Tarım Ürünleri Verimliliği

Ürünler/ Verimlilik	Verim (ton/ ha)
Hububat	0,98
Buğday	0,94
Arpa	0,98
Ham Pamuk	2,58
Şeker Pancarı	31,58
Yağlı Tohumlar	0,73
Sebze, Patates	11,44
Yem Bitkileri	-

Kaynak: Turanlı, s.50.

Kazakistan'ın Sosyalist rejimin etkisinden halen kurtulmamış olmasının en büyük sebeplerinden biriside, tablodan da görülebileceği üzere verimliliğin düşük kalmasıdır. Verimliliğin düşük kalmasının bir diğer sebebi ise tarımın büyük ölçüde iklim koşullarına bağlı olmasıdır.¹²⁸

Tablo 2.13

Kazakistan'da Tarım Üretimindeki Ana Tipler ve 1991-1994 Ortalaması

Ürün Adı/ Ortalama	Birim	1991-1994 (Ortalama)
Hububat	Milyon Ton	20
Ham Pamuk	Bin Ton	241
Şeker Pancarı	Bin Ton	776
Ayçiçeği	Bin Ton	94
Patates	Bin Ton	2240
Sebze	Bin Ton	885
Kavun	Bin Ton	237
Meyve	Bin Ton	109
Et (Kesim Hayvanları)	Bin Ton	1285
Süt	Bin Ton	5381
Yumurta	Milyon Adet	3425
Yün (Yıkanmamış)	Bin Ton	92

Kaynak: Turanlı,s.51.

¹²⁸ Uludağ, s.142.

Tablo 2.13'den görüldüğü gibi hububat üretimi ortalaması bir hayli düşüktür. Kazakistan bu üretimle diğer ülkelerle rekabeti zora sokmaktadır. Tarımın istenilen düzeye gelebilmesi için serbest piyasa ekonomisine geçiş ve maliyetlerin düşürülmesi önemli faktörlerdir.

Ülkede tarım sektöründe çalışanların oranı toplam istihdam içinde %23'tür. Genel olarak tarım endüstrisinin 4 önemli problemi vardır.

- Gübreleme ve Gübre Sıkıntısı,
- Tarım Makineleri ve parçaları,
- Tarımsal İlaçlama Malzemeleri.
- Kuraklık ve susuzluk.¹²⁹

Hayvancılık daha çok, sığır ve küçükbaş hayvancılık ağırlıklıdır.¹³⁰ Kazakistan'daki geniş çayır ve otlaklar, Kazakistan'ın hayvancılık ve besicilik konusunda önemli bir yer tutmasını sağlama ihtimali yüksektir. Kazakistan hayvan üretimi sıralamasında tüm BDT ülkeleri arasında ikinci sırayı almaktadır.

Tablo 2.14.
Kazakistan'da (1985-1994) Arası Büyük, Küçükbaş ve Kümes Hayvanı Üretimi

Yıllar	Sığır	İnek	Koyun ve Keçi	Domuz	At	Kümes Hayvancılık
1985	9165	3086	35485	2968	1455	55435
1986	9528	3161	36408	3221	1533	57540
1987	9672	3207	36388	3237	1540	57654
1988	9752	3273	35498	3188	1581	58465
1989	9818	3327	35498	3188	1619	59286
1990	9757	3368	35661	3224	1526	59899
1991	9592	3490	34556	2976	1666	59932
1992	9576	3623	34420	2591	1704	52733
1993	9347	3687	34208	2445	1777	52591
1994	7835	3356	24016	1927	1530	38239

Kaynak: Turanlı, s.52.

Yine Tablo 2.14'ten izlenebileceği gibi tarım ürünlerinde olduğu gibi hayvansal üretimde de bir azalış olduğu dikkati çekmektedir. Ayrıca yakın gelecekte

¹²⁹ EIU, Country Profile, Kazakistan, 1996-1997, s.24.

¹³⁰ TİKA, Kazakistan...,s.37.

sektörü, üretim azalması ve düşük verimlilik sorunları daha da yoğun olarak beklemektedir. Av hayvancılığı Yakutistan, Batı Sibirya ve Kazakistan'da yapılır.¹³¹ Elde edilen kürkleri eski SSCB'nin en önemli ihrac kalemlerinden birisini tutmaktaydı.

3.3. Sanayi

Kazakistan sanayisi, Sovyetler Birliğinin plan ve metodolojisine uygun bir gelişme göstermiş, ihtiyaçların çeşitli ülkelerce karşılıklı olarak karşılanmak ilkesine dayalı bir yapıya sahipti. Buna bağlı olarak Kazakistan'da daha ziyade hafif endüstriyel ürünlerde gelişme kendini göstermiştir.¹³² Ülke sanayi sektöründe imalat, madencilik ve enerji en önemli sektörleri oluştururken, demir dışı ve demir metalürjisi, kimya ve petrokimya, makine ve inşaat malzemeleri ile hafif sanayi önemli sektörler olarak dikkat çekmektedir.¹³³

Tablo 2.15
Kazakistan'da Yıllara Göre Sanayi Üretimi

SANAYİ DALLARI	1980	1990	1992	1993	1994
Elektro enerji(Milyon w/h)	61530,0	87379,0	82700,0	76141,0	65126,0
Petrol ve sıvı gaz (bin ton)	18656,0	25820,0	25848,0	22961,0	20300,0
Kömür (milyon ton)	115,4	131,0	126,5	111,9	104,0
Kara metal Ür.(bin ton)	4403,0	4955,0	4341,8	3436,9	2322,0
Hazır Demir Madeni (milyon ton)	25,8	23,8	17,7	13,1	10,5
Metal Kesme Mak. (bin adet)	3,0	2,6	1,6	1,1	0,4
Demir Pres Mak. (bin adet)	1,4	1,2	0,8	0,8	0,4
Cihazlar, Otamasyon (milyon ruble*)	67,9	1092,5	21,6	239,6	145,5
Ekskavatör)	1803,0	710,0	213,0	210,0	32,0
Buldozer (adet)	8863,0	13328,0	3494,0	4234,0	695,0
Çamaşır Mak. (bin adet)	175,2	367,4	369,8	255,4	87,7
Mineral Güb. (%100, bin ton)	1262,0	1656,0	879,6	304,1	126,1
Sen. Katran, Plastik (bin ton)	38,2	215,8	99,6	79,1	53,2
Kimyasal lif ve ipler (bin ton)	19,3	17,4	8,5	1,9	0,8

Kaynak: TOBB, Kazakistan, Tarım ve Tarıma dayalı sanayinin yapısı ve Türkiye ile ilişkileri açısından Değerlendirilmesi, Ankara: 1996, s.99.

¹³¹ Uludağ, s.287.

¹³² Ö.Rona Turanlı (haz.), Kazakistan...,s.58.

¹³³ TİKA, Kazakistan,s.37.

Minerale dayalı endüstrinin gelişmesi, ülkenin bu alanda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmasından değil, Sovyetler Birliği sisteminin kalkınma hedefleri paralelinde olmuştur.¹³⁴ Demir dışı endüstri, Kazakistan Cumhuriyetinin endüstriyel üretiminin toplam hacminin % 11.2'sini oluşturmaktadır.¹³⁵ Kazakistan'da demir dışı metalürji, öncü kabul edilen endüstrilerdendir. Kazakistan'da 34 önemli kuruluş, bu endüstri kolunda faaliyet göstermektedir.¹³⁶

Kazakistan'ın en mühim endüstri merkezi olarak maden ocaklarının, makine inşa, tekstil ve gıda endüstrisinin bulunduğu Karaganda'yı görmekteyiz. Bunun dışında Temir-Tav'da demir döküm ve kimya endüstrisi, Cez-Kazgan ve Balkaş'da bakır döküm atölyeleri, Kuzeybatıda Kustanay ve Aktürbe'de demir çelik fabrikaları, kuzeyde Petre Pavloski (Kızılyar), Zeliograd (Akmolla) ve Flavdor ve Güneydoğuda gıda endüstrisi gelişmiştir.¹³⁷ Kazakistan'ın yıllara göre ürettiği sanayi ürünleri tablo 2.15.'te verilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi ülke imalat sanayi içinde elektrik enerjisi, petrol ve sıvı gaz, metalürji ve metal sanayi önemli yer tutmaktadır. Bununla birlikte ülke sanayinin tüm dallarında üretim miktarları genel bir düşüş göstermektedir.

Kazakistan'da ekonomik kurtuluş için bütün umut doğal gaz ve petrol üretimine yönlendirilmiştir. Sektörün gelişmesini üç önemli unsur etkilemektedir.

- Kazakistan'ın hiç deniz sınırı yoktur. (Açık Deniz)
- Kazakistan petrollerini Rus firmalar çıkarmaktadır. Petrol üretimi talep olmadığından düşmektedir. Bu yüzden 1990 yılında 604 kuyu mevcut iken bu rakam 1994 yılında 368'e gerilemiştir.¹³⁸

Kazakistan'ın endüstriyel potansiyelinde demire dayalı metalürji endüstrisi de önemli bir rol oynamaktadır

¹³⁴ TİKA, **Kazakistan...**, s.37.

¹³⁵ Elazığ Ticaret, **Kazakistan...**,s.3.

¹³⁶ BTSO, **Kazakistan**, s.4.

¹³⁷ Devlet, A.g.e., s.119.

¹³⁸ EIU,Country Report, **Kazakistan**, 1996-1997,s.30.

Tablo 2.16

Kazakistan'da Demire Daylı Metalürji Ürünleri

ÜRÜNLER/ YILLAR	1993 ARALIK	1992 ARALIĞINA GÖRE
PİK DEMİR	254,17	-27,3
YUVARLAK METAL	244,0	-39,8
ÇELİK	318,6	-49,6

Kaynak: Turanlı, s.59.

Tablo 2.16'dan da anlaşılacağı üzere demire dayalı metalürji ürünlerinde bir önceki yılın son ayına göre önemli gelişmeler olmuştur. Fakat bütün bu olumsuzluklar demire dayalı metalürjinin öncü sektör konumunu değiştirememiştir.¹³⁹

Kazakistan Cumhuriyetinde 155 makine yapım kuruluşu bulunmaktadır. Kazakistan'da faaliyette bulunan 155 civarındaki bu kuruluşlar, toplam endüstriyel üretimin % 16'sını oluşturmaktadır.¹⁴⁰

Elektronik sanayi alanında gelişmemiş olmasına ve elektronik aletlerin çoğunu ithal etmesine rağmen, büyük bir teyp ihracatçısıdır.¹⁴¹

Sanayi sektöründe iyileştirmeye yönelik temel kurumsal ve stratejik raporlara ihtiyaç duyulmaktadır. Büyüklük ve konularına göre, teşebbüslerin yapısı hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte, sayılarının 20.000 civarında olduğu, orta ve küçük ölçekli işletmelerin sayısının 10.000'den az olduğu bilinmektedir. Sanayi üretiminde genel anlamda bir düşüş gözlenmektedir. Bunun en önemli sebebi Kazakistan'ın hem politik hem de ekonomik bir yapı değişikliğine girmiş bulunmasıdır.

3.4. Madencilik ve Enerji

Kazakistan toprakları 2.717.300 km²'lik yüzölçümüne sahip olup tüm Batı Avrupa yüzölçümünün % 50'sine karşılık gelmektedir. Bu çok geniş topraklar üzerinde, büyük rezervlere sahip krom, demir, titan, alüminyum, bakır,

¹³⁹ Ö.Rona Turanlı (haz.), **Kazakistan...**,s.59.

¹⁴⁰ Turanlı, s.61.

¹⁴¹ TİKA, **Kazakistan...**,s.38.

kurşun, çinko, manganez, uranyum, baryum, bor, flor, fosfor, vanadyum, altın, gümüş, tungsten, molibden ve kalay yatakları keşfedilmiş ve etütleri yapılmış olup halen işletilmektedir.¹⁴²

Kazakistan, Sovyetler Birliğinin üçüncü büyük kömür havzasına sahiptir.¹⁴³ Tablo2.17'den de izlenebileceği gibi kömür üretimi yıllar itibariyle giderek artmaktadır. 1987'den 1988'e kömür üretimindeki sıçrama ise yeni kömür havzalarının yeni teknolojilerde kullanılarak hizmete açılmasıdır.

Kazakistan, Bağımsız Devletler Topluluğu içinde yer alan ülkeler arasında, enerji üretimi açısından kömür alanında 3 . sıradayken, petrol üretimi konusunda ise 2. sırada yer almaktadır.¹⁴⁴ Aynı zamanda tüm BDT toplam üretiminin %4'ü Kazakistan tarafından oluşturulmaktadır.¹⁴⁵ BDT' nin bakır rezervinin yaklaşık %74'ü Kazakistan'a aittir.¹⁴⁶

Tablo 2.17
Kazakistan'ın Kömür Üretimi (Metrik- Ton-000)

YILLAR/ KÖMÜR	METRİK TON (000)
1985	282
1986	562
1987	783
1988	2373
1989	3147
1990	3443
1991	3919
1992	4152
1993	4669
1994	4785

Kaynak: Turanlı, s.42.

¹⁴² Türkçe Konuşan Ülkeler...,s.89.

¹⁴³ Uludağ, s.284.

¹⁴⁴ Ö.Rona Turanlı (haz.), Kazakistan...,s.43.

¹⁴⁵ Elazığ Ticaret, Kazakistan..., s.3.

¹⁴⁶ BTSO, Kazakistan...,s.3.

Kazakistan'da ilk petrol üretimi çalışmaları 1989 yılına rastlamaktadır.¹⁴⁷ Kazakistan ve özellikle Batı Kazakistan, dikkate değer petrol rezervlerine sahiptir. Kısa bir dönemde Kazakistan'da petrol üretiminde önemli gelişmeler olacağı beklenmektedir. Kazakistanlı yetkililerin yaptıkları açıklamalar çerçevesinde, yüzyılın sonunda petrol üretiminde patlama olacak ve 2010 yılına kadar yapılan prejeeksiyon'a göre üretim 100 milyon tona çıkacaktır.¹⁴⁸

Tablo 2.18' de, Kazakistan'ın ham petrol ve doğal gaz üretimi yer almaktadır.

Tablo 2.18
Kazakistan'ın Ham Petrol ve Doğal Gaz Üretimi

YILLAR	HAM PETROL (metrik-ton -000)	DOĞAL GAZ (metrik-küp- 000.000)
1985	21381	5456
1986	21581	5824
1987	21814	6311
1988	22248	7134
1989	21953	6710
1990	21676	7114
1991	22036	7385
1992	21934	8113
1993	19558	6659
1994	18554	4490

Kaynak: Turanlı,s.44.

Tablo 2.18'dten de izlenebileceği gibi , bağımsızlıktan sonra Kazakistan'ın petrol üretiminde hissedilir azalma mevcuttur. Gerçekten de 1992 de 22 milyon ton olan üretim, 1993'de 19,5 ton ve 1994 de 18,5 milyon tona düşmüştür. Bunun en önemli nedeni, bağımsızlıkla birlikte, Rusların bazı önemli petrol kuyularındaki üretimi durdurarak ülkelerine dönmüş olmalarına bağlanabilir. Bir başka nedende finansman sıkıntısına düşen Kazakistan'ın üretimi tedricen azaltarak, yabancı petrol şirketleriyle anlaşma yoluna gitmesidir.¹⁴⁹ Mevcut boru hatlarının yenilenmemesi ve yeni boru hatlarının inşa edilmemesi de önemli bir sebep olmuştur.

¹⁴⁷ Mütercimler, s.165.

¹⁴⁸ Ö.Rona Turanlı (haz.), **Kazakistan...**,s.44.

¹⁴⁹ Turanlı,s.44

1995 yılında 20.2 milyon tona kadar gerileyen petrol üretimi, 1995'te 20.6 milyon tona kadara çıkarken, 1996 yılının ilk üç ayında üretim, 1995'in aynı dönemine göre %20.7 artarak, 5.3 milyon ton olmuştur. Doğal gaz üretimi 1995 yılında bir önceki yıla göre % 31.4'lük artışla 5.9 milyar metre küp olurken, bu artış 1996 yılında da devam etmiştir. Petrol rafinerilerinin üretiminde de gözle görülür bir artış olmuştur.¹⁵⁰

Son on yılda Kazakistan'ın elektrik arzı artmış olmakla birlikte, halen yıllık elektrik talebinin yaklaşık % 20'si ithal edilmektedir. Toplam elektrik enerjisinin %65'i Ekibastuz bölgesi kömürü kullanılarak üretilmektedir.¹⁵¹ 1995 itibariyle Kazakistan'ın elektrik enerjisi üretiminin, yeni yatırımlarla birlikte 105,5 milyar Kw saate ulaşacağı tahmin edilmektedir. Kazakistan'ın bağımsızlıktan önceki dönemlerde elektrik üretimi sürekli artma eğilimindeyken, bağımsızlıktan sonra giderek düşmeye başlamıştır. Aşağıdaki tabloda bu durum görülmektedir. (Tablo2.19)

Tablo 2.19.

Kazakistan'ın Elektrik Üretimi

YILLAR/ ÜRETİM	ÜRETİM (Mik. Kw)
1985	81.263
1986	85.095
1987	88.490
1988	88.417
1989	89.657
1990	87.379
1991	85.984
1992	82.700
1993	76.141
1994	65.126

Kaynak: Turanlı, s.60.

¹⁵⁰ DEİK, Bülten, **Kazakistan ve Türkiye İle İlişkileri**, İstanbul: Eylül, 1996, s.5.

¹⁵¹ TİKA, Kazakistan...,s.31.

Kazakistan dünyanın altın rezervlerine sahip sayılı ülkelerinden birisidir. Yıllık altın üretimi yaklaşık 500 tondur.

Enerji sektörü yabancıların yoğun yatırım yaptıkları bir sektör olmasına rağmen alt yapısı oldukça zayıf bir sektördür. Petrol ve doğal gaz boru hatları inşası ve rafinerilerin yenilenmesine öncelik verilmelidir. Madencilik sektörü teknolojik sıkıntılarından dolayı kriz yaşamakta, Kazak hükümeti çeşitli tesisleri yabancıların yönetimine devretmekte veya satmaktadır.

3.5. Bankacılık ve Finansal Yapı

Kazakistan bankacılık alanında, Avrupa topluluğu bankacılık düzenlemeleri standartlarına geçme aşamasındadır. Kazakistan'da şu anda 155 ticari banka mevcuttur. 1994 de 230 olan bu sayı, 70 bankanın iflas yada daha büyük bankalar tarafından satın alınmasından dolayı düşüş göstermiştir.¹⁵² 1995 yılında bankacılık sektörünün özendirilmesi konusunda çeşitli adımlar atılmıştır. Özellikle Kazakistan'ın dış ekonomik ilişkilerinin % 40'ını gerçekleştiren Alem Bank'ın yaşadığı sıkıntılar sonucu hükümet denetimine alınması reform sürecini hızlandırmıştır.¹⁵³ Kazakistan Bankacılık sistemindeki temel göstergeler Tablo 2.20'de sunulmuştur.

Tablo 2.20

Kazakistan Bankacılık Sistemindeki Temel Göstergeler

	NİSAN 1995	KASIM 1995
BANKA SAYISI	153	148
AKTİFLER	127	215
YASAL FAİZLER	48	106
MEVDUAT	9.7	15.8
KENDİ SERMAYELERİ	12.8	23.5
YASAL SERMAYE	4.99	6.74
GELİR	7.79	31.0

Kaynak: TİKA, *Avrasya Dosyası*, On beş Günlük Bülteni, Sayı:60, Temmuz 1996/1
Ankara:1996, s.4'den.

¹⁵² TİKA, *Avrasya Dosyası*, On beş Günlük Bülteni, Sayı :60, Ankara: Temmuz 1996/1, s.4.

¹⁵³ DEİK, *Kazakistan...*,s.2.

Kazakistan bankaları üç kategori altında sınıflandırılabilir. Bunlar sırasıyla, Tamamıyla devlete ait bankalar, Ticaret Bankaları, ve Tamamıyla Özel Bankalar.

Kazakistan'da piyasa daha çok nakit para kullanmaktadır. Kazak halkı bankalardaki paranın bloke edileceği endişesiyle bankalara mevduat hesabı açtırmamaktadır. Bankaların en önemli kaynakları, Merkez Bankasının reeskont limitleridir. Bankaların limitleri kurmuş oldukları ilişkilere göre belirlenir. Bunun dışında bankalara limit tahsisi için belirlenmiş bir kriter yoktur. Mevduat faiz oranı %6-120 arasındadır. Merkez Bankası reeskont oranı % 65'dir. Kredi faiz oranları da % 55- % 100 arasında değişir.¹⁵⁴ Ticari finansmanın henüz oluşmadığı Kazakistan'da perakende bankacılık yoktur.

Merkez Bankası uluslar arası standartlara uygun aktivite ve ölçekte 10 bankayı oluşturmak ve finans rekabetini oluşturmak istemektedir. Merkez Bankası sırayla, yasal sermaye ölçeği, sermayenin yeterliliği, borçlu için maksimum risk, likidasyon işbirliği, döviz durumları ve rezerv taleplerini kontrol etmektedir. Kazakistan Merkez Bankası kredi ve para politikasının hepsini elinde tutmaktadır.¹⁵⁵ Merkez Bankasının sık sık değiştirdiği başkanlar sonucu, ancak 1996 yılında batının güvenini kazanmış bir Merkez Bankası kurulabilmiştir.¹⁵⁶

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra finans sektörü çok kötü bir durumda bulunmaktadır. GSYİH önemli bir oranda düşmüştür. Bütün ekonomik tedbirler IMF tarafından yapılan sözleşme çerçevesinde olmaktadır.¹⁵⁷

Resmi verilere göre, kişi başına düşen yabancı yatırım miktarı açısından Kazakistan, eski Sosyalist ülkeler arasında , Macaristan'dan sonra ikinci durumdadır.¹⁵⁸ Yabancı yatırımların %70'i petrol ve gaz sektörüne yapılmış durumdadır.

Türk Eximbank ile olan ilişkileri çerçevesinde, Kazakistan kredisi 200 milyon ABD Dolarıdır. Eximbank kredileri Mayıs 1996 itibariyle; 55.70 milyon US \$'lık mal ihracı için tahsis edilen kredi limitinin, 54.11 milyon US \$'lık kısmı için akreditif

¹⁵⁴TİKA, *Kazakistan...*,s.52,53.

¹⁵⁵EIU- *Kazakistan Country Profile*,1996-1997, s.41.

¹⁵⁶ EIU,s.44.

¹⁵⁷ EIU,s.39.

açılmış, 40.05 milyon US \$'lık kısmı kullanılmıştır. 144,30 milyon US \$'lık Proje/ Yatırım kredisi için tahsis edilen kredi limitinin; 97.711 milyon US \$'lık kısmı kullanılmıştır.¹⁵⁹

Haziran 1991'de kabul edilen Menkul değerlerin düzenlenmesine ilişkin yasa çerçevesinde, 1995'te Almatı borsası kurulmuştur. Ancak faaliyete geçmesinden bu yana, bu borsada işlem gören değerli kağıtların hacmi oldukça mütevazı olmuştur.¹⁶⁰

Kazakistan hükümeti Ocak 1995 tarihinde, Tenge'nin korunması ve ödemelerde tercih edilmesi ve döviz kontrolünün sağlanması amacıyla yönelik bir uygulamaya koydu. Bu karar uyarınca Kazakistan'da dövizle ticaret yapmak ve hizmet kesiminde döviz kullanmak 16 Ocak 1995 tarihinden itibaren denetim altına girmiştir. Kazakistan'da döviz çıkarmak yasaktır. Aksine döviz girişi ise serbest olup kaynağı sorulmadan döviz hesabı açılabilir.

Ülkede Citibank, Deutsche Bank, Dresdner Bank, Commerz Bank, Union Bank Of Switzerland gibi yabancı banka şubelerinin yanı sıra, Ziraat Bankası ve Emlak Bankasının Ortak Bankaları bulunmaktadır.

3.6. Ulaştırma ve Diğer Hizmetler

Ulaştırma sektörü, büyük oranda kamu mülkiyetinde olan Kazakistan'da, işletmeciliği de yine devlet gerçekleştirmektedir. Kazakistan'ın nispi olarak gelişmiş bir ulaşım sistemi mevcuttur.

Yük taşımacılığında demir yolları önemli bir yer tutmaktadır. Transsibirya, Güney Sibirya ve Türkistan Sibirya demiryolları Kazakistan'dan geçer.¹⁶¹ Kazakistan'da 14.000 km demiryolu ile, 96.000 km uzunluğunda karayolu yardımıyla ulaşım hizmetlerinin önemli bir bölümü karşılanmaktadır.

Ulaşım sektörü Kazakistan'da büyük ölçüde kamunun hakimiyeti altındadır. Kara taşımacılığı yaklaşık 1000 otobüs, 14.000 araba ve çok sayıdaki kamyonla yapılmaktadır. Kazakistan'da ulaşım Devlet kontrolünde olduğundan, tren ücretleriyle,

¹⁵⁸ Gündem, *Perspektif, Avrasya İşbirliği*, Ücretsiz Ek, Mayıs, 1997,s.2.

¹⁵⁹ TİKA, *Kazakistan...*, ss.54,55.

¹⁶⁰ DEİK, *Kazakistan...*,s.2.

¹⁶¹ Gazete Ege, *Türk Kurultayı...*,s.5.

karayolu yolcu taşıma ücretleri Devletçe saptanmaktadır. Tren ücretlerinin düşük saptanması, finansal zorluklara yol açarken, yatırımları başka alanlara kaydırmaktadır. Tablo 2.21'de Kazakistan'da insan taşımacılığı yer almaktadır.

Tablo 2.21

Kazakistan'da İnsan Taşımacılığı (Km' ye milyon yolcu)

Yıllar/ Taşıma Biçimleri	Demiryolu	Hava Yolu	Kara Yolu	Nehir Yolu
1985	15.749	10.491	30.939	101
1986	16.922	11.040	32.754	113
1987	17.888	11.423	33.342	106
1988	18.637	11.759	34.686	102
1989	18.921	12.657	35.384	105
1990	19.734	13.291	35.355	113
1991	19.365	12.584	33.234	100
1992	19.671	8.843	26.204	36
1993	20.457	6.826	19.868	22
1994	17.475	4.573	13.630	6

Kaynak: Turanlı, s.62.

Tablo 2.21'den anlaşılacağı üzere, Kazakistan'da insan taşımacılığının büyük bir bölümü karayoluyla yapılmaktadır. Karayolunu, Demiryolu onu da Havayolu izlemektedir. Özellikle bağımsızlıktan önce hava yolları önemli bir taşımacılık hizmeti görmekteydi. Bağımsızlıktan sonra ise havayolu ile ulaşımın genel ulaşım içindeki payı giderek düşmektedir. Aynı düşüş karayollarında da mevcuttur. Karayolundaki yolcu taşımacılığındaki düşüşün en önemli nedeni, yenileme çalışmalarının yavaşlatılması, filoya yeni otobüslerin katılmaması, yerel otobüs ücretlerinin ve otobüs işletme faaliyetlerinin sübvansede edilmemesidir.¹⁶²

Kazakistan'da Karayolları standart değildir. Standart olanlar ise uluslar arası standartlardan ziyade SSC Birliğindeki standartlara uygundur. Bağımsızlıktan önce hava taşımacılığı Aeroflot uçakları ile Sovyet Rusya, Ukrayna ve Özbekistan havayollarıyla yapılmaktaydı. Bağımsızlıktan sonra Kazakistan, topraklarındaki yaklaşık 75 uçağa el koyarak bir hava filosu oluşturmuştur.

¹⁶² Mütercimler, s.165.

Kazakistan'da yük taşımacılığı da önceki yıllara göre giderek azalmaktadır. Aşağıdaki tabloda ise (Tablo 2.22), Kazakistan'da yıllar itibariyle mal taşımacılığının 4 kesim arasındaki dağılımı yer almaktadır.

Tablo 2.22

Kazakistan'da Mal Taşımacılığı (Km' ye milyon ton yük)

Yıllar/ Taşıma Biçimleri	Demiryolu	Hava Yolu	Kara Yolu	Nehir Yolu
1985	382.507	99	17.721	34.437
1986	397.907	100	18.515	3.613
1987	404.583	91	18.662	3.761
1988	416.875	90	19.247	3.962
1989	409.573	88	19.404	3.857
1990	406.963	80	18.544	3.851
1991	374.230	67	17.946	3.426
1992	286.109	63	14.705	2.523
1993	192.258	66	10.000	1.546
1994	146.777	87	3.866	818

Kaynak: Turanlı, s.86.

Karayollarında yük taşımacılığı, tarımsal işletmelere ait traktör ve çiftlik araçları da dahil olmak üzere 450.000 araçlık bir filoyla yapılmaktadır. Tablodan da izlenebileceği gibi karayolu taşımacılığı 1992'den bu yana 6 kat azalmıştır. Hava yolu taşımacılığında ise bir artış mevcuttur. Demir yollarında ise aynı yıla göre üç kat bir azalma meydana geldiği görülmektedir.¹⁶³

Kazakistan'da haberleşme hizmetleri, haberleşme ve iletişim Bakanlığı'nın tekelinde gerçekleşmektedir. Bakanlık, bölgesel ve ulusal, uluslar arası telefon, tele faks, faks iletişiminden bütünüyle sorumludur. Kazakistan'da bütün telefon konuşmaları ücretsiz ya da çok düşük fiyatlıdır.

Sonuç olarak Kazakistan tüm sektörlerde eski Sovyet döneminden kalma alışkanlıkların etkisini ağır bir şekilde hissetmektedir. Özellikle tüm sektörlerde, teknoloji süratle yenilenmeli ve yatırımlar artırılmalıdır.

¹⁶³ Ö.Rona Turanlı (haz.), **Kazakistan...**,ss.84-86.

4. KIRGIZİSTAN

4.1. Genel Ekonomik Durum

Bağımsız genç Türk Cumhuriyetlerinden Kırgızistan'da , kısa sayılabilecek bir sürede devletin idari yapısı ve ekonomik alanda pek çok reform yapılmıştır. Ekonomide ülke için yabancı olan pek çok kavram oturmuş, kurum ve kuruluşlar oluşturulmuştur.

1996 yılının başında Kırgız ekonomisi olumsuz etkilere maruz kalmasına rağmen, başarılı ekonomi yönetimi sayesinde bu kötü dönemi asgari tahribatla atlattı; ekonomik kalkınmada belirli bir yere gelinmiştir. Ekonomi, son aylarda toplam üretim kapasitesinin artması, bütçe açıklarının ve enflasyonun azalması gibi olumlu sinyaller vermektedir. Son istatistiği bilgilere göre, 1996 yılının ilk on ayında, bir önceki yılın aynı dönemine göre GSMH %7.3, sanayi üretimi %11, toplam tarımsal üretim %15 artış göstermiştir. Aynı dönemde bütçe açığı da büyük azalma göstermiş, enflasyon seviyesi düşmüştür. Enflasyon Ocak 1997 itibariyle % 21.1 olarak seyretmektedir. Tüketim mallarının üretim hacmi % 20 artmış, bunların içinde gıda üretimi %15 artış göstermiştir.

Kırgızistan'da 5800 devlet işletmesi özelleştirilmiştir ki, bu da tüm devlet işletmeleri içerisinde % 60'lık bir oran teşkil eder. Dış ticaretin liberalizasyonu ile ilgili çalışmalar devam etmektedir. Ancak son zamanlarda ihracattan çok ithalatta bir artış gözlenmiştir. Bu nedenle, 1997 yılında ihracatın teşvikine yönelik çalışmalara hız verilecektir.

Kırgızistan, turizm endüstrisinin gelişmesi açısından elverişli şartlara sahiptir. Temiz havası, buzullar, göller ve diğer doğal güzellikleri ile Kırgızistan önemli bir turizm potansiyeline sahiptir.¹⁶⁴

1996 yılı başından bu yana Kırgızistan'a 487.7 milyon \$'lık yabancı yatırım yapılmıştır. Yabancı yatırım yapan ülkeler arasında %20'lik payla Türkiye ilk sırayı almaktadır.

Orta Asya Cumhuriyetleri arasında topraklarında petrol ve doğal gaz olmayan ülke yoktur. Kırgızistan'da bunlardan birisidir. Toprağındaki doğal kaynakların

¹⁶⁴ Sobutay, s.42.

başında petrol, doğal gaz, cıva, çinko, antimon, kalay ve tungsten bulunmaktadır. Ayrıca ülkede hafif sanayi ürünlerinin imalatı oldukça gelişmiştir. Orta Asya'nın en büyük ipekli koza fabrikası Kırgızistan'da bulunmaktadır. İyi kaliteli ve standart antimonu tüm dünya pazarlarında aranmaktadır. Elektrik motorları, transformatörler, demir dışı metaller, rulmanlar, Kırgızistan'ın temelde üretilip ihraç ettiği ürünler arasında gelmektedir.

4.2. Tarım ve Hayvancılık

Kırgızistan Cumhuriyetinin ekonomisi başta hayvancılık olmak üzere büyük ölçüde tarıma da dayanmaktadır. Ülkenin coğrafi şartlarından dolayı hayvancılık Kırgız Türklerinin en önemli geçim kaynağı haline gelmiştir.¹⁶⁵ Tarım yapılabilen arazileri vadilerdir ve ekilebilir arazileri sınırlıdır. Kırgızistan topraklarının yaklaşık % 7'si tarıma elverişlidir.¹⁶⁶ 30 bin kilometre civarındaki sulama kanallarıyla yaklaşık 1 milyon hektar arazide sulu tarım yapılmakta ve yine bu kanalların üzerinde bulunan 300 civarındaki hidrolik santrali çalışarak elektrik enerjisi üretilmektedir.¹⁶⁷

Ülkede üretilen başlıca tarım ürünleri; pamuk, kenevir, keten, buğday, şeker pancarı, mısır, ipek ve bol miktarda sebze ve meyvedir.¹⁶⁸ Çalışan nüfusun % 33'ünü barındıran tarım sektörünün genel ekonomiye katkısı % 40 dolayındadır. Tarım arazisinin %72'si sulanabilmektedir. Ekilebilir arazinin başında gelen Narin vadisi, ülkede pamuk yetiştiriciliğinin en önemli merkezi durumundadır. BDT pamuk ekim sahasının % 3.6'sı Kırgızistan'da bulunmaktadır. Ayrıca Çuy, Talas ve Issık Göl vadilerinde tütün tarımı yapılmaktadır. İpekçilik de bir hayli gelişmiş olup , Orta Asya'nın en büyük ipek koza işleme tesisleri ve ipekli kumaş fabrikası da Kırgızistan'da bulunmaktadır.¹⁶⁹ 1994 yılı rakamlarına göre, 764.8 milyon Somluk tarımsal üretim elde edilmiştir. Bu rakamın %64'ü özel mülkiyete konu olan çiftliklerden, % 30'u devlet çiftliklerinden, % 6'sı da ferdi üretimle elde edilmiştir.

¹⁶⁵ Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi...*, s.190.

¹⁶⁶Müjde Yener, *Orta Asya ile İlgili Bazı Genel Ve Özel Bilgiler*, Bağımsız Devletler Topluluğu ve Orta Asya Cumhuriyetleri, İstanbul: İSO Yayını, No:11, Temmuz 1992,s.59.

¹⁶⁷Mütercimler, s.178.

¹⁶⁸ Eskişehir Sanayi Odası (ESO), Bülteni, *Kırgızistan*, Sayı:282, Eskişehir: Mart 1995, s.27.

¹⁶⁹ Sobutay, s.34.

Eski SSCB'nin çoğu Cumhuriyeti'nin aksine özel sektör, tarımsal çıktının büyük bir bölümünü kapsamaktadır.¹⁷⁰ Kırgızistan tarımında özelleştirme çalışmalarına başlanmış olmakla beraber, halen kolhoz ve solhoz sistemi geçerlidir. Pazarlama ve fiyatlar devlet kontrolündedir. Kırgızistan'da 304 solhoz ve 204 kolhoz bulunmaktadır.

Tablo 2.23
Kırgızistan'da Tarımsal Üretim (Bin Ton)

	1992	1993	1994
Et	401.6	393.5	356.3
Süt (Bin Litre)	960.9	941.7	865.5
Yumurta (Milyon Adet)	591.0	380.5	199.9
Yün	33.7	30.8	20.8
Hububat	1.601,5	1.592,6	1.043,8
Şeker Pancarı	134.6	206.7	110.2
Pamuk	52.4	50.0	53.5
Patates	361.2	290.5	289.7
Sebze	403.4	249.3	260.6

Kaynak: Tülay Sobutay(haz.),Kırgızistan İhracat Pazar Araştırması,İstanbul: İTO Yayınları, Yayın No: 19, 1995, s.34.

1994 yılında 1993 yılına göre et üretiminde %9, süt üretiminde % 8, yumurta üretiminde % 48, yün üretiminde de %32 oranında düşüş ortaya çıkmıştır.

Kırgızistan'da hayvan yetiştiriciliği büyük önem taşımaktadır. 8 milyon hektar doğal mera alanı olan ülkede, meralar daha çok yaylalarda ve alçak dağ yamaçlarında bulunmaktadır. 1990-1991 tarım ve hayvancılık gelirinin % 66'sını hayvancılık oluşturmaktadır. Hayvancılık alanında et, süt ve mamullerinin yanı sıra yapağı da elde edilmektedir ve bu konuda ülke, eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasında üçüncü sırada yer almaktadır.¹⁷¹ Kırgızistan'da Hayvan ve hayvansal üretimle ilgili genel bilgiler Tablo 2.24'de verilmiştir.

¹⁷⁰Umut Arık, Türkiye'nin Azerbaycan ve İç Asya Devletlerine insani, Ekonomik ve Teknik yardım Politikaları, Türk Cumhuriyetleri Arasında Politik ve Ekonomik İşbirliği, TİKA, Kıbrıs Araştırma Vakfı Yayını, 1993, s.24.

¹⁷¹ TİKA, Kırgızistan..., s.59.

1994 yılının ilk altı aylık döneminde 1993 yılının aynı dönemine göre et üretiminde %8, süt üretiminde % 5, yumurta üretiminde % 40, yün üretiminde % 7 oranında düşüş görülmüştür. Avcılık, ülkenin iç kısımlarında geniş çapta yapılmakta olup, kürkçülük gelişmiş durumdadır. Ülkenin her yerinde geniş yala meraları bulunduğu için, arıcılık bir hayli gelişmiştir ve yüksek kalitede bal üretilmektedir.¹⁷²

Tablo 2.24

Kırgızistan'da Hayvan ve Hayvansal Üretim (1000 baş/ton)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Sığır	56.4	63.7	65.7	71.9	85.4	91.2	87.5
Domuz	23	28.2	32.3	36.4	37.6	40.5	32.7
Koyun ve Keçi	59	66.4	67.2	71.7	75.1	77.2	70.9
Kümes Hayvanları	22.8	25.5	29.8	31.9	31.5	33.3	28.8
Diğer (At, Tavşan)	7.9	8.8	8.6	10.6	11.7	11.9	9.8
Süt	775	909.1	997.4	1063.2	1202.3	1185	1131.4
Yumurta	532.5	573.4	612.1	665.8	704.1	713.8	649.9
Yün	82.5	35.9	37.4	38	38.6	39	36.5

Kaynak: DPT, Dünyada Küreselleşme...,s.34.

Son dört yılda tarımsal üretim ve verimlilikte bir düşüş izlenmektedir. Zirai sektörün düşük ekonomik göstergeleri, devlet programlarının şehirlerin gelişmesine uyum sağlamasına ve pazar ilişkilerinin çarpıklığına paralel olarak idari kontrol tarafından daha da şiddetlendirilmektedir. Zirai sektörde verimliliğin büyümesini engelleyen ana faktörler, tarımsal üretimi artıracak girdilerin eksikliği, sulama sistemlerinin gelişimindeki darboğazlar ve toprak sahipliği konusundaki yetersiz sistem sayılabilir. Hükümet bu sektörün pazara yönelmiş yapısını, kesin olarak belirlenmiş bir plan kapsamında oluşturmayı tasarlamaktadır.¹⁷³

Kırgızistan'da tarımsal reformun uzun vadedeki hedefi, özel ve rekabetçi bir serbest pazarın oluşturulduğu ve kaynakların yeterince değerlendirildiği, doğal kaynakların korunduğu ve çiftçi ailelerine yeterli gelirin sağlanabildiği bir yapılanmanın sağlanmasıdır. Bu amaçlarla çeşitli çalışmalar halen yapılmakta ve iyi sonuçlar elde edilmektedir.

¹⁷² TİKA, Kırgızistan...,s.59.

¹⁷³ TİKA, ss.59-62.

4.3. Sanayi

Toplam işgücünün % 28'ini istihdam eden sanayi sektörü Kırgızistan ekonomisinde tarımdan sonra gelen ikinci büyük sektördür. Kırgızistan'da tarım ve yeraltı kaynaklarının işlenmesine dönük bir takım sanayiler kurulmuş ve gelişme göstermiştir. Sanayi de diğer sektörlerde olduğu gibi sıkı, sıkıya Rusya ekonomisinin bağımlılığından kurtulamamıştır. Ülkenin dağlık coğrafi yapısı¹⁷⁴ ve içinde bulunduğu zor koşullar sanayi yapısını da olumsuz etkilemektedir. Kırgızistan diğer Orta Asya Cumhuriyetlerine oranla daha az doğal kaynağa sahiptir.

Ülkede elektrik, elektronik, tekstil, koza işleme ve gıda sanayileri oldukça gelişmiştir. Konservecilik eski Sovyetler içinde dördüncü sırada bulunmaktadır. Yüksek kaliteli diod imalatı, demir dışı metaller, bilyeler elektrik motorları, transformatörler, makine halıları başlıca ihracat ürünleridir.¹⁷⁵

Kırgızistan'da sanayileşme daha ziyade, hafif sanayi, gıda sanayi ve makine sanayi üzerinde yoğunlaşmıştır.¹⁷⁶ Hafif sanayi endüstrisinin, Kırgızistan'da büyük yeri vardır.¹⁷⁷ 125 kuruluş bu sektörde faaliyet göstermektedir. Hafif sanayi kesimini oluşturan başlıca üç kesim vardır. Üretim yüzdelerine göre % 26.2 ile tekstil, % 8.6 ile konfeksiyon ve % 2.2 ile ayakkabı ve kürk endüstrisi sıralanmaktadır. Kırgızistan'ın başlıca sanayi mamullerinin üretimi Tablo 2.25'de verilmiştir.

Metal Sanayinde üretim % 61 azalmış, elektrik enerjisi ile çalışan makineler, araba yedek parçası imal eden tesisler, bilgisayar ve izole kablo üretimi tamamen durmuştur. Bina üretiminde kullanılan ara maddelerin üretilme oranı % 40 gerilemiştir. Tüketim malları üretimi, yılın ilk altı aylık döneminde 1424.5 milyon Som olarak gerçekleşmiştir. Ayakkabı, dokuma, konfeksiyon ve çocuklarla ilgili tüketim mallarının üretimi % 60 ile % 80 oranlarında azalmıştır.

¹⁷⁴ Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi...**, ss.191-195.

¹⁷⁵ Mütercimler, s.180.

¹⁷⁶ ESO, **Kırgızistan**, s.28.

¹⁷⁷ Asker Akayev, **Key Points of President Akayev's Article, " On The Strategy of Social and Economic Developments, of the Kyrgyz Republic, and Urgent actions"** DEİK Yayınları, Ref No: KIR,3152., İstanbul, 1993, s.1.

Tablo 2.25**Kırgızistan'da Başlıca Sanayi Mamullerinin Üretimi**

	1993	1994 (6 Aylık)
Kömür (Bin Ton)	1720	450
Petrol (Bin Ton)	87.6	46
Doğal Gaz (Milyar M3)	41.6	19.8
Pres ve Tasnif Makineleri (Adet)	719.5	314
Kamyon	5	28
Elektrikli Makineler (Adet)	272	35
Torna (Adet)	266	-
Çimento (Bin Adet)	672.4	236.5
Pencere Cam (Bin m2)	6.475	1.535
Vernik Boya Malzemeleri (Ton)	430	51

Kaynak: Sobutay, s.23.

Kırgızistan yamaçları ormanlarla kaplıdır, bu da yüzölçümün % 3.7'si civarındadır. Ülkenin 600.000 hektarlık tarım arazisinde ceviz ağacı ekili olup, ağaçların kerestesinden de yararlanılmaktadır. Kırgızistan Cumhuriyeti yün üretimi bakımından Orta Asya'da ikinci durumdadır. Ülkede ipek ipliği de üretilmekte, ham ipeğin % 70'i yurtiçinden sağlanmaktadır.¹⁷⁸

Tablo 2.26**Kırgızistan'da Makine Sanayi Malları Üretimi (Adet)**

	1994	1993'e göre %'si
Küçük Kapasiteli Elektrik motorları	11.764	51.3
Elektrik Motoru (Büyük Çapta)	274.5	26.8
Metal Kesme (Torna Tezgahları için)	11	25.9
Aydınlatma için Ampul (Milyon Adet)	13	32.9
Santrijüf Pompası	4.459	56.4

Kaynak: Sobutay, s.43.

¹⁷⁸ DEİK, Bülten, Kırgızistan Cumhuriyeti ve Türkiye İle İlişkileri, İstanbul: Ağustos, 1995,s..3.

Toplam sanayi üretimi içinde, hafif sanayi, gıda sanayi ve makine üretim sanayi yaklaşık %80'e ulaşmaktadır. Gıda sanayi ve hafif sanayi üretimi bu oranın %60'ını bulmaktadır. Bu da sanayi kesiminin henüz tüketim malları ağırlıklı bir yapı arz ettiğini göstermektedir.¹⁷⁹

Sanayi sektörünün belli başlı sorunları ise aşağıda belirtilmektedir.

- Mevcut sanayinin idamesi için, halen Rusya'ya bağımlılık vardır.
- Rusya ile ilişkilerin kısa dönemde kesilmesi halinde, üretimin durma tehlikesi vardır.
- Sanayi girdilerinin diğer ülkelerden sağlanmasındaki ekonomik güçlükler artmaktadır.
- Özelleştirme hareketlerine bağlı olarak istihdamda belli ölçüde sıkıntılar yaşanmaktadır.
- Sınai üretim gittikçe azalmaktadır.
- Üretim teknolojisi çağın çok gerisinde kalmıştır.¹⁸⁰

4.4. Madencilik ve Enerji

Kırgızistan dünyada eşine ender rastlanır bir jeolojik konuma sahiptir. Kırgızistan, Ural-Moğolistan ve Alp-Himalaya gibi yeryüzünün iki büyük kıvrım kuşağının sınırında yer almaktadır.

Kırgızistan'da 1920'li yılların ortasından itibaren sistemli olarak maden araştırması ve incelemesi yapılmıştır. Haydarkent ve Kademmmçay' da antimuan ve civa 1914 yılından beri çıkarılmaktadır. Ülkede üretilen antimuan 1959 yılında Brüksel'de dünya çapında düzenlenen sergide altın madalya almıştır. Ayrıca Narin bölgesinde volfram, Talas bölgesinde altın madeni çıkarılmaktadır. Bununla ilgili

¹⁷⁹ TİKA, Kırgızistan...,s.61.

¹⁸⁰ Sobutay, s.42.

olarak Makmal ve Ceru şehirlerinde altın işleme fabrikaları inşa edilmektedir. Zira altın madeni Kırgızistan için gelecek vadetmektedir. Özbekistan'ın Morantan altın damarının Kırgızistan'a uzantısı önem kazanmaktadır. Halen Kırgızistan'ın tek altın elde edilen yöresi olan Malmak damarı jeolojik olarak Morantan'la benzerlik göstermektedir.¹⁸¹

Kırgızistan topraklarında 115 çeşit mineral yatağı ve zuhuru ortaya çıkmıştır. Devletin hammadde kaynak stoklarında 1000'den fazla endüstriyel yatak ve cevher zuhurları olmakla birlikte, 17000'den fazla doğal mineral hammadde ocağı mevcuttur. Günümüzde devletin 250'den fazla maden araması yapılmış ocağı bulunmaktadır.

Başlıca yeraltı zenginlikleri arasında, kömür, petrol, gaz, demir dışı metaller (bakır, kurşun, çinko, antimuan, kalay, volfram, vb.), altın, nadir toprak ve radyoaktif elementler, çeşitli tipte yapı malzemeleri, kimyasal ve cevher içeren kayalar, diğer hammaddeler, yarı değerli taşlar, yeraltı tatlı ve sıcak mineralli su kaynakları mevcuttur.

Kırgızistan zengin kömür kaynakların sahiptir. Kömür rezervleri kuzeyde Kavak ve Issık Gölü, güneyde Uzgen (Doğu Fergana taş kömürü yatakları), Yangak-Markay (taş kömürü yatakları) bölgesinde bulunmaktadır. Bu bölgelerde yedi ayrı yerde kömür madenleri çalışmaktadır. Bunlar Gökyangak, Taşkumur, Kızılkaya, Uçkorgan, Sulyukta, Cergalan ve Soğut'tur. Bu yedi merkezde yılda 2-3 milyon ton civarında kömür üretilmektedir.

Ülkenin kömür rezervleri 27 milyar ton dolayında tahmin edilmekte ve bunun 4 milyar tonunun linyit, antrasit ve yarı antrasitler olduğu ileri sürülmektedir.

Tablo 2.27

Kırgızistan'ın Kömür Üretimi (1000 Ton)

1991	1992	1993	1994
3473	2151	1721	848

Kaynak: Sobutay, s.47.

Maden ocakları nispeten küçük çaptadır ve dağlık arazideki bu yollar bu madenlerin ticaretini engellemektedir. Güney Kazakistan'a yapılan linyit ihracatı

¹⁸¹DPT, *Dünyada Küreselleşme...*, s.19.

kuzey sınırları boyunca nakledilmektedir. Kömür yataklarının zenginliğine rağmen, pahalı taşkömürü ithal edilip, yurt içinde endüstriyel ve ticari tüketime sunulmaktadır.

1991'deki maden üretimi (değerli toprak hariç) dünya fiyatlarıyla yaklaşık 60 milyon dolar olup, toplam üretimin % 4.5'lik kısmı demir dışı madenler teşkil etmektedir.¹⁸²

Enerjisinin büyük kısmını ithalatla karşılayan Kırgızistan'ın enerji tüketimi, sanayi yapısına ve kişi başına düşen gelire oranla bir hayli yüksektir. Enerji tüketiminin yarıdan fazlası petrol ve doğal gazdan oluşmaktadır. Kişi başına düşen enerji tüketimi yaklaşık 0.715 TEP'dir. Hidroelektrik enerjinin tamamı, kömürün ise büyük bir kısmı yurt içinden temin edilirken, petrol ve doğal gaz ihtiyacının önemli bir bölümü ithalatla karşılanmaktadır.

Hidroelektrik enerji, Kırgızistan'ın en önemli enerji kaynağıdır. Kırgız Cumhuriyeti, ürettiği enerjinin büyük kısmını Özbekistan, Kazakistan ve Tacikistan'a satmaktadır. 1992 yılında hidroelektrik santraller Kırgızistan'da üretilen toplam enerjinin % 77.4'ünü, başka bir deyişle yaklaşık 9340 MWst'i karşılamaktadır. Kırgızistan'daki hidroelektrik santrallerin özelliği, Orta Asya'nın bazı Cumhuriyetlerini bağlayan bölgesel enerji sistemi ile bir bütünlük oluşturması ve Özbekistan ile Kazakistan sulama projelerini güvenlik altına almasıdır.

Kırgızistan'ın petrol ve gaz yatakları Fergana vadisinin kuzeydoğu kesiminde yer almaktadır. Bu yataklar petrol ve doğal gaz oluşabilecek şekilde tabakalıdır. Kırgızistan, petrol ürünleri ve doğal gaz ithalatını, yaptığı anlaşmalar çerçevesinde; Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Rusya Federasyonundan sağlamaktadır.¹⁸³

1996 yılında elektrik üretimi %11.4'lük artış göstermiş ve tarıma bağlı olmayan üretim içindeki payını yaklaşık % 20'ye yükseltmiştir. Aynı zamanda Kırgız Elektrik Kurumu niyetini dünya piyasa fiyatlarına yakın bir rakamla peşin para karşılığı elektrik satmak olarak açıklamıştır.¹⁸⁴

Madenlerde büyük çapta özelleştirmeler yapılmaktadır. Madenlerin

¹⁸² Sobutay...,ss.45-46.

¹⁸³ TİKA, Kırgızistan...,s.48.

¹⁸⁴ EIU, Country Report, Kyrgyz Republic, 2 nd Quarter, 1997,ss.2-3.

özelleştirilmesi muhtemelen ucuz kömür dağıtımına son verilmesi ve dolayısıyla üretim maliyetlerinin artmasıyla sonuçlanacaktır.¹⁸⁵ Elektrik üretimini için gerekli olan yakıt sıkıntısı Özbek Doğal gazının alımı ve ülkenin kuzeyindeki büyük madenlerinde üretimin artırılması ile karşılanacaktır.

Hidroelektrik üretimi konusunda süratle yabancı yatırımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü yurtiçi enerji ihtiyacının büyük bir kısmı bu yolla sağlanmaktadır ve ihracat gelirleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Toplam hidroelektrik potansiyelinin 142,500 milyon Kwh olduğu tahmin edilmektedir.

4.5. Bankacılık ve Finansal Yapı

Kırgızistan'da bankacılık sistemi 21 ticari banka ve 1 merkez bankasından (NBK) oluşmaktadır ve statik bir yapıya sahiptir.¹⁸⁶ Sektörün faaliyet sistemi Aralık 1992'de çıkarılan Bankacılık Kanunu ile belirlenmiştir. Devlet bankası, merkez bankası olarak bütün işlemleri yerine getirmekle görevlidir.

Kırgızistan bankacılık sisteminde diğer adıyla merkez bankasının görevlerini, Kırgız Cumhuriyeti Ulusal Bankası ifa eder. Cumhuriyetin para birimi 10 Mayıs 1993'te tedavüle çıkan Somdur.

12 Aralık 1993'den beri, Merkez bankası ve ticari bankaların faaliyetleri “Kırgız Cumhuriyeti Merkez Bankası” ve “Kırgız Cumhuriyeti'ndeki Bankalar ve Bankacılık” kanunlarına göre düzenlenmekte ve yürütülmektedir.

Merkez Bankası, Cumhuriyetin para-kredi politikasını yürütmekle görevlidir. Hükümetin mali temsilcisi gibi hareket eder ve yurt içindeki bankalar ve yurt dışındaki merkez bankalarıyla olan ilişkileri yönetir. Bilançosunda gösterildiği şekilde ticari bankalara kredi verir, gerekli rezervleri muhafaza eder, bankacılık operasyonlarını idare etmek için lisanslar verir, banka faaliyetlerini denetler. Bu banka aynı zamanda yürüttüğü tüm işlemlerden dolayı parlamentoya karşı sorumludur. Bankalara ruhsat verme işlemi de merkez bankasının kontrolü altındadır.

Kırgızistan Milli bankası, Tasarruf Bankası ve eskiden devlet bankası iken anonim şirket statüsünde ticari bankalara dönüştürülen Kırgızistan Bankası ile piyasada çok küçük paya sahip 6 bankayı içermektedir. Tüm bankaların genel olarak

¹⁸⁵ EIU, s.5.

¹⁸⁶ DEİK, Kırgızistan..., s.2.

bütün bankacılık fonksiyonlarını bünyelerinde topladığı iddia edilse de, uygulamada piyasa eski devlet bankalarının uzmanlık dallarına göre sektörel (tarım, sanayi, inşaat vb.) olarak bölünmüşlerdir.

Tasarruf bankası devlet garantisi altındaki tasarruf mevduatlarını, tüketicilere ve küçük işletmelere uzun vadeli, diğer bankalara da kısa vadeli kredi olarak sağlamaktadır.

Tasarruf bankası dışındaki tüm bankalar takas ve ödeme için Milli bankada bir konsolide muhabirlik hesabı bulundurmaktadırlar. Ortalama fon maliyeti ve kredi oranları arasındaki marj % 3'ü geçmediği sürece, bankalar mevduat ve kredi oranlarını saptamakta serbesttirler.¹⁸⁷

18 Nisan 1995 tarihinde Türkiye Merkez Bankası ile Kırgızistan merkez bankası arasında muhabirlik anlaşması imzalanmıştır. Söz konusu anlaşmaya göre, Merkez bankası nezdinde Kırgızistan Merkez Bankası adına bir hesap açılacak ve iki ülke arasında yapılacak her türlü ödeme, tahsilat ve akreditif işlemlerinde bu hesap kullanılacaktır.¹⁸⁸

1995 yılı itibariyle, Türk Eximbank'ın Kırgızistan'a açmış olduğu kredi Tablo 2.28'de verilmiştir.

Tablo 2.28

Kırgızistan İhracat ve Proje Kredileri (Milyon ABD \$)

	Anlaşma tarihi	Limit	1992 Sonu İtibariyle	1993 Sonu İtibariyle	1994 Sonu İtibariyle	1995 Sonu İtibariyle
Toplam		73.2	-	8.0	24.2	31.3
İhracat kredisi	20.06.1993	32.1	4.1	19.4	22.6	-
Proje Kredisi	15.01.1993	41.1	-	3.9	4.8	8.7

Kaynak: TİKA, Kırgızistan...,s.70.

Kırgızistan'da sigortacılık sektörü gelişmemiştir. Ülkede faaliyet gösteren bir kaç sigorta şirketinin bulunmasına rağmen atılan adımlar ciddiyyetten uzaktır. Yabancı yatırımlara ihtiyaç duyulan en önemli faaliyetlerin başında Sigortacılık

¹⁸⁷ TİKA- Kırgızistan...,s.70.

¹⁸⁸ Sobutay, ss.32-33.

gelmektedir. Bankacılıktaki tüm gelişmelere rağmen, bankacılık dış ticaret ve kambiyo işemelerini sağlıklı bir şekilde yapacak düzeyde değildir. Kırgızistan'da tasarruf eğilimi düşüktür.¹⁸⁹

Kırgız Hükümeti Dünya bankası, Asya kalkınma bankası, Avrupa Kalkınma Bankası, Japonya Hükümeti ve diğer donör ülke ve uluslar arası finans kuruluşlarınca finanse edilen büyük altyapı projelerine ağırlık vererek, bunların verimli bir şekilde hayata geçirilebilmesi için çalışmalarını sürdürmektedir.¹⁹⁰

4.6. Ulaştırma ve Diğer Hizmetler

Kırgızistan taşımacılığı büyük ölçüde karayolu taşımacılığı şeklindedir. Şehir içi ve şehirler arası yolların uzunluğu 23.000 km'dir. Yolcu taşımacılığının % 87'si, yük taşımacılığının % 94'ü, karayolu ile yapılmaktadır. Karayolu ağı, ülke ekonomisi ihtiyaçlarını karşılamak açısından yetersiz kalmaktadır.

Kırgızistan ekonomisi taşımacılık ağırlıklıdır. Karayolu trafiği çok yoğun olmamakla beraber, günde 1500 taşıtın geçtiği yollar olduğu gibi 10000 aracın geçtiği tali yollar da vardır.

Sovyetler Birliği zamanında 600000 olan taşıt sayısı bugün 370000 civarındadır. Bu taşıtların büyük çoğunluğu ağır taşıt olup, yedek parça ikmal sistemi tümüyle dışalım ile karşılanabilmektedir.¹⁹¹

1994 yılının ilk altı ayı içinde kara nakil vasıtalarıyla 62.5 milyon kişi taşınmıştır. Aynı dönem içerisinde karayolu taşımacılığında bir önceki döneme göre % 37.5 azalma gözlenmiştir.

Demiryolu ulaşımı açısından çok yetersiz bir durumda olan Kırgızistan'da sadece 340 km.lik demiryolu, Kazakistan üzerinden Rusya'ya devam etmektedir.

1994 yılında demiryolu ulaşımında 543.7 bin ton taşıma gerçekleştirilmiştir. Bu rakam 1993 yılı ile karşılaştırıldığında, iki kat daha az demiryolu taşımacılığı yapıldığı görülmektedir.

¹⁸⁹ Elazığ Ticaret, Türki Cumhuriyetleri Araştırması, **Kırgızistan-II**, Elazığ:1997,s.3.

¹⁹⁰ TİKA, **Avrasya Dosyası**, On beş günlük Bülteni, **Kırgızistan Özel Sayısı**,Ankara: Temmuz 1997,s.3.

¹⁹¹ TİKA- **Kırgızistan...**,ss.62-63.

Kırgızistan'da havayolu taşımacılığında önemli bir gelişme mevcuttur. Ülke genelinde Bişkek ve Oş'ta iki büyük havaalanı ve çok miktarda mahalli havaalanları bulunmaktadır. 1994 yılının ilk altı ayı içinde Kırgız Havayollarınca 144.4 bin kişi taşınmıştır. Aynı dönem içerisinde, hava yolu taşımacılığında bir önceki yıla oranla % 14.5'lik bir artış gözlenmiştir.¹⁹²

Kırgızistan'ın telekomünikasyon alt yapısı, ekonominin dışa dönük gelişimini desteklemede yetersiz kalmaktadır ve BDT ülkeleri dışında ekonomik bağların gelişmesini engellemektedir. Yerel ve bölgeler arası haberleşme, BDT içinde tüm abonelere açıkken uluslar arası haberleşme Moskova denetiminde oldukça sınırlıdır.

Haberleşme Bakanlığı, Kırgızistan'da telekomünikasyonu temin eden tekel konumundadır. Bakanlık stratejik planlama, düzenleme, politika, günlük uygulama ve operasyon faaliyetlerinin yanı sıra yerel, ulusal ve uluslar arası telefon, teleks, telgraf faks ve abone hizmetlerinden sorumludur. Bunlara ilave olarak, posta servisleri, ekspres posta, yayınlara abone ve dağıtım işleri, radyo ve televizyon yayınları, ilgili kurum binaların inşası ve para transferleri bu Bakanlığın sorumluluğundadır.

Tahminen 4000-5000 işçi telekomünikasyon alanında çalışmaktadır. Bu personel eğitim görmüş olmakla birlikte, uluslararası ticaret kavramları veya yeni telekomünikasyon teknolojisi konularında yetersiz bilgiye sahiptir.

Türkiye ile Kırgızistan arasındaki " Haberleşme Alanındaki İşbirliği Protokolü" 2 Aralık 1992'de imzalanmış olup, bu protokol çerçevesinde Kırgızistan'ın telekomünikasyon sisteminin yenilenmesi ve geliştirilmesi ve eğitim alanlarında işbirliği ile ayrıca posta alanlarında doğrudan ilişki konusunda düzenlemeler öngörülmüştür.

Kırgızistan'ın gerek Türkiye, gerekse Türkiye üzerinden diğer ülkelerle otomatik haberleşmesini teminen Bişkek'te tesis etmiş olduğu 25000 hatlık telefon santrali ile IBS uydu yer istasyonu Türk PTT'si tarafından Kırgızistan'a hibe edilmiştir. Ayrıca telefon santralinin enerji ünitesi de Netaş tarafından tahsis edilmiştir. Kırsal alanlar dahil, tüm Kırgızistan'ın telekomünikasyon şebekesinin modernleştirilerek geliştirilmesi için, Türk PTT'si, Kırgızistan Haberleşme Bakanlığı

¹⁹² TİKA, Kırgızistan...,s.63.

ile müşterek bir Ana Plan çalışması başlatmıştır.¹⁹³ Kırgızistan'da karşılaştırmalı üstünlüklerden birisi Turizm sektörüdür. Bu sektörün başlıca faaliyet kolları arasında, dağcılık, tatil, kültür ve sağlık turizmi gelmektedir. Bu güne kadar mevcut potansiyelin küçük bir kısmı kullanılmış olan Kırgızistan'da doğasının kirlenmemiş olması, özgün kültürel özelliklerini halen koruyor olması ve halkının misafirperverliği ülkeyi uluslararası düzeyde önemli kılmaktadır.

Issık-Göl sahilinde yer alan çok sayıdaki dinlenme ve sağlık tesisleri Kırgızistan'ı bağımsızlığını kazandığı 1991 yılına kadar eski Sovyetler Birliği'nin başlıca tatil turizmi merkezlerinden birisi yapmıştır. Bu zamana kadar özellikle Orta Asya ve Sibirya bölgesinden gelen yaklaşık 600.000 turist Kırgızistan'da 289 konaklama tesisinde tatil yapmaktaydı. Bunun yanı sıra, % 85'ini doğu Bloğu ülkelerinden gelen turistlerin oluşturduğu yaklaşık 10.000 dolayındaki turist ise özellikle dağcılık ve sağlık turizmine ilgi gösteriyordu.

Kırgızistan bağımsızlığını kazandıktan sonra turizm hareketinde büyük değişimler gözlenmiştir. En önemlisi, eski Sovyetler Birliği ülkelerinden yaz tatili amacıyla, gençlik ve izci kamplarına gelen turist sayısında büyük azalmalar görülmüş, buna karşın iş amacıyla Batılı ve çevre ülkelerden daha fazla yabancı turist gelmeye başlamıştır. İlave olarak, Kırgızistan'dan da "bavul ticareti" amacıyla yurt dışına çıkan Kırgız vatandaşların sayısında bir sıçrama yaşanmıştır. Ülkeye 1995 yılının ilk 9 ayında 12000 yabancı turist gelmiş, buna karşın 42000 Kırgız vatandaşı yurt dışına çıkmıştır. 1995 yılında eski Sovyetler Birliği ülkelerinden gelen turistlerden 1.6 milyon \$, diğer yabancı ülkelerden ise 3.1 milyon \$ gelir elde edilmiştir.¹⁹⁴

Pazar ekonomisi prensipleri çerçevesinde, Kırgızistan turizm sektörünün standartlara uygun olarak yeniden yapılandırılması amacıyla kamu ve özel sektör tarafından çok çeşitli çalışmalar yürütülmektedir. Bu çalışmalar genel olarak kurumsal yapının ve mevzuatın geliştirilmesi, yatırımların teşvik edilmesi, turizm eğitimi, tanıtım ve pazarlama gibi alanları kapsamaktadır.

¹⁹³ Sobutay, ss.48.49.

¹⁹⁴ TİKA, Kırgızistan...,ss.72-73.

5. ÖZBEKİSTAN

5.1. Genel Ekonomik Durum

Özbekistan ekonomisi tarım ağırlıklı bir ekonomidir. GSMH'nın % 40'ı tarım sektöründe yer almakta ve bu sektörde pamuk üretimi ağırlıklı bir yer almaktadır. Özbekistan dünyanın dördüncü pamuk ve sekizinci altın üreticisidir.

Ülkenin bağımsızlığından sonra ekonomik reformlara başlanmış olmasına rağmen ekonomik reform yönünde kararlı adımlar ancak 1994 yılından itibaren atılmıştır. Bu adımlar sonucu ülkedeki yatırım ortamında iyileşme gözlenmiştir. Ülkede çalışabilir nüfusun % 76'sı istihdam edilmektedir Bunun % 25'i sanayi ve inşaat sektöründe istihdam edilmiştir.¹⁹⁵

1991 yılından itibaren ekonomideki yatırımlar azalmış, 1991-1994 yılları arasında ekonomi % 16 civarında küçülmüştür. Yine bu dönemde ruble bölgesindeki sorunlar sebebiyle Ukrayna ve Rusya'daki yüksek enflasyon Özbekistan'a da yansımıştır. Ayrıca hükümetin fiyatları kontrol etme yönündeki politikası enflasyonun düşürülmesini engellemiştir.

1991-1994 döneminde bütçe açığını kapatma yönündeki çalışmalar dönem sonunda olumlu sonuçlar vermiştir. Özellikle vergi gelirleri arttırılmış, dönem içinde kabul edilen KDV en önemli gelir kaynağı olmuştur. Ülkenin dış ticareti ise sınırların yetersiz denetimi, ekonomik koşullar ve uluslararası konjonktür nedeniyle açık vermeye başlamıştır. Dış ticarete eski Sovyet Cumhuriyetlerinin payı azalırken, barter türü ticari ilişkiler dış ticaretin ağırlıklı kısmını oluşturmaya başlamıştır.

1994 yılında Özbekistan Hükümeti IMF kredilerinin alınabilmesi için aşamalı reform yapacağını açıklamıştır. Aynı yıl kabul edilen Özbek para birimi Som, enflasyonun denetlenmesi konusunda yararlı olmuştur. Fiyatların, dış ticaretin ve döviz işlemlerinin liberalizasyonu konusunda olumlu adımlar atılmıştır.

1995 yılında ekonomide kurumsal reformlar hızlanmış, devlet firmalarının anonim ortaklığa dönüştürülmesi ve tekeli düzenlemelerin ortadan kaldırılması

¹⁹⁵Gumpel Werner, SSCB'ndeki Türk Bölgelerinin Ekonomik Durumu, Yeni Forum, Ankara: Kasım, 1990,s.35.

yönünde çalışmalar yapılmıştır. Bu sürece paralel olarak menkul değerler piyasası teşvik edilmiş, Taşkent Borsası dışında 12 bölgesel borsa kurulmuştur.

Ülkedeki özel girişimlerin sayısı 17.000'e yükselmiş, özel sektör sınai üretiminin % 44'ünü ve tarımsal üretimin % 97'sini üretmeye başlamıştır.

Özelleştirme çalışmaları yavaş ilerlemektedir. Hükümetin halen kontrol ettiği ve hisselerinin sadece bir kısmı özel sektöre geçen işletmelerin hükümetçe özel işletme kabul edilmesi sonucunda özel sektörün toplam üretimdeki payı yükselmiştir.

5.2. Tarım ve Hayvancılık

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri içinde toprakları en çok sulanan Cumhuriyetlerden biri de Özbekistan'dır. Amu-Derya, Sır-Derya, Karşı ve Tirmiz nehirlerinin suları ile sulanan ovalarda dünyanın en kaliteli pamuğu yetiştirilir.¹⁹⁶ Özbek Türkleri buna "beyaz altın" demektedirler. Özbekistan'da tarıma elverişli arazinin büyük bir bölümü Seyhun ve Ceyhun nehir vadileri ile Fergana Ovasında yer almaktadır.¹⁹⁷ Özbekistan'da yetişen kaliteli pamuk daha önceki devirlerde müstevli devletlerin dikkatini çekmiştir. XIX. asrın başlarından itibaren Türkistan'da başlayan Rus-İngiliz rekabetinin en önemli sebeplerinden birini pamuk teşkil etmiştir. Nitekim, XIX. asrın ikinci yarısından itibaren Rusya'nın Orta Asya'da ilerlemesi ve Türkistan devletlerini işgal etmesinde bu bölgede yetişen kaliteli pamuk, en önemli rollerden birini oynamıştır.¹⁹⁸

Tarımın Net Maddi Üretim içindeki payı % 52.6'dır. Nüfusun % 30'u tarım sektöründe çalışmaktadır. Tarıma ayrılan arazi toplam arazinin % 9'u olup, daha çok, sulanan arazilerde tarım faaliyeti yapılmaktadır. Halen 4,2 Milyon hektar arazi 170.000 km'lik kanallarla sulanmaktadır.

Başlıca tarım kaynağı pamuk¹⁹⁹ olan Özbekistan, Merkez Asya'nın meyve ve

¹⁹⁶ Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi...*,s.262.

¹⁹⁷DPT, s.21.

¹⁹⁸Saray, s.262.

¹⁹⁹Mütercimler, s.147.

asma bahçelerinin % 60'ına sahiptir.²⁰⁰ Ayrıca Özbekistan'da sebze de üretilmektedir. Ancak soğuk hava depolarının ve işleme tesislerinin yeterli olmaması sebebiyle meyve ve sebze mevsimlik olarak halka açık halk pazarlarında satışa sunulur. Kışın, meyve, sebze ve özellikle domates yokluğu görülürken, diğer mevsimlerde sorun yaşanmamaktadır. Meyve ve sebzelerin yanı sıra ipek kozası, şarapçılık ürünleri, pirinç ve yonca üretimi de yapılmaktadır. BDT' da üretilen pirincin yarısını Özbekistan üretmektedir. Tarımsal üretimin yapısı Tablo 2.29'da verilmiştir.

Ülkede tarımsal üretimin yapıldığı işletmeler 4 ana gruba ayrılmış olup, üretim Kolhozlar, Solhozlar, Meşhozlar ve ferdi işletmelerde yapılmaktadır. Ülkede toplam 2111 tarım işletmesi mevcuttur. Bu işletmelerde toplam 3 milyon işçi çalışmaktadır.

Tablo 2.29

Özbekistan'da Tarımsal Ürünlerin Üretim Miktarları

Yıllar	Hububat	Pamuk	Patates	Sebze	Meyve	Üzüm
1986	1186.4	4989.0	308.6	2491.0	-	-
1987	1738.1	4858.4	261.5	2557.6	-	-
1988	2083.4	5365.2	308.4	2759.9	-	-
1989	1555.4	5292.3	324.6	2596.1	-	-
1990	1898.7	5057.7	336.4	2842.5	660.4	744.7
1991	1908.2	4645.8	351.2	3348.0	516.6	480.4
1992	2257.2	4127.9	365.3	3494.3	701.5	439.1
1993	2142.4	4234.5	472.4	3663.7	560.1	381.0
1994	2444.8	3938.1	561.4	3482.6	519.6	343.7

Kaynak: Zehra Mumcu (haz), Özbekistan İhracat Pazar Araştırması, İstanbul: İTO Yayınları, Yayın No:35, 1995,s.30.

Özbekistan'da Meksika Pamuğu ve Peru Pamuğu olmak üzere eğirmeye uygun iki pamuk üretimi yapılmaktadır.

Cumhuriyette senede 4 milyon tondan fazla pamuk üretilmekte olup, gayri safi tarımsal üretimin % 40 civarındaki kısmını devlet ve kolektif çiftliklerinde üretilen

²⁰⁰ Mumcu, s.30.

pamuk oluşturmaktadır. Fakat Aral Denizinin kuruması nedeniyle bu miktarın daha fazla artırılmasının söz konusu olmayacağı değerlendirilmektedir.²⁰¹ Eski Sovyetler Birliği döneminde aşırı kullanım nedeniyle, Aral gölü yarı yarıya kurumuş, bu ani çöleşmeye aşırı gübre kullanımı eklenince bölgenin ekoloji dengesi bozularak, Kazakistan'da olduğu gibi Özbekistan'da da bir felaket bölgesinin oluşmasına neden olmuştur.

Pamuk rekoltesinin yaklaşık % 35'i elyaf haline getirilen Özbekistan'da 1980-1993 dönemi pamuk elyaf üretimi Tablo 2.30'da verilmiştir.

Tablo 2.30
Özbekistan'da Pamuk Elyafı Üretimi

Yıllar	Elyaf (Bin Ton)	Pamuklu İmalatı (Milyon Metre)
1980	1,745.3	216
1985	1,647.4	395
1990	1,635.7	515
1993	1,585.1	-

Kaynak: Mumcu, s.30.

Üretilen pamuğun % 15 civarı I. Sorti (Süper) pamuk olup, elyaf uzunluğu, 34-42 mm. % 65'i II:Sorti (Ekstra) pamuğun elyaf uzunluğu 28-44 mm.dir. % 15'lik kısmı ise III.-IV. Sorti pamuktur.²⁰²

SSCB döneminde Özbekistan'da üretilen pamuk Rusya ve Ukrayna'da mamul ve yarı mamul haline getirilmekte idi. Ülkenin bağımsızlığının ilanından sonra pamuğun yarı mamul ve mamul olarak üretilmesine, ihracata yönelik ve yeni teknoloji getiren yatırımların teşvik edilmesine önem verilmektedir. Ancak halen pamuk toplama, iplik ve tekstil makinelerinin teknolojik eksikliği nedeniyle pamuk; kırılma ve düğümlenmeye maruz kalmakta, hammadde ve mamul olarak hasadından itibaren kayıplara uğramaktadır.

²⁰¹ Mumcu, s.31.

²⁰² Mumcu, s.32.

Pamuk üretiminde üretici fiyatlarının tespiti; Özbekistan maliye Bakanlığı'nın yetkisindedir. Üreticiye ödenen fiyat, uluslararası fiyatlarla veya üretim seviyesi ile bağlantılı olmayıp, o üretim bölgesinin maliyetleri ve çalışan nüfusun geçim seviyesine bağlıdır.

Özbekistan'da mevcut tahılın iç talebi 4.5-5 m. ton civarındadır. Özbekistan hükümeti 1996 yılı içerisinde 360.000 hektarlık araziye pamuk üretiminden hububat üretimine kaydırmıştır.²⁰³

Özbekistan'da arazinin müsait olması hayvancılığın da gelişmesine imkan tanımıştır. Astargan kürkü elde etmek için özel Karakul koyunlar yetiştirilmektedir.²⁰⁴ Özbekistan, Kazakistan ile birlikte Orta Asya'daki en büyük sığır üreticisidir. İpek böceği üretimi de yaygın olup, BDT koza üretiminin yaklaşık olarak yarısı bu ülkede gerçekleştirilmektedir. Özbekistan'da Hayvansal Üretim Tablo 2.31'de verilmiştir.

Tablo 2.31
Özbekistan'da Hayvansal Üretim

	1988	1989	1990	1991
Sığır	117.0	126.4	143.7	127.4
Koyun ve Keçi	90.0	93.9	109.4	95.2
Kümes Hayvanları	200.0	254.7	233.8	215.9
Süt	125.2	129.3	133.9	144.4
Yumurta	159.8	166.3	167.9	164.0

Kaynak: TİKA, Özbekistan...,s.18.

Devlet çiftlikleri ve tarım kooperatiflerinde, süt ve et fiyatlarının düşük belirlenmesi nedeniyle hayvancılık kar sağlamayan bir faaliyet olarak sürdürülmektedir. Bu sektöre teşvik sağlamak amacıyla hükümet 1.800 hayvan çiftliğini, çalışanlara satmak yöntemiyle özelleştirmiştir. Ancak bu çiftlikler özelleştirilerek, Anonim Şirket statüsüne geçseler de, devlet kontrol sistemine tabi

²⁰³ EIU, Country Report, **Uzbekistan**, 4 th quarter, 1996,s.52.

²⁰⁴ BTO, BDT Ülke Raporları, **Özbekistan**, Yayın No: 4, 1992, s.4.

olarak faaliyetlerini yürütmektedirler.²⁰⁵ Hükümet tarım sektöründe kullanılan bir çok girdiyi sübvansiyonla desteklemektedir; çiftlikler gübre ve suyun ekonomik maliyetlerinden daha düşük bir fiyatla elde edilebilmektedir. 1993 yılında sadece pamuk için sağlanan girdi sübvansiyonları 500 milyon ABD \$ civarındadır.

Özbekistan'da pamuk ihracatında ikinci ülke olma konumunu korumak için, beş ana hedef belirlenmiştir.

- Tohum kapasitesini arttırmak.
- Suyun ekonomik kullanımı.
- Çevrenin geliştirilmesi için önlemler alınması.
- Pamuk ipliği kalitesini geliştirmek,
- Kaliteli tohum üretimini arttırmak.²⁰⁶

Özbekistan'da, malların girdi ve çıktı fiyatlarının serbestleştirilmesi büyük bir kurumsal değişmeyi gerektirmektedir. Değişmenin etkili olabilmesi için, devletin gerçekleştirdiği, fonksiyonların özel kuruluşlar tarafından yürütülmesi ve faaliyetlerin yasal ve kurumsal değişikliklerle desteklenmesi gerekmektedir. Bu reformlardan elde edilen kazançlar, pamuk üretimine çok fazla olan eğilimin ortadan kaldırılması ve dünya ekonomisiyle daha büyük bir bütünleşmeye kayılmasıyla artırılabilir.

5.3. Sanayi

Özbekistan sanayii, ağır sanayi, hafif sanayi ve gıda sanayiinden oluşmaktadır. Ülkede ağır sanayi; yakıt enerji, metalürji, makine, kimya, orman ürünleri ve yapı malzemeleri sanayilerini içermektedir. Hafif sanayii; dokumacılık, dikiş, deri-kürk, ayakkabı ve gıda sanayinden oluşur. Sanayinin en büyük bölümü ağır sanayidir.²⁰⁷ Ülkenin son yıllardaki sanayi gelişiminin temel göstergeleri Tablo 2.32'de verilmiştir.

Özbekistan'da sanayi üretiminin en yüksek olduğu iller Kaşkadarya, Andican, Harezm, Buhara ve Taşkent'tir. Bunları Namangan ve Cizzah izlemektedir.

²⁰⁵Mumcu, s.34.

²⁰⁶TİKA, *Avrasya Dosyası*, On beş Günlük Bülten, Sayı: 68, Ankara: Kasım 1996/1,s.4.

Özbekistan'da toplam sanayii içinde ağır sanayi %78'lere ulaşan bir büyüklüğe sahiptir. Özbekistan'da ağır sanayi içinde madencilik ve enerji sanayinin özel bir yeri vardır. Ülkede doğal kaynakların kullanımı genellikle eski SSCB'nin kısa ve uzun vadeli beklentileri için planlanmıştır.²⁰⁸

Tablo 2.32

Sanayide Gelişmenin Temel Göstergeleri

Sanayinin Temel Göstergeleri	1990	1991	1992	1993
Sanayi Ürünleri (Milyar Ruble)	27,3	63,5	526,6	5.238,5
Kuruluş Sayısı (Bin)	9,7	11,0	11,0	15,4
Sanayi Üretiminde Personel Sayısı (Bin Kişi)	1.005,0	1.039,0	999,0	940,1
Sanayi İşçisi (Bin Kişi)	851,4	883,6	851,1	792,8
Gelirler (Milyar Ruble)	2,6	6,8	103,9	978,4
Rantabilite (%)	12,0	16,3	37,1	28,2

Kaynak: TOBB, Özbekistan, Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı ve Türkiye ile İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi, Ankara: 1995, s.72.

Tablo 2.32'den görüldüğü gibi, sanayi kuruluşları sayısı 1990'da 9.700'den 1993'de 15.400'e yükselmiştir. Sanayi ürünleri cari fiyatlar üretim değeri de yüksek enflasyonun etkisiyle büyük artış göstermiştir.

Özbekistan'da sanayi üretiminin en yüksek olduğu iller Kaşkadarya, Andican, Harezmi, Buhara ve Taşkent'tir. Bunları Namangan ve Cizzah izlemektedir.

Doğal kaynaklar açısından oldukça zengin bir ülke olan Özbekistan'da altın, gümüş, doğal gaz, kömür ve ayrıca pek çok kimyasal madde kaynakları vardır. Doğal gaz açısından ülke kendi tüketimini karşılamakta, dış ülkelere satabilecek bir potansiyele de sahip bulunmaktadır.

Özbekistan sanayiinde petro-kimya sanayii de ağırlıklı bir yapıya sahiptir. Petro kimya sanayii içinde kimyasal gübre üretimi önemli bir yer tutmaktadır. Özbekistan, yılda ortalama 1,7 milyon ton kimyasal gübre üretimi ile Cumhuriyetler arasında dördüncü sırada yer almaktadır. Özbekistan'da kağıt sanayii, yeterli orman bulunmaması nedeniyle, hammaddesi Rusya Federasyonundan sağlanarak

²⁰⁷TOBB, Özbekistan, Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı ve Türkiye ile İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi, Ankara: 1995, s.72.

²⁰⁸ TOBB, Özbekistan...,s.75.

çalıştırılmaktadır. Ülkede makine sanayii daha çok tarım makineleri yönünde kurulmuş ve gelişmiştir.²⁰⁹

İmalat sanayi, tarımdan sonra Cumhuriyetteki ikinci önemli sektördür ve yaklaşık gayri safi yurtiçi hasılanın % 25'ini oluşturmaktadır.

Temelde tarımsal hammaddelerin işlenmesine dayalı sanayi sanayii sektöründe ana üretim kolu pamuk ve bağlı endüstrilerdir. Bunlara örnek olarak zirai ilaçlar, pamuk hasat ve işleme makineleri, eğirme makineleri üretimi verilebilir. Tarımsal makine üretiminde uzmanlaşan Özbekistan'da uçak sanayide bulunmaktadır.

Diğer BDT ülkelerinin hemen hepsinde görüldüğü gibi bağımsızlıktan günümüze değin toplam sanayi ürünleri üretiminde düşüş görülmektedir. Sanayi sektöründeki üretim düşüşünün en önemli nedenleri hammadde kıtlığı ve ithal hammadde fiyatlarının yüksekliği ve bu ürünlere yönelik talep azalmasıdır. Özellikle işlenmiş tarım ürünleri, makine , nakliye uçakları, elektrikli aletler ve kimyasal ürünlerde talep düşüşü yaşanmıştır.

1992 yılında sanayi ürünleri toplam üretimi % 13 düşmüştür. 1992 yılında bir çok sanayi malı üretiminde görülen yaklaşık % 40'luk düşüş doğal gazdaki yüksek üretim miktarı ve petrol üretiminin artırılması ile bir derece dengelenmiştir.

1993 yılında merkezi planlama yoluyla üretim, giyim eşyası, iplik, ev aletleri, temizlik malzemeleri ve işlenmiş gıda ürünleri gibi tüketim maddelerine kaydırılmıştır. Hafif sanayi üretimi % 2.2, işlenmiş gıda ürünleri üretimi % 5.8 artmış, ancak ağır sanayi üretimi % 10 gerilemiştir. Üretimlerinde büyük düşüş görülen sektörler, diğer BDT Cumhuriyetleri ile üretim ve ticaretleri bağlantılı sektörlerdir.²¹⁰ Özbekistan'da 1994 yılı içinde üretilen belli başlı sanayi malları üretimi Tablo 2.33'de verilmiştir.

Özbekistan'da inşaat malzemeleri sanayiinde en çok üretilen malzemeler çimento ve tuğladır. Bunlardan başka kireç, alçı, asbest çimento boruları, linolyum gibi inşaat malzemeleri de üretilmektedir. Üretilen bu ürünler, ülke gereksiniminin yaklaşık % 60'ını karşılamaktadır.

²⁰⁹ TOBB, s.76.

²¹⁰ Mumcu, s.38.

Ülkede metalürji sanayii çelik ve hazır çelik mamulleri üretmektedir.²¹¹

Tablo 2.33

Özbekistan'da Belli Başlı Sanayi Malları Üretimi

MAKİNE SANAYİ	1994
Elektromotor (Bin Adet)	31,1
Transformatör (Adet)	695
Elektrikli Kaynak Cihazı (Bin Sum)	9,585
Petrol ve Gaz Tasfiye Teçhizatı (Bin Sum)	2,751
Elektrikli Seyyar Vinç (Adet)	216
Ekskavatör (Adet)	83
Asansör (Adet)	460
Traktör (Adet)	1,684
Traktör Romörkü (Adet)	4,299
Pamuk Toplama Makineleri (Adet)	651

Kaynak: Mumcu, s.38.

Özbekistan sanayisi ülkede üretilen tarımsal ürünlerin ve hammaddelerin işlenmesi açısından oldukça yetersizdir. Hükümetin sınai yatırımları alanında temel hedefi pamuk, ipek gibi ürünlerin ülke işlenmesini ve enerji kaynaklarından daha iyi yararlanılmasını sağlamaktır.

Ülkenin diğer öncelikli sektörü tekstildir. Bu sektörün geliştirilmesi ve üretilen pamuk ve elde edilen ipeğin ülke içinde işlenmesi temel hedeftir. Sektörde öncelik 12 yeni pamuk işleme tesisinin inşasına ve ipek ürünleri üretiminin artırılmasına verilmektedir. Bu gün bu ürünlerin temel hammaddesinin temel üreticilerinden olan Özbekistan, nihai ürünler açısından ithalata başvurmak zorunda kalmaktadır. Örneğin yıllık 1.5 milyon ton pamuk ipliği üretiminin sadece % 15'i ülke içinde değerlendirilebilmektedir.²¹²

Pazar ekonomisine geçiş aşamasının başlaması ile iç pazara ve ihracata yönelik tüketim malları üretimi önem kazanmıştır. Özbekistan ekonomisini yönlendirenler bu amaca uygun üretim politikalarının uygulanması ve nüfus çoğunluğunun yaşadıkları bölgelerde iş olanakları yaratılması için çeşitli kalite ve modellerde tüketim malı

²¹¹ TOBB, s.77.

²¹²DEİK, Bülteni, Özbekistan Ekonomisi ve Türk-Özbek Ekonomik İlişkileri, İstanbul: Mayıs, 1996,ss..2.3.

üretimi yapacak orta ölçekli firmalara önem vermektedirler.

Ülkede sanayii ile ilgili önemli reform hareketleri halen devam etmektedir. Bütün bu gelişmeler çerçevesinde alınacak önlemlerin temel hedefi, diğer Cumhuriyetlere bağımlı sanayiden, kendine yeter sanayi modeline geçmek olmalıdır.

5.4. Madencilik ve Enerji

Özbekistan yerüstü olduğu kadar yer altı zenginlikleri de olan bir Türk ülkesidir. Son yıllarda yapılan araştırmalarda Özbekistan'da bol miktarda doğal gaz ve petrolün varlığı tespit edilmiş ve çıkarılmaya başlanmıştır.

Özbekistan, zengin yer altı kaynaklarına sahip bir ülkedir. Başlıca yer altı kaynakları ; altın, alüminyum, doğal gaz, mermer, molibden, tungsten, kömür, bakır, çinko, kurşundur. Bilindiği üzere ülkenin büyük bir kısmı Kızılkum çölü ile kaplıdır. 1950'li yılların zengin tabii gaz, altın ve uranyum yataklarına rastlanması, bu bölgenin süratle gelişmesine, bölgenin merkezi durumundaki Navoi şehrinin hızla büyümesine yıl açmıştır. 1960'lı yıllardan itibaren bu bölgeye çimento fabrikaları, daha sonra kimya sanayii ve elektrik santrali kurulmuştur. Ülkenin diğer önemli şehri Zarafşan'raki Muruntan' da 1000 metre kadar derinlikte yılda 200-250 ton altın üretilir ki, bu altın dünyanın en yüksek kaliteli (% 99.99) altınıdır. Özbekistan bu üretim kalitesiyle Güney Afrika'dan sonra ikinci sırayı almaktadır. Eski Sovyetler Birliği altın üretiminin 1/3'ünü karşılamaktadır. Üçkuduk'ta ise Uranyum çıkarılmakta olup stratejik öneme haiz olmasından dolayı miktarı hakkında bilgi verilmemektedir.²¹³ Özbekistan'da metal dışı yataklar, fosforit, potasyum sodyum tuzları, kömür bol miktarda bulunmaktadır.²¹⁴

Özbekistan'da 1990 yılı başında yeni birçok gümüş, bakır, molibden, çinko, nadir elementler, kömür, doğal gaz, potasyum, fosforit, florit, altın, ve gümüş maden rezervinin keşfedildiği yedi altın, iki bakır, bir çinko madeninin işletilmekte olduğu, mevcut rezervler üzerindeki ön etütlerin sürdürüldüğü bildirilmektedir.²¹⁵

²¹³ İlhan Uludağ, Vildan Serin, s.285.

²¹⁴ Türkçe Konuşan Ülkeler...,s.173.

²¹⁵ TOBB, Özbekistan...,s.76.

Bakır rezervleri yaklaşık 800 milyon ton olarak tahmin edilmektedir. Bu alanda en önemli tesis Almalyk'tır. Taşkent'ten 50 km. uzaklıktaki Almalyk'da, yılda yaklaşık 23 milyon ton üretim yapılmaktadır. Arsenik üretimi de Almalyk bakır tesislerinde gerçekleştirilmektedir. Nuratau bölgesinde Gazgan mermeri çıkarılmaktadır. Ülkede büyük kaolin yatakları mevcuttur. Angren kömür yatağı eski SSCB'nin kaolin rezervlerinin % 42'sine sahiptir. Burada yılda yaklaşık 7 Milyon ton kaolin herhangi bir işleme tabi tutulmadan stoklanmaktadır.

Kişi başına GSMH Yunanistan, İtalya ve İspanya'ya kıyasla çok daha düşük olmasına rağmen kişi başına enerji tüketimi söz konusu ülkelerinkine çok yakındır. 1991'de 41 Milyar m³ doğal gaz üreterek eski Sovyetler Birliği'nin 3. büyük doğal gaz üreticisi olmuştur. 1992'de 42 milyar m³'den fazla üretim gerçekleştirmiştir. 1993 yılında ise yaklaşık 45 milyar m³ üreterek eski Sovyetler Birliği'nin en büyük doğal gaz üreticisi olmuştur

Tablo 2.34

Özbekistan'ın Belli Başlı Enerji Ürünleri Üretimi

	1994	1994 Yılında 1993'e Göre % Değişim
Elektrik (Milyar kwh)	47.7	97.2
Petrol (Milyon Ton)	5.5	139.9
Doğal gaz (Milyar m³)	47.2	104.8
Kömür (Milyon Ton)	3.8	101.0
Benzin (Bin Ton)	1399.2	85.2
Mazot	2313.7	102.5

Kaynak: Mumcu, s.38.

Doğal gaz toplam enerji miktarının % 67'sini oluşturmaktadır. Belirgin doğal gaz üretimine rağmen, Özbekistan, son yıllarda, artan petrol ve kömür ithaliyle net bir enerji ithalatçısı haline gelmiştir. Yerli petrol gereksiniminin % 75'ini, yani yılda yaklaşık 9 milyon ton petrolü ithal etmektedir. Bunun 5 milyon tonu ham ve 4 milyon tonu artırılmış petrol ürünlerinden oluşmaktadır.²¹⁶

Tablo 2.34'den de anlaşılabilir olduğu gibi, kömür üretimi 1994 yılında 3.8 milyon ton olup, Özbekistan'ın Orta ve Batı Asya Cumhuriyetleri toplam kömür üretimindeki payı % 1'dir. 1994 Mayıs'ında sanayi tesislerine ton başına 31.245 Sum'dan konutlara 25.000 Sum'dan satılan kömürün üretim maliyeti 22.600 Sum olarak tespit edilmiştir.

Özbekistan enerji üretiminde Rusya, Ukrayna ve Kazakistan'dan sonra BDT ülkeleri arasında dördüncü sırada gelmektedir. Toplam elektrik üretiminde son yıllarda bir düşme vardır. Hidroelektrik üretimi fazla değişmemiş, hatta hafif miktarda artmıştır. Elektrik enerjisinin en büyük bölümü 21,8 milyar kwh ile sanayi ve inşaatlarda kullanılmakta, bunu 14,6 milyar kwh ile tarımdaki kullanım izlemektedir (Tablo 2.35).²¹⁷

Tablo 2.35

Özbekistan'ın Ulusal Elektrik Bilançosu (Milyar Kwh)

	1990	1991	1992	1993
Üretilen (milyar kwh)	56,3	54,2	50,9	49,1
Cumhuriyet dışından alınan	16,5	17,7	15,9	15,2
Yararlanılan Güç	54,2	53,8	50,4	48,7
Sanayi ve İnşaatlarda Kullanılan	27,8	25,8	23,1	21,8
Tarımda Kullanılan	14,9	15,6	14,6	14,6
Ulaştırımda kullanılan	1,2	1,6	1,4	1,3
Öteki Kuruluşlarda Kullanılan	5,0	5,7	6,5	6,5
Genel Enerji Kaybı	5,3	5,1	4,8	4,5
Dışa Satılan Elk. Enerjisi	18,6	18,1	16,4	15,6

Kaynak: TOBB, Özbekistan...,s.77.

²¹⁶ TİKA, Kazakistan...,ss.13-14.

²¹⁷ TOBB, Özbekistan..., ss.76,78.

Özbekistan Orta Asya'nın ana elektrik dağıtıcısı olup, dünyanın otuz büyük elektrik üreticisi ülkeleri arasında yer almaktadır. Bunlara alternatif olarak rüzgar ve güneş enerjisinden yararlanma araştırmaları de devam etmektedir. Güneş enerjisi halen metal eritme ve ayırıştırma sanayilerinde kullanılmaktadır.²¹⁸

1995 yılında enerji sektöründe önemli üretim artışları kaydedilmiştir. Bununla birlikte ülke ekonomisinin enerji yoğun olması, özellikle elektrik tüketimi açısından sıkıntı yaratmakta ve sistemin yenilenmesi ve etkinleştirilmesi gerekmektedir. 1995 yılı sonunda petrol üretimi 8 milyon tona, doğal gaz üretimi de 50 milyar m³e çıkarken, 2000'li yıllarda petrol üretiminin 9 milyon ton, doğal gaz üretiminin 60 milyar m³ olması beklenmektedir.

Petrol üretiminde artış meydana gelmektedir. Fakat Doğal gaz üretiminde küçük de olsa bir durgunluk yaşanmaktadır. Bunda en önemli faktör, İhraç pazarlarıyla yapılan rekabettir.

5.5. Bankacılık ve Finansal Yapı

Özbekistan 1988 yılında batı tipi Bankacılık sistemini kurma çabası içindedir. Ülkede 3'ü özel banka ve 3'ü ortak girişim olmak üzere 35 civarında banka bulunmaktadır. Ayrıca ülkede 7 yabancı bankanın ofisi bulunmakla beraber halen yabancı banka şubesi açılmamıştır.²¹⁹

Eski SSCB Merkez Bankasının bu Cumhuriyette bulunan şubelerini Özbekistan Devlet Bankası'na dönüştüren ve Ticari Bankaların kurulmasına olanak veren Banka ve Bankacılık Sistemi Yasası 1 Şubat 1991 tarihinde kabul edilmiştir. İlgili yasada döviz ve uluslararası ticari işlemleri gerçekleştirmede tam yetkiye sahip Merkez Bankası'nın, bu alandaki yetkilerinden gerekli gördüklerini Özbekistan Dış Ekonomik Faaliyetler Bankasına devredebileceği belirtilmiştir. 15.08.1992 tarihinde bankacılık kanununda yapılan değişikliklerle Özbekistan Dış Ekonomik Faaliyetler Bankasının yetki ve faaliyet alanları genişletilmiştir. Özbekistan Devlet Bankası'nın kuruluş kanunu da 6 Mart 1992'de onaylanmıştır. Günümüzdeki uygulamalar Sovyet Bankacılık sisteminin paralelindedir, ancak yeniden

²¹⁸ Mumcu, ss.43-44.

²¹⁹ DEİK, Özbekistan..., s.3.

yapılanmada batının bankacılık sistemi örnek alınmaktadır.²²⁰

Özbekistan'da banka sistemi ,

- Merkez Bankası,
- Dış ticaret ve döviz işlemlerini yürütmeye Merkez Bankası'nca yetkilendirilen Dış Ekonomik Faaliyetler Milli Bankası,
- Sanayi, tarım ve inşaat sektöründeki faaliyetler ile ilgili bankalar,
- Özbekistan vatandaşlarından mevduat toplayan ve halkı kredilendiren mevduat bankaları,
- Ticari bankalardan oluşmaktadır.²²¹

Her Banka, Merkez Bankası bünyesinde kayda alınan, ana sözleşmesi doğrultusunda faaliyet gösterir. Özbekistan'da T.C. Ziraat Bankası ile Uzagroprombank, UTBANK adı altında, döviz bulundurma ve döviz işlemleri yapma yetkisine haiz ortak bir banka kurmuşlardır.

Özbekistan Devlet Bankası Şubat 1991'de bağımsız olarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Bankacılık yasası Devlet Bankası'na tedavüle para çıkarmak, döviz ve altın rezervi bulundurmak, para arzını kontrol etmek, mali sistemi kontrol altında bulundurmak ve hükümet adına mali konularda hareket etmek gibi bağımsız bir Merkez Bankası'na mahsus yetkileri vermiştir. Ancak Devlet Bankası'nın bu fonksiyonlardan bazılarını tam anlamıyla yerine getirebilecek kapasiteye sahip olduğu söylenemez. Aksaklıklar kendini özellikle risk takibi, banka denetimi konularında göstermektedir.

Döviz rezervleri Özbekistan Hükümeti tarafından Milli Dış Ekonomik İlişkiler Bankasında bir döviz fonunda tutulmakta, ayrıca ithalat ihracat işlemleri bu banka vasıtasıyla yapılmakta, ihracat bedelleri bu bankaya gelmekte, ithalat bedelleri yine bu bankadan ödenmekte ve bakiye Merkez Bankası'na verilmektedir. Altın rezervleri Devlet Bankasına ve Devlet Başkanlığına bağlı olan Değerli Metaller Yatırım

²²⁰ TİKA, Özbekistan...,s.20.

²²¹ Mumcu, ss.48-49.

Fonunda tutulmaktadır.²²²

Günümüzde de dağılan SSCB dönemindeki gibi bankacılık sistemi, bankacılık hizmetleri sağlanmasına yönelik faaliyetlerden çok, hükümet için mali kontrol mekanizmasıdır.²²³

Merkez Bankası'nın bütçe açığını ve bankaların açığını finanse etmesi kısıtlanmamıştır. Özbekistan Merkez Bankası hükümete faizsiz kredi vermektedir. Firmalara verilen kredinin büyük çoğunluğunu ise tarım sektörü almaktadır.

Özbekistan'da parasal göstergeler Tablo 2.36'da verilmiştir.

Tablo 2.36
Özbekistan'da Parasal Göstergeler (Milyar Ruble)

Merkez Bankası	1992	1993
Net Yabancı Aktifler	145	768
Döviz	27	-
Altın	62	-
Net Yerli Aktifler	-	1,363
Hükümete Kredi	-	1,441
Bankalara Kredi	285	1,282
Borçlar	129	2,131
Özbekistan Merkez Bankası dışındaki para	97	587
Bankacılık Sistemi		
Net Yabancı Aktifler	187	-804
Döviz	52	-
Altın	62	-
Net Yerli Aktifler	44	3,528
Hükümete Kredi	-	788
Ekonomiye Kredi	477	3,751
Borçlar	231	2,724
Tedavüldeki Para	81	585
Ruble Mevduatlar	150	2,139

Kaynak: Mumcu, s.53.

Hükümetin parasal politikaya bakışı alışıla gelmiş yöntemlerin dışındadır. Çoğu hükümetler parasal hedefleri bir araya getirmeye hedeflenirken, Özbekistan'da

²²² TİKA, *Özbekistan* ..., s.20.

²²³ Mumcu, s.51.

hedef parasal yöneticilerdir. Özbek Hükümet Komisyonu, para ve kredi politikası üzerine aylık bir defa toplanmakta ve parasal büyüme hedeflerini yerine getiremeyen makamları resmi olarak cezalandırmaktadır. 13 Ağustos 1996'da Özbekistan'ın 12 Eyaletinin ve Kara kalpak Özerk Cumhuriyetinin kurmaylarının tümü Temmuz parasal hedefleri toplantısına katılmadıkları gerekçesiyle, maaşlarından kesintiye uğramışlardır.²²⁴

Özbekistan'a Türk Eximbank ilişkileri çerçevesinde, Proje / Yatırım finansmanına ilişkin 50 milyon dolarlık çerçeve anlaşması, 10.09.1992 tarihinde Ankara'da parafe edilmiştir. Ancak taraflar, 5.11.1992 tarihinde 250 Milyon ABD Dolarlık tutarındaki toplam kredinin 125 Milyon ABD Dolarlık tutarını proje ve yatırım finansmanına tahsis edilmesi konusunda mutabık kalmışlardır. Özbekistan Ülke kredisi, Türk Eximbank ile National Bank for Foreign Economic Activity of the Republic of Uzbekistan arasında 05.06.1992 tarihinde mal ihracına ilişkin 200 milyon ABD Doları tutarındaki kredi anlaşması çerçevesinde hazırlanan uygulama esasları 23.07.1992 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

1 Ocak 1995 tarihiyle mal ihracına yönelik olarak 124.58 Milyon ABD Doları kullanılmıştır. Proje finansmanına ilişkini olarak ise toplam 174.000 ABD Doları kullanılmıştır.²²⁵

Özbekistan'da sigortacılık sektörü gelişmemiştir ve birkaç sigorta şirketi faaliyet göstermektedir. Ulusal ve Yabancı Yatırımları Sigortalama şirketi "Uzbekinvest" Özbekistan hükümetinin resmi sigorta şirkettir.²²⁶

Borsa ile ilgili düzenlemeler 1993 yılında tamamlanmış, 1994 yılında ise başta Menkul Değerler borsası olmak üzere temel kurumlar kurulmuştur. Özbekistan'da halka açık iki binin üzerinde şirket bulunmaktadır. 600'e yakın şirket Borsada işlem görmektedir.²²⁷

Genel olarak Bankacılık sistemi yetersiz olan Özbekistan'da İcra İflas Yasası bulunmadığından Bankalar kredi açmaktan çekinmektedirler. Mevcut bankalar özellikle dış ticaret açısından yetersiz bulunmaktadır. Kapsamlı bir

²²⁴ EIU, Country Report, **Uzbekistan** 4 th quarter, 1996, s.51.

²²⁵ TİKA, Özbekistan...,s.27.

²²⁶ DEİK, **Özbekistan....**, s.4.

²²⁷ DEİK, s.5.

Bankacılık yasasının oluşturulması için uzman bankacıların yetiştirilmesi gereklidir. Ekonomik kurullardan bir tanesinin bankacılık ile ilgili uzmanlaşması ve bu konuda yenilikçi adımlar atması özellikle bu genç Cumhuriyetin dış ticaret problemlerini büyük oranda çözecektir.

Özbekistan 27 Nisan 1992 tarihinde IMF' ye ve Dünya Bankası'na üye olmuştur.²²⁸

5.6. Ulaştırma ve Diğer Hizmetler

Özbekistan, diğer BDT ülkelerine göre gelişmiş bir ulaştırma sistemine sahiptir. Tarihi İpek yolu üzerinde bulunan Özbekistan'ın ulaştırma sisteminin temeli, karayolu ulaştırması ağırlıklıdır. Ülkede karayolu uzunluğu 69.300 km, demiryolu uzunluğu da 6.700 km'dir.²²⁹ Halen Orta Asya Havayolu ve karayolu sistemlerinin kavşak noktası olan ülkenin ulaşım sistemlerinin kavşak noktası olan ülkenin ulaşım sisteminin eksikliği ve tümüyle Devlet kontrolünde olması nedeniyle yeniden yapılanması gerekmektedir.²³⁰

Genel ya da özel amaçlı nakil vasıtaları ile yük taşımacılığında karayolu taşımacılığı ağırlıklıdır. Modern ve elektrikli tren yolu ile bağlanan Taşkent, Semerkand ve Buhara'nın dışındaki tren yolları bakımsız durumdadır. Ülkenin Kazakistan üzerinden Çin'e demiryolu bağlantısı bulunmakta, Türkmenistan üzerinden İran ve Orta Doğu'ya demiryolu ağı kurulması projesi üzerinde çalışılmaktadır.

Taşkömürü, petrol, çeşitli maden ve metaller, kimyasal ve mineral gübreler, çimento, öğütülmüş ürünler, yem vb. ürünlerin nakliyesinde genelde demiryolu, orman ürünleri, inşaat malzemeleri ve pamuk-elyaf türü malların nakliyesinde de karayolu kullanılmaktadır.²³¹ Dış ticarete konu olan malların önemli bir kısmı demiryolu ile Baltık limanlarından yapılmaktadır.

Ulaştırma konusunda aşağıda belirtilen konular özellik arz etmektedir:

- Ulaşım hizmetleri için fiyatların serbestleştirilmesi, Modern yol kullananlar

²²⁸ EIU, Country Report, **Uzbekistan**, 3 th quarter, 1994,s.30.

²²⁹ Mumcu, s.45.

²³⁰ TİKA, **Özbekistan**, s.19.

²³¹ Mumcu, s.45.

için bir vergileme sisteminin oluşturulması,

- Yol, ulaşım ve inşaat endüstrisinde rekabeti artırma,
- Ulaşım sektöründe hükümetin politika yapıcı ve düzenleyici fonksiyonlarını kuvvetlendirme,
- Hükümet ve büyük devlet işletmeleri arasındaki bağlantıların rasyonalizasyonu.²³²
- Taşkent Orta Asya'nın havayolu ulaştırması merkezidir. Ülkede Taşkent de dahil olmak üzere 8 sivil havaalanı mevcuttur. Türkiye ile ilgili olan taşıma bağlantısı, Romanya, Gürcistan veya Odessa limanı üzerinden yapılmaktadır.

Tablo 2.37

Özbekistan'da Çeşitli Vasıtalarla Taşımacılık Faaliyetleri

	1993	1994	1994 yılından 1993 yılına göre gerçekleşen %
Taşınan Toplam Yük (Milyon Ton)	289.2	269.6	93.3
Demiryolu	57.2	39.8	69.6
Karayolu	231.2	229.3	99.2
Havayolu (Bin Ton)	16.8	12.0	71.5
Boru Hattı (Bin Ton)	829.0	445.1	53.7
Toplam Yük Nakli Hacmi (Milyar Ton/Km)	42.1	30.2	71.8
Demiryolu	38.9	27.4	70.4
Karayolu	3.1	2.8	88.5
Havayolu (Milyon Ton/Km)	74.8	93.1	124.4
Boru Hattı (Milyon Ton/Km)	102.7	42.5	41.5
Toplam Yolcu Taşıma Hacmi (Milyar Km)	27.2	27.3	100.2
Demiryolu	5.4	5.3	98.2
Havayolu	2.5	3.0	118.4
Otomobil	17.1	16.9	98.7
Trolleybüs	0.6	0.5	78.2
Tramvay	0.7	0.7	100.5
Metro	0.9	0.9	100.1

Kaynak : Mumcu, s.46.

²³² TİKA, Özbekistan, s.19.

Tablodan anlaşılacağı gibi 1994 yılında toplam yük taşımacılığında bir önceki seneye oranla % 6.7 düşüş kaydedilmiştir. Bu düşüşler demiryolu yük taşımacılığında % 30, karayolu yük taşımacılığında % 0.8 ve havayolu yük taşımacılığında % 28.5 olarak gerçekleşmiştir.

Sektörde öncelik ülkenin dış ekonomik ilişkilerine katkıda bulunacak yatırımlara verilmektedir. Otoyolların önemli kesiminin yenilenmesi gerekmektedir. Yollar boyunca benzinlik ve servis ihtiyacı büyüktür. Taşkent, Semerkand ve Termez'deki uluslararası havaalanlarının dışında Kokand, Navoi ve Zarafsan havaalanlarının yenilenecek uluslararası havaalanına dönüştürülmesi ve mevcut 5 havaalanının yenilenmesi planlanmaktadır.

Ülkede kişi başına telefon sayısı çok düşüktür, halen 1,5 milyon kişi telefon sahibidir. Oldukça eski teknolojiye sahip bu sektörde gelecek yıllarda 600 milyon dolarlık yatırım beklenmektedir. Telekomünikasyon Bakanlığı 12.000 mekanik ve 200 otomatik santralin dijital santrallerle değiştirilmesini öngörmektedir. Özbek Hükümeti bazı telekomünikasyon projelerini yap-işlet-devret modeliyle gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır.²³³

Ülkenin uluslararası temaslarının artmasına paralel olarak turizm sektöründeki yatırımlar önem kazanmaktadır. Zengin tarihi ve doğal güzellikleri olan Özbekistan'da otel ve tesis sıkıntısı, özellikle de kaliteli konaklama tesisi sıkıntısı yaşanmaktadır. Sektör Uzbektourism isimli devlet firmasının tekelindedir. Batı standartlarından uzak 35 otel ve kamp bulunmaktadır. SSCB döneminde yılda bir milyona yakın kişi tarafından ziyaret edilen ülkede yıllık turist sayısı 40.000 civarına inmiştir.²³⁴

Ulaştırma ve Hizmetlerle ilgili tüm sektörlerde yatırım yapmak için çok uygun fırsatlar bulunmaktadır. Bu sektörlerde devletin özelleştirme çalışmalarına hız vermesi devlet gelirlerinin çok kısa bir sürede artmasına neden olacaktır. Lokomotif sektörler sayılacak bu sektörlerde verimliliğinin yükseltilmesi, tüm sektörlerde zincirleme bir gelişmeye sebep olacaktır.

²³³ DEİK,,Özbekistan..., s.5.

²³⁴ DEİK, s.6.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÜLKELERİN DIŞ TİCARET YAPILARI VE TÜRKİYE İLE DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ

1. TÜRK CUMHURİYETLERİNİN DIŞ TİCARET YAPILARI

1.1. TÜRKMENİSTAN

1.1.1. Dış Ticaret

Dış ticaret daha çok mal takası temeline dayandırılarak ve yoğun olarak BDT ülkeleri ile gerçekleşmektedir.

Türkmenistan'ın ihracatının büyük bir kısmı bazı temel kalemlerden oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla, Doğal gaz, pamuk, pamuk elyaf, petrol ürünleri, elektrik, tekstil, el yapımı halı, koyun, keçi ve sığırdır.²²⁸

Türkmenistan ithalatını oluşturan başlıca ürünler ise, makine ve mekanik teçhizat, metal ve metal ürünleri, inşaat malzemeleri, hayvansal ürünler, bitkisel ürünler, kimyasal ürünler, plastik ve plastik ürünleri, lastik, gıda, alkollü ve alkolsüz içecekler, tüketim malları ve tekstildir.²²⁹

Ihracat yapılan ülkeler: Türkiye, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Kazakistan, Özbekistan, Gürcistan, Azerbaycan, Almanya, İngiltere, Avusturya, İsviçre, ABD, İran, Birleşik Arap Emirlikleri, Çin Halk Cumhuriyeti, Hong Kong²³⁰.

²²⁸ Capital, Yıl:2, Sayı:7, Temmuz 1994, s.58.

²²⁹ TİKA, Avrasya Dosyası, Onbeş Günlük Bülteni, **Türkmenistan Özel Sayısı**, Sayı:87, Ankara: Kasım 1997/2, ss.3,4.

²³⁰ TİKA, **Avrasya Dosyası**, On beş Günlük Bülteni, Sayı:73, Ankara: Ocak 1997/2, ss.3,4.

İthalat Yapılan Ülkeler: Türkiye, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Özbekistan, Azerbaycan, İran, ABD, Avusturya, Almanya, İngiltere, Kıbrıs ve İsrail'dir.²³¹

Türkmenistan'ın ihracat ve ithal ürünlerine bakıldığında ilk göze çarpan husus, bu ülkenin ithalat ve ihracatını oluşturan temel ürünlerinin, SSCB döneminden kalan sanayileşme, tarım ve diğer politikaların etkisinde olduğudur.

Geleneksel olarak dış ticaret açığı veren Türkmenistan 1991 yılından sonra ihracatta meydana gelen hızlı artış ve ithalatın durağanlığı ile dış ticaret fazlası vermeye başlamıştır. Bu gelişmenin en önemli sebebi, doğal gaz fiyatlarında meydana gelen artışlardır. Türkmenistan yıllara göre dış ticaret rakamları Tablo 3.1'de verilmiştir.

Tablo 3.1.
Türkmenistan'ın İhracat ve İthalatı (Milyon \$)

YILLAR	İHRACATI	İTHALATI
1990	239	970
1992	850	400
1993	2,693	593
1994	2,145	1,690
1995	1,880	1,472
1996	1,692	1,313

Kaynak: Avrasya Dosyası, Onbeş Günlük Bülteni, Türkmenistan Özel Sayısı, Sayı:87, Ankara: Kasım 1997/2, ss.3,4.

1.1.2. İhracatın Genel Yapısı

Türkmenistan'ın temel ihracat kalemi dış ticaretinin yaklaşık % 70'ini oluşturan doğal gazdır. Aslında Türkmenistan dünyanın dördüncü büyük doğal gaz üreticisidir. 1994 yılında, Kazakistan ve Özbekistan üzerinden geçen boru hatlarıyla Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerine doğal gaz ihracat edilmiştir. 1993 yılında 51 milyar m³

²³¹ Elazığ Ticaret, **Türkmenistan...**,s.3.

doğal gaz ihraç eden Türkmenistan ayrıca 1994 yılında 46 milyar m³ ihraç bağlantısı yapmıştır. Buna karşın, 1996 yılında gerçekleştirilen doğal gaz ihracatı sadece 30 milyar m³ düzeyinde kalmıştır.²³² Bu durumun en önemli nedeni, Ukrayna ve Gürcistan'ın ödemeleri aksatmasıdır.²³³ Bu düşüslere rağmen doğal gaz fiyatlarındaki artış, büyük ölçüde telafi edici rol oynamıştır.

1994 itibariyle doğal gaz ihracat miktarı 1,650 milyar USD dir. Ancak tahsilatta büyük sıkıntılar devam etmektedir.

Türkmenistan mevcut altyapısı ile yalnızca, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Ukrayna, Kazakistan ve Özbekistan'a doğal gaz ihracı yapabilmektedir. Ancak yeni pazarlara ulaşabilmek için yeni projeler hazırlanmaktadır. Bunlar arasında İran ve Türkiye üzerinden Batı Avrupa'ya ulaşacak boru hattı projesi, Çin'e ve ileride Japonya'ya sıvılaştırılmış doğal gaz gönderilebilecek boru hattı projeleri yanında ülke içinde polietilen ve LNG tesisleri inşası ön plana çıkmaktadır.

Türkmenistan doğal gaz konusunda Türkiye'ye büyük bir jest yapmıştır. Toplam 7 trilyon m³'lük doğal gaz rezervleriyle dünyada dördüncü sırada bulunan Türkmenistan, ülke rezervlerinin 1/14 oranına denk düşen 500 milyar m³'lük bir yatağı Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı'na tahsis etmiştir. Bu yatak Özbekistan sınırındaki Amu -Derya havzasında bulunmaktadır.²³⁴

Pamuk Türkmenistan'ın ikinci büyük ihraç ürünüdür. 1994 yılı itibariyle toplam ihracatın % 15'ini oluşturmaktadır. Doğal gaz sistem dışı bırakıldığında tüm ihracatın yarısını oluşturmaktadır. Pamuk ihracı Tarım Bakanlığının oto kontrolü altındadır. Efektif karşılığı ihracata yönelme hususunda mevcut kuvvetli arzu ve eğilimlere karşın, 1993 ve 1994 yıllarındaki ihracın büyük kısmının gene mal karşılığı (barter) temelinde gerçekleştirilmiş olduğu saptanmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde pamuk üretimi 10 yıl önceki seviyesinin % 62 altında olduğu tespit edilmiştir.²³⁵

²³² TİKA, *Türkmenistan*, s.29.

²³³ EIU, *Country Report, Türkmenistan*, 2 nd quarter, 1997, s.52.

²³⁴ *Sabah Gazetesi*, 29 Aralık 1997,s.15.

²³⁵ EIU, s.45.

Bu yüzden tahıl üretiminin büyük bir kısmını kısararak, pamuk üretimine **ağırlık** verilmesi konusunda çeşitli planlar yapılmakta ve % 15'lik pamuk ihracı oranı, % 30'lara çıkarılmaya çalışılmaktadır.

1994'de gerçekleşen petrol ihracının 200 Milyon USD olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakam 1993 yılındaki 186 Milyon USD dolarına göre sevindiricidir. Petrolle ilgili olarak nakliye konusunda çıkan problemler, ihracat potansiyelini olumsuz bir şekilde etkilemektedir.

Elektrik enerjisi ihracatı, Türkmenistan'ın önemli ihraç kalemlerinden birisidir. Kazakistan en çok enerji ithal eden ülkedir. Yine projelerden birisi de İran, Pakistan ve Kafkas Cumhuriyetlerine de elektrik enerjisi satmak şeklindedir.

Ülke ihracatının sadece % 5'ini oluşturan diğer ihraç kalemleri ise yine ya pamuk ya da doğal gaz ile ilgili diğer yan ürünlerdir. Halı, pamuk, gübre ve alkollü içecekler, söz konusu ürünler arasında sayılabilir.

1.1.3. İthalatın Genel Yapısı

Sovyet döneminde yaygın olarak izlenen politikaların sonucunda Türkmenistan bir pamuk ülkesi durumuna sokulmuştur. SSCB pamuk ihtiyacının büyük bir kısmını Türkmenistan'dan karşılıyordu.

Yukarıda bahsedilen kısıtlayıcı ve tahsis edici politikalar sonucunda tek tip ürünlerde uzmanlaşan diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Türkmenistan'da pamuk üretiminde uzmanlaşmıştır. Tarım alanlarının büyük bir kısmında pamuk üretimi yapan Türkmenistan, diğer tarım ürünlerine aşırı derecede ihtiyaç duyar hale gelmiştir.

İthalatın büyük bir kısmı yaklaşık (% 40) oranında tüketim mallarından oluşmakta, geri kalan kısmı ise yatırım malı ve sanayi ürünlerinden oluşmaktadır. İthalat işlemleri 72 devlet ile gerçekleştirilmiştir ve hacmi 1573,6 milyon ABD dolarına ulaşmıştır. Bunda, genel teslimat hacmine göre Ukrayna'nın payı %16,8, Türkiye'nin payı %16, Rusya'nın payı %10,0, İran'ın payı %4,9, Almanya'nın payı %4,1, İtalya'nın payı %3,8 ve ABD'nin payı % 3,7'dir.²³⁶

²³⁶ TİKA, **Türkmenistan...**, s.87.

İthalat işlemleri genel olarak şu şekilde gerçekleştirilir; para hesaplarından -%28,7, gaz teslimatı şeklinde -%25,8, Barter şeklinde -%14,4, teçhizat olarak -%12,2.

Türkmenistan, Kazakistan, Ukrayna ve Türkiye'den tahıl; ABD, Ukrayna ve Litvanya'dan et; Ukrayna, ABD- Honk-Kong, Türkiye ve Rusya'dan şeker ve şekerli mamuller; Ukrayna, Büyük Britanya, Kazakistan ve Rusya'dan unlu mamuller; Pakistan, İran ve İsrail'den İlaç; Almanya, Türkiye, İran ve İsrail'den ilaç; Almanya, Türkiye, İran, İtalya, Avusturya, Macaristan, Arap Emirlikleri, Büyük Britanya ve Rusya'dan makine ve teçhizat ithal etmektedir.

Tablo 3.2
Türkmenistan'da Seçilmiş Ana Ürün Bazında Toplam İthalatın Dağılımı
(Milyon USD)

	1992	1993	1994(İlk 6 Ay)
Topla İthalat Miktarı	1,125	1,604.9	755.8
Tüketim Malları	542.4	623.2	335.7
Gıda Ürünleri	426.0	322.1	190.3
İlaç -Tıbbi Malzeme	21.7	43.2	4.0
Yatırım Malları ve Sanayi Ürünleri	-582.5	981.7	420.1
Kimyasal Ürünler	46.0	67.3	23.0
Mineraller	176.6	12.8	38.0
Makine ve Ekipman	227.2	632.2	268.8

Kaynak: Ferman, s,35.

İthal edilen ürünlerin %60'ı BDT ülkelerinden, % 40'ı ise diğer ülkelerden temin edilmektedir.²³⁷ Yine ithalatta Avrupa ülkelerinin payı % 46,1, Asya ülkelerinin payı %49,5 ve Amerika ülkelerinin payı % 4,4'tür.

Son yıllarda Türkmenistan'ın et, yarı işlenmiş mamuller, tahıl, süt ve süt ürünleri, şeker ve şekerli mamuller, deterjan ithalatında görünür bir artış olmuştur. Makine ve teçhizat, kauçuk ürünleri, inorganik kimyasal ürünler, kahve ve çay ithalatı ise aynı seviyede kalmıştır. İlaç, alkol, çeşitli içecekler, iplik ve ipeklî mamullerin ithalatı ise düşmüştür. Bu düşüşteki en önemli sebep ülke içi üretimin artışıdır.

²³⁷ TİKA, Avrasya dosyası, On beş Günlük Bülten, Sayı:79, Temmuz 1997/2, s.3.

1.2. AZERBAJYCAN

1.2.1. Dış Ticaret

Eski Sovyet rejimi gereği, Cumhuriyetlerin ihtiyacının büyük bir bölümünün içten karşılanmasına öncelik ve ağırlık verilmiştir.

Bu nedenle 1991 yılına gelinceye kadar, dış ticaretin % 87,4'ü Eski Sovyet Cumhuriyetleri ile yapılmıştır.²³⁸

Dış ticaretin diğer önemli özelliği ise "barter" takas yoluyla yapılması ve 1993 yılına kadar fazla vermesidir.²³⁹ Bu gün ise dış ticaretin GSYİH içerisindeki payı düşmüş, Eski SSCB Cumhuriyetlerine bağımlılığı azalmış ve dış ticaret açık vermeye başlamıştır.²⁴⁰

Tablo 3.3
Azerbaycan'ın Dış Ticareti (Milyon \$)

	1992	1993	1994	1995	1996
İHRACAT	1.484	725	637	547	631
ESKİ SSCB	730	374	274	217	290
DİĞER ÜLKELER	754	351	363	330	341
İTHALAT	940	629	778	668	961
ESKİ SSCB	-607	-388	-486	-228	-341
DİĞER ÜLKELER	-333	-241	-292	-440	-620
TOPLAM DIŞ TİCARET	2.424	1.354	1.415	1.215	1.592
DENGE	544	96	-141	-121	-330
ESKİ SSCB	123	-14	-212	-11	-50
DİĞER ÜLKELER	421	110	71	-110	-280

Kaynak: Ersun, s.23.

BDT üyesi ülkelerle yapılan ticaret hala önemini koruyor gözükmesine karşın

²³⁸Adnan KARABAĞLI, O.Kemal AĞAĞOĞLU ve A.R. Güreş OKTAY, **Azerbaycan'ın Doğal Kaynaklarıyla Ekonomik Potansiyeli Karşısında, Türkiye'nin Dış Ticaretini Geliştirme Olanakları**, Milli Prodüktive Merkezi Yayınları, Yayın no:489, Ankara:1993, ss.180-181.

²³⁹Cengiz Ersun ve Tezer Palacıoğlu (haz.), **Azerbaycan Ülke Profili...**, s.23.

²⁴⁰ Ersun, s.25.

1993'te Azerbaycan İhracatının %52 ve İthalatının da %62'sinin gerçekleştiği topluğunun payı izleyen yıllarda düşmüş, 1996 yılında ise bir önceki yıla göre ihracat %6 oranında bir artışla %46 olarak gerçekleşirken, ithalattaki pay %35 seviyelerini korumuştur. BDT içerisinde Rusya, Türkmenistan ve Ukrayna, Azerbaycan'ın en önemli ticaret ortakları olmayı sürdürmektedirler.

BDT' ye yapılan ihracatın yarısından fazlası, ithalatın ise 1/3'e yakın bölümü barter yoluyla yapılırken, barter işlemlerinin %75'i Rusya Federasyonu, Ukrayna, Kazakistan ve Gürcistan'ın payına düşmektedir.

Azerbaycan'ın BDT dışı ülkelerle ticaret hacmi son yıllarda önemli ölçüde artmıştır. BDT dışı ticaret verilerine bakıldığında, Azerbaycan'ın en önemli ticaret ortaklarının Türkiye, İran, Birleşik Arap Emirlikleri ve Almanya olduğu görülmektedir.²⁴¹

Tablo 3.4.

Azerbaycan'ın Temel Dış Ticaret Kalemleri (1996)

İHRAÇ ÜRÜNLERİ	MİLYON \$	İTHAL ÜRÜNLERİ	MİLYON \$
PETROL VE PETROL ÜRÜNLERİ	348,3	GIDA VE TARIM ÜRÜNLERİ	286,9
TEKSTİL HAMMADDE VE ÜRÜNLERİ	31,4	MAKİNE, EKİPMAN, DEMİR ÇELİK, METAL VE PLASTİK	139,9
ELEKTRİK ENERJİSİ	15,8	ELEKTİRİK ENERJİSİ VE YAKITLAR	38,1
MAKİNE EKİPMAN	15,0	KİMYASAL VE DİĞER SANAYİ ÜRÜNLERİ	50,9
ALKOLLÜ İÇKİLER, TÛTÛN	12,1	OTOMOBİL VE DİĞER TAŞIT ARAÇLARI	23,6
HAM DERİ	4,1	ORMAN ÜRÜNLERİ, MOBİLYA	8,3
GIDA, TARIM ÜRÜNLERİ	1,9	ECZECİLİK ÜRÜNLERİ, TIBBİ TEÇHİZAT	9,3
ÇEŞİTLİ SANAYİ ÜRÜNLERİ	20,1	TEKSTİL ÜRÜNLERİ	2,8
DİĞER	182,3	DİĞER	401,2
TOPLAM	631,0	TOPLAM	961,0

Kaynak: Ersun, s.25.

Tablo 3.4'den izlenebileceği gibi Azerbaycan'ın başlıca ihracat ürünleri, petrol ürünleri, pamuk, pamuk ipliği, düşük yoğunluk polietilen, ham alüminyum, kabuklu meyveler, meyve konserveleri, şarap, tütün, plastik, ham deri, elektrik motoru, petrol

²⁴¹ DEİK, Bülten, Azerbaycan Ekonomisi ve Türkiye İle İlişkileri, İstanbul: Şubat 1998, s.6.

için makine ve teçhizat ve klima cihazları iken, başlıca ithal ürünlerini temel gıda maddeleri, makine ekipmanları, Kimyasallar, Orman ürünleri ve metal işleme ekipmanları oluşturmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyetinin ithal ettiği ürünlerde çeşit itibariyle önemli bir değişiklik görülmektedir.

Cumhuriyette üretimin hemen hemen bütün sektörlerde sürekli olarak düşmesi neticesinde ithalattaki artış sürekli artmaktadır.²⁴²

1.2.2. İhracatın Genel Yapısı

Azerbaycan Cumhuriyetinin başlıca ihraç ürünleri, petrol ürünleri,pamuk, pamuk ipliği, düşük yoğunluk polietilen, ham alüminyum, kabuklu meyveler, meyve konserveleri, şarap, tütün, plastik, ham deri, elektrik motorları, petrol için makine, teçhizat, klima cihazları ve su ürünleridir.²⁴³

Azerbaycan'ın en önemli ticaret kalemi petrol ve petrol ürünleridir.²⁴⁴ Geçmiş yıllarda petrol sahalarındaki yatırımların yetersizliği ve uygulanan teknolojinin eksikliği nedeniyle, petrol ve gaz üretimlerinde düşüşler olmuştur(Tablo 3.5). Üretimde yaşanan bu düşüşler dolayısıyla bu ürünlerin ihracatını da etkilemiştir.

Tablo 3.5
Azerbaycan'da Petrol ve Doğal Gaz Üretimi (1997)

	NİSAN	MAYIS	HAZİRAN	OCAK- HAZİRAN
PETROL ÜRNLERİ ('000 TON)	739.9	766.1	741.3	4,452.1
YILDAN YILA DEĞİŞİM, %	-1.6	-1.6	-1.5	-2.0
DOĞAL GAZ ÜRETİMİ (MİLYON M ³)	506.3	521.5	504.3	3.040.5
YILDAN YILA DEĞİŞİM %	-3.3	-4.2	-3.4	-4.0

Kaynak: EIU,Country Report, Azerbaijan, 3 Rd, Quarter 1997,s.10.

Azerbaycan İhracatında en önemli sektörler sırasıyla; Petrol ürünleri, Tekstil, Makineler, Kimyasallar ve Gıda ürünleridir. Azerbaycan'ın yalnızca petrol ürünleri ihracatı tüm ihracatının yarısından daha fazla olmaktadır (Tablo 3.6).

²⁴²Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM), Azerbaycan, İhracat Açısından Ülke Değerlendirmeleri, İhracat Genel Müdürlüğü, Sayı:2, İstanbul:1995, s.26.

²⁴³ Capital, s.25.

²⁴⁴ Dünya Gazetesi, 18 Aralık 1998,s.11.

Tablo 3.6
Azerbaycan'ın Sektörel Bazda İhracatı (1996)

SEKTÖRLER	DEĞER (MİLYON \$)	%
PETROL ÜRÜNLERİ	419	66.4
TEKSTİL	68	10.7
MAKİNELER	48	7.6
KİMYASALLAR	47	7.4
GIDA ÜRÜNLERİ	28	4.4
TOPLAM	631	100

Kaynak: EIU, s.14.

Azerbaycan İhracatının büyük bir kısmını İran, Rusya Federasyonu, Gürcistan ve Türkiye'ye yapmaktadır (Tablo 3.7.). Azerbaycan'ın Eski Sovyetler Birliğine ihracatının büyük bölümünü gıda, makine, metaller ve tekstil ürünleri oluşturmaktadır.²⁴⁵

Tablo 3.7
Azerbaycan'ın İhracatı (Milyon Dolar)

	1993	%	1994	%	1995	%	1996	%
İRAN	192.7	26.9	242.1	38.0	163.3	30.0	226.1	35.8
RUSYA FED.	181.2	25.3	139.7	21.9	98.8	18.2	111.3	17.6
GÜRCİSTAN	29.9	4.2	16.6	2.6	41.4	7.6	91.5	14.6
TÜRKİYE	60.5	8.4	16.4	2.6	26.4	4.8	39.1	6.2
TOPLAM	716.8	100	637.0	100	544	100	631	100

Kaynak: DEİK, Azerbaycan Ekonomisi ve Türkiye İle İlişkileri, İstanbul: Şubat 1998, s.6.

Azerbaycan'ın İran'a yaptığı ihracat her geçen yıl büyürken, Rusya Federasyonu'na yaptığı ihracatta bir azalma meydana geldiği Tablo 3.7'den görülmektedir. Azerbaycan'ın Türkiye'ye yaptığı ihracatta ise dalgalı bir seyir gözlenmektedir.

²⁴⁵ DEİK, Azerbaycan Ekonomisi..., s.6.

1.2.3. İthalatın Genel Yapısı

Azerbaycan'ın başlıca ithal ürünleri gıda ile ilgili ürünlerdir.²⁴⁶ Azerbaycan en fazla un, şeker, tereyağı, margarin²⁴⁷ gibi gıda ürünleri ithal etmektedir. Genel olarak ithalat incelendiğinde, Rusya'dan elektrik enerjisi, makine, teçhizat, tereyağı, Almanya'dan, ilaç, sigara, Birleşik Arap Emirliklerinden de tereyağı başlıca ithal edilen ürünlerdir.

Azerbaycan en fazla Türkiye, Rusya Federasyonu, Birleşik Arap Emirlikleri ve Ukrayna'dan ithalat yapmaktadır (Tablo 3.8).

Tablo 3.8
Azerbaycan'ın İthalatının Ükelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

	1993	%	1994	%	1995	%	1996	%
TÜRKİYE	63.6	10.2	76.0	9.8	140.5	21.1	216.2	22.5
RUSYA FEDERASYONU	111.8	19.1	111.5	15.1	88.3	13.2	158.3	16.4
B.A. EMİRLİKLERİ	5.1	0.8	8.9	1.1	68.7	10.3	108.6	11.3
UKRAYNA	50.2	8.1	86.2	11.1	33.5	5.0	94.4	9.8
TOPLAM	621.2	100	778	100	667	100	961	100

Kaynak: DEİK, s.6.

Gıda ürünleri dışında, Azerbaycan İthalatında Makineler, Kimyasallar, Metaller ve tekstil ürünleri önemli bir yer tutmaktadır (Tablo 3.9).

Azerbaycan İthalatının yarısından fazlası yalnızca gıda ürünlerine aittir. Tüketim yönü ağırlıklı bir ithalat yapan Azerbaycan hem BDT için, hem de diğer ülkeler açısından son derece önemli bir pazardır.

²⁴⁶ DEİK, Azerbaycan Ekonomisi..., s.6.

²⁴⁷ TİKA, Avrasya Dosyası, On beş günlük Bülteni, Sayı:66, Ankara: Ekim 1996/1,s.1.

Tablo 3.9

Azerbaycan'ın Sektörel Bazda İthalatı (1996)

SEKTÖRLER	DEĞER (MİLYON \$)	%
GIDA ÜRÜNLERİ	584	60.7
MAKİNELER	226	23,5
KİMYASALLAR	91	9,4
METALLER	37	3.8
TEKSTİL	18	1.8
TOPLAM	961	100

Kaynak: EIU, Country Report, Azerbaijan, 3 Rd, Quarter 1997, s.14.

1.3. KAZAKİSTAN

1.3.1. Dış Ticaret

SSCB dağılmadan önce, başka bir ifadeyle Gorbachev'e kadar bu büyük ülkede iç ve dış ticaret, genellikle merkezî bir yapıya sahip olup, kontrol altında yapılmaktaydı. 1989 yılından itibaren SSCB'deki yeni gelişmeler sonucu, Kazakistan'daki tüm ekonomik kuruluşlar, üretim kooperatifleri ve ortak yatırım şirketleri, dış ticaret faaliyetlerini yürütmede serbestlik kazanmıştır.²⁴⁸ Buna göre Kazakistan Cumhuriyetinde yaşayanlar:

- Kendi ürettikleri mal ve hizmetleri ihraç,
- İhtiyaç duydukları ham ve yarı mamul malları ithal edebilmek için ya kendi ya da yabancı kaynaklardan yararlanma olanağını elde etmiş olmaktadırlar.²⁴⁹

Yapısal değişimin tam anlamıyla henüz değişmemesi, Kazakistan'ın BDT ile ilişkilerini sürdürmesine yol açmıştır. Gerçekten de Kazakistan'ın toplam dış ticaret hacminin %80'e yakın bölümü bu ülkelerle gerçekleşmiştir (Tablo 3.10). Kazakistan'ın BDT ile yaptığı dış ticaretin başını Rusya Federasyonu çekmektedir. 1993 yılı itibariyle ülkenin dış ticaretinde Rusya'nın payı %69,'dur.²⁵⁰

²⁴⁸ Elazığ Ticaret, Kazakistan..., s.3.

²⁴⁹ BTO, Kazakistan, s.5.

²⁵⁰ TOBB, Kazakistan, Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı ve Türkiye İle İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi, Ankara: 1996, s.94.

1996 yılında Kazakistan'ın BDT ülkeleri ile Dış ticareti ihracatta 3,4 Milyar Dolar ve İthalatta ise 2,9 Milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir.

1995 yılında Kazakistan-Rusya sınırındaki tüm gümrükler kaldırılmıştır. İhracat 1995 yılında %54.5 artmıştır. Kazakistan'ın dış ticaretinde eski Sovyet Cumhuriyetleri önem kaybetmekte, Fakat Rusya ile dış ticaret her geçen gün artmaktadır.²⁵¹Rusya'dan sonra dış ticarete en önemli ortak Almanya'dır. ²⁵² 1994 yılında dış ticarete liberilizasyon yönünde önemli adımlar atılmıştır. Bu kapsamda ihracatı izne tabi malların sayısı 18'den 3'e indirilmiş, ihracat ve ithalat tarifeleri indirilmiştir.

Tablo 3.10

Kazakistan'ın BDT Dışı Ülkelerle Dış Ticareti(Milyon Dolar)

DÖNEMLER	İTHALAT	İHRACAT	DIŞ TİCARET DENGESİ
1991	1647,6	775,6	-872,0
1992	468,8	1398,4	929,6
1993	912,3	1270,6	912,3
1994	514,4	1095,3	580,9
1995	1,172	2,343	1,171
1996	1,297	2,758	1,461

Kaynak: TİKA, Avrasya Dosyası, Kazakistan Özel Sayısı, Sayı:90,Ankara:Ocak 1998/1,s.2.

BDT ülkeleri ve özellikle Rusya ile olan dış ticaret açığının Moskova tarafından finanse edildiği bir gerçektir. Bu açıdan ticarete karşılıklı ödenen fiyatların dünya fiyatları ile ilgisi bulunmamaktadır.

Kazakistan, yeni düzende BDT ülkeleri arasında bir çeşit serbest ticaret bölgesi kavramını devam ettirmek için uğraş vermektedir.

GATT'a gözlemci olarak katılan Kazakistan AB ile "ortaklık", OECD ile "en çok kayrılan ülke" ve Rusya ile de "Gümrük Birliği" anlaşmaları imzalamıştır.²⁵³

²⁵¹ EIU, Country Profile, Kazakistan, 1996-1997, ss.46-47.

²⁵² EIU, s.48.

²⁵³ Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), İhracatta Görünüm, İstanbul: Kasım 1997, Sayı:25, s.32.

1.3.2. İhracatın Genel Yapısı

Kazakistan'ın başlıca ihraç maddeleri, sanayi hammaddeleri ve sanayi ürünleridir. Kömür ve ham petrol diğer önemli ihraç kalemleri olmakla birlikte; mineraller, metal ürünleri, ve kimya sanayi ürünleri ihracatta önemli bir yer tutmaktadır. Kazakistan İhracatının mal bazında dağılımı Tablo 3.11'de verilmiştir.

Sanayi hammaddeleri arasında en önemli yere, temel metaller ve bunlardan yapılan ürünler sahiptir. İkinci önemli grup ise mineraller ve bunlara ilişkin ürünlerdir. Üçüncü grupta kimyasal ürünler ve türevleri bulunmaktadır. Bunların dışında talaş ve benzeri lifli ürünler, kağıt ürünleri de önemli bir yer tutmaktadır. Bitkisel ürünler ve mineral ürünlerin ihraç değeri azalırken , diğerlerinin ihraç değeri artmaktadır. Kazakistan'da hammadde ihracı azalırken; canlı hayvan, bitkisel ürünler ve endüstriyel ürünlerin ihracı artmaktadır.²⁵⁴

Bu gelecekte dış yatırımcılar için Kazakistan'ın iyi bir potansiyel olacağına bir kanıttır.

Tablo 3.11

Kazakistan İhracatının Mal Bazında Dağılımı (%)

MAL GRUBU	1994	1995	1996
METALLER	40.1	44.9	31
PETROL VE PETROL ÜRÜNLERİ	33.5	27.3	32
KİMYASALLAR	10.9	3.6	7
GIDA	6.2	10.1	8
MAKİNELER	2.9	2.4	3
DİĞER	6.4	11.7	19

Kaynak: EIU, Country Report, Kazakistan, 2nd Quarter, 1996, s.42 ve DEİK-Kazakistan Ekonomisi ve Türkiye İle İlişkileri, İstanbul: Haziran 1998, s.4.

Kazakistan'da dış ticaret rejimi son derece Liberalleştirilmiştir. İhracatta kota ve lisans uygulaması ve ihracata yönelik devletçe yapılan ihaleler azaltılmış, muhasebe sistemi uluslararası standartlara getirilmiştir.

²⁵⁴ Turanlı, s.99.

Petrol, doğal gaz, nikel ve bakır ihracat tarifeleri %50 indirilirken, pamuk, yün, makineler ve bazı metallerde ihracat vergileri kaldırılmıştır.²⁵⁵

Kazakistan ihracatının %55,7'si BDT ülkeleri ile yapılmıştır. 1996 yılında ihracatta AB ülkelerinin payı ise %18'dir.²⁵⁶ 1996 yılında, ihracatın %45'i Rusya, %7'si Çin, %5'i Hollanda, %43'ü²⁵⁷ ise diğer ülkelerle yapılmıştır. Türkiye'nin payı da yaklaşık %4²⁵⁸ olmuştur.

1.3.3. İthalatın Genel Yapısı

Kazakistan'ın başlıca ithal ürünleri, doğal gaz, elektrik, makine, ulaşım araçları ve teçhizatı, tekstil ürünleri, giyim eşyası, gıda ve tarım ürünleridir.

Tablo 3.12

Kazakistan İthalatının Mal Bazında Dağılımı (%)

MAL GRUBU	1994	1995	1996
ENERJİ	28.0	26.4	20
MAKİNELER	22.2	27.8	18
GIDA	10.3	11.8	6
KİMYASALLAR	9.9	10.5	8
TAŞIT ARAÇLARI	7.8	7.6	6
DİĞER	21.8	15.9	42

Kaynak: EIU- Kazakistan Country Report, 2nd Quarter, 1996,s.42 ve DEİK-Kazakistan Ekonomisi ve Türkiye İle İlişkileri, İstanbul: Haziran 1998,s.5.

Tablo 3.12'den görüldüğü gibi Kazakistan diğer Türk Cumhuriyetlerine oranla daha fazla sanayi ürünü ithal etmektedir. Bu da Kazakistan'ın halen bir sanayi ülkesi olduğunun kanıtıdır.

Kazakistan 1996 yılında ithalatının %50'sini Rusya, %4'ünü Almanya ve %3'ünü Türkiye'den yapmıştır. Rusya, 1994'te %31,5, 1995'te %46,2 ve 1996'da %50 ile ithalatta ilk sırayı almaktadır.²⁵⁹

²⁵⁵ DEİK, Bülten, Kazakistan Ekonomisi ve Türkiye İle İlişkileri, İstanbul: Haziran 1998,s.4.

²⁵⁶ TİM, İhracatta Görünüm..., s.32.

²⁵⁷ DEİK, s.4.

²⁵⁸ TİM, s.32.

²⁵⁹ DEİK, s.4.

Bu durumun en büyük nedeni; merkeziyetçi ekonomik uygulamaların ve bağımlılığın halen devam etmesi ve Rus sınırına olan yakınlıktır. Kazakistan'ın ithalatında Almanya'nın da payı büyüktür. Bunun en önemli nedeni ise, Kazakistan ithalatının önemli bir bölümünü Demirperde ülkelerinden olan D. Almanya ile yapmasıdır.

Ayrıntı bazında incelendiğinde, Kazakistan'ın ithalatının büyük bir bölümünü ; makine ve mekanik aletler, elektrik malzemeleri, ses-görüntü ve kayıt cihazları ve bunlar ile ilgili aksesuarların bulunduğu gruplar oluşturmaktadır. Bunların yanında, kimyasal ürünler, yan endüstri ürünleri ve tekstil grupları büyük bir yer tutmaktadır.

Kazakistan ithal ettiği mallar karşısında, %57'sini, gene geçerli olan bir döviz türü ödemesi , %43'ünü "Barter" şeklinde yapmaktadır.²⁶⁰

1.4. KIRGIZİSTAN

1.4.1. Dış Ticaret

Kırgızistan'da bağımsızlığını kazanmadan önce tüm ticaretini, merkeziyetçi ve kontrolcü bir yapı altında yapmaktaydı. Birliğin dağılması ile birlikte tüm ekonomik kuruluşlar, üretim kooperatifleri ve ortak yatırım şirketleri dış ticaret faaliyetlerini yürütmeye serbestlik kazanmışlardır.

Kırgızistan bağımsızlığını elde ettikten sonra, tüketim piyasalarında oluşan dengesizlik, Rusya'nın ürettiği bazı malların yavaş yavaş piyasadan çekilmesi, Kırgızistan yetkililerini zor durumda bırakmıştır. Toplumun tepkisini önleyebilmek ve bağımsızlıktan önceki standarttı yakalayabilmek için, yetkililer sıkı devlet kontrolleri ile özellikle ilaç, tıbbi araç ve gereç, giyim, gıda ve hafif endüstriyel ürünlerin ithalatına öncelik vermeye çalışmışlardır.²⁶¹

²⁶⁰ Turanlı, s.102.

²⁶¹ Tuarnlı,,s.57.

Kırgızistan'ın 1997 yılında dış ticaretinde önemli bir gelişme gözlenmiş ve dış ticaret açığı önemli bir şekilde daralmıştır. Bunun başlıca sebebi, Kırgızistan ekonomisinde meydana gelen üretim artışlarının ithalatı kısıtlayan ve ihracatı teşvik eden olumlu etkileri olmuştur.

Kırgızistan Cumhuriyeti dış ticaretinde gelişmiş ülkeler büyük bir yer almaktadır. Fakat Batı Avrupa ülkeleri ile olan dış ticaret halen arzulanan seviyede değildir (Tablo 3.13)

Tablo 3.13
Kırgızistan Cumhuriyetinin Dış Ticareti (Milyon \$)

(OCAK-ARALIK 1994)		TOPLAM DIŞ TİCARETİNDEKİ ORAN			
	DIŞ TİCARET HACMİ	İHRACAT	İTHALAT	İHRACAT	İTHALAT
GELİŞMİŞ ÜLKELER	52.4	33.6	18.8	64	36
BATI AVRUPA ÜLKELERİ	2.4	1.6	0.8	67	33
GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER	24.1	4.8	19.3	20	80
DİĞER ÜLKELER	67.1	53.44	13.7	80	20

Kaynak: Sobutay, s.60.

Kırgız resmi kaynaklarına göre 1997 yılında Kırgızistan, ihracatının %61'ini eski Sovyet Cumhuriyetleri ile yapmaktadır. Yine aynı kaynaklara göre başlıca ticari ortaklar sırasıyla; Rusya, Özbekistan, Kazakistan ve İsviçre'dir.²⁶² Kırgızistan'ın bölge dışı ticareti %30 seviyelerindedir. En önemli ticaret ortakları, Avrupa'dan; İngiltere, Fransa, Almanya, Macaristan ve İsviçre²⁶³ Asya'dan ise Türkiye, Kuzey Kore, Çin ve Japonya'dır (Tablo 3.14).

Mart 1996'da mal ve hizmetler alanında bir ortak pazarın oluşturulması, sanayi ve sosyal politikaların uyumlaştırılması konularında Kırgızistan, Beyaz Rusya, Rusya Federasyonu ve Kazakistan bur anlaşma imzalamıştır.²⁶⁴

²⁶² DEİK Bülteni, Kırgızistan Ekonomisi ve Türk-Kırgız Ekonomik İlişkileri, İstanbul: Nisan 1998, s.7.

²⁶³ DEİK Bülteni, Kırgız Cumhuriyeti ve Türkiye İle İlişkileri, İstanbul: Ağustos 1995, s.7.

²⁶⁴ DEİK Bülteni, Kırgız Ekonomisi..., s.7.

Tablo 3.14**Kırgızistan'da Bölge Dışı Ticaretin Ülkelere Dağılımı (%) (1994)**

	İHRACAT	İTHALAT
AVRUPA	44.3	29.8
FRANSA	15.1	4.5
ALMANYA	7.7	0.0
İSVİÇRE	5.4	0.0
ÇEKOSLAVAKYA	0.4	4.7
MACARİSTAN	0.1	5.3
ASYA	44.5	29.4
TÜRKİYE	2.4	4.8
KUZEY KORE	2.4	4.8
JAPONYA	3.5	0.3
ÇİN	36.6	23.1
DİĞER	11.2	40.8

Kaynak: DEİK, Bülten, Kırgız Cumhuriyeti ve Türkiye İle İlişkileri, İstanbul: Ağustos 1995,s.7.

1.4.2. İhracatın Genel Yapısı

Kırgızistan'ın başlıca ihraç ürünleri, yün, pamuk, tütün, kimyasal ürünler, gübre, deri, metal cıva ve elektrik enerjisidir. 1995 yılı verilerine göre , Kırgızistan ihracatının %29'u gıda ve tarım ürünleri, %19'u tekstil, %17'si temel metaller, %12'si maden ürünleri ve %23'ü diğer sektörlerden oluşmaktadır.²⁶⁵

Son raporlara göre BDT sınırları dışında yapılan ihracat, Kırgız Cumhuriyetinin toplam ihracatının %15-25'i kadardır. Eğer gelecek üç yıl içerisinde ihracatta gerekli büyümeyi sağlamak için, %15 artış sağlansa bile, eski Sovyet ülkelerine ihracatı sürdürmek yine de gerekli olacaktır. Tarihi geçmiş göz önüne alınarak, bir dil engelinin olmayışı, altyapı ve coğrafi yakınlık, Kırgızistan'ın eski SSCB'nin ülkeleriyle ticaret yapmaya bağımlı olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir ve bu bağlamda ülkenin uygun bölgesel entegrasyonunu temin etmek çok önemlidir.²⁶⁶

²⁶⁵ EIU, Country Report, , **Kyrgyz Republic**, 1997 4th Quarter, s.42.

²⁶⁶ TİKA, **Kırgızistan...**, s.29.

Tablo 3.15

Kırgızistan'ın İhracat Yaptığı Başlıca Ülkeler(1994)

ÜLKELER	TOPLAM %
ÇİN	48.1
İNGİLTERE	25.3
ALMANYA	5.7
FRANSA	1.9
AFGANİSTAN	1.7
İTALYA	1.5

Kaynak: EIU, Country Report, **Kyrgyz Republic**, 4TH quarter,1996,s.6.

Tablo 3.15'de BDT dışı ülkelerle yapılan ihracat verilmiştir. Buradan şu sonuç çıkarılabilir, Çin ile dış ticaretin artıyor olmasının en önemli sebebi sınır ticaretinin çok uygun olmasıdır. Kırgızistan'ın Çin'e ihracatı 318.3 milyon Somdur ve başlıca ihracat kalemleri de; %48 ile yün ve %29 ile demir ve demir dışı metallere oluşmaktadır. Ayrıca Japonya, Hollanda, Türkiye ve İsviçre ihracat yapılan diğer ülkelerdir.

Kazakistan ile ihracat 460 milyon Som olarak gerçekleşmiştir. Kırgızistan'ın Kazakistan'a toplam ihracatı içinde %74'lük oranla elektrik enerjisi en büyük paya sahiptir. Yine ikinci büyük ihracat partneri Büyük Britanya'ya yapılan ihracatta en büyük payı %59 ile demir dışı metaller oluşturmaktadır.

Ukrayna'ya yapılan ihracat 55.4 milyon Somdur ve bunun içinde en önemli yere sahip olan ihracat kalemi %75'lik oranla tütündür.²⁶⁷

Son yıllarda ihracattan çok ithalat hızlı bir artış eğilimi göstermiştir. Dış Ekonomik faaliyetlerin göstergesi olan ödeme bilançosu son zamanlarda devamlı açıklar vermektedir. Bu nedenle 1997 yılında ihracatın teşvikine yönelik önlemler alınması ve ihracatın desteklenmesi öngörülmektedir.²⁶⁸

²⁶⁷ TİKA, **Kırgızistan...**, ss.29-30.

²⁶⁸ TİKA, **Avrasya Dosyası, Kırgızistan Özel Sayısı**, Ankara: Temmuz 1997,s.2.

1.4.3. İthalatın Genel yapısı

Kırgızistan'ın başlıca ithal malları gıda, makine, teçhizat, petrol, gaz, ulaşım araçları ve tüketim mallarıdır. BDT içindeki ithalatı genel olarak, makine, ham petrol ve gaz şeklinde gerçekleşmektedir.

Ayrıntı bazında ithalata bakıldığında , alkollü içecekler, meyve suları, kahve, çay, buğday, pirinç, şeker, ilaç ve tekstil ürünleri²⁶⁹, optik ve tıbbi malzemeler²⁷⁰, cam ve cam ürünleri²⁷¹, başlıca ithal malları olarak göze çarpmaktadır.

1994 yılı baz alındığında, 41 ülkeden ithalat yapılmıştır. Türkiye 14.2 milyon ABD dolarla (Toplam İthalatın %27'si) birinci sırayı almıştır. Türkiye'yi 9,9 milyon ABD Dolarla Çin (Toplam İthalatın %19'u), 4,7 milyon ABD dolarla Almanya (Toplam İthalatın %9'u) izlemektedir. ABD, İsviçre, Polonya, Fransa, Belçika, Hollanda, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya ve İngiltere, ithalat yapılan diğer ülkeler arasında ön sıralarda yer almaktadırlar.

Kırgızistan 1994 yılında BDT ülkeleri dışında yapmış olduğu ithalatın %24'ünü "Barter" anlaşmaları çerçevesinde yapmıştır. Barter anlaşması çerçevesinde en büyük ticaret ortağı ise Çin'dir.

Kırgızistan'da genel olarak silahlandırma, kurşun, askeri teçhizat, nükleer madde, zehirli ve narkotik ilaçlar, sanat eserleri, bazı kimyasal maddeler ve artıkları, kıymetli madenler, ilaç üretiminde kullanılan hammaddelerin ithalatı ve ihracatı lisansa bağlanmıştır.²⁷²

²⁶⁹ Sobutay, s.61.

TİKA, Avrasya Dosyası, **Kırgızistan Özel Sayısı**, Ankara: Temmuz 1997, s.1.

²⁷⁰ EIU, Country Report, , **Kyrgyz Republic 2nd Quarter 1997**, s.5.

²⁷¹ Capital, s.61.

²⁷² Sobutay, s.65.

1.5. ÖZBEKİSTAN

1.5.1. Dış Ticaret

Özbekistan diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetleri gibi dış ticaretin büyük bir kısmını BDT ile yapmaktadır.²⁷³ Özbekistan sosyal ve ekonomik gelişimi amacıyla dış ticaret faaliyetlerinin teşvikini, tüketim malları, gıda ürünleri, tıbbi malzeme, makine teçhizat ve yedek parçaları, ilaç gibi önceliği olan malların iç piyasadan temini, modern teknoloji ve yönetim deneyimlerinin transferi, Cumhuriyetin ihracat potansiyelinin efektif kullanılması amacıyla bağımsızlıktan sonra başlayan dış ticaret alanındaki yeni yasal düzenleme ve kurumlaşma çabaları halen sürmektedir.²⁷⁴

Genelde Özbekistan'ın dış ticaret işlemleri banka aracılığıyla Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığına bağlı devlet şirketleri ile yürütülmektedir. Dış ticaret yapabilecek özel teşebbüs yok denilebilecek kadar azdır.

Devlet yetkililerinin, döviz karşılığı dış ticareti en garantili ve avantajlı yol olarak değerlendirmelerine karşın, ithalattaki ödemeler için kaynak yaratılmaması nedeniyle dış ticaret malın, mal ile değişimi yöntemi, yani "barter" ağırlıklı gerçekleşmektedir.²⁷⁵

Tablo 3.16
Özbekistan'ın Dış Ticareti

	1993	1994
İHRACAT	2,328.563	3,106.132
İTHALAT	2,047.173	2,498.264
DENGE	281.390	615.868
TİCARET HACMİ	4,375.736	5,596.396

Kaynak: Mumcu, s.60.

Tablo 3.16'da Özbekistan dış ticaretinin 1993 yılına oranla 1994 yılında önemli ölçüde arttığını görmekteyiz. Bu durumun ana nedeni, diğer Cumhuriyetlerden mal temininde karşılaşılan zorluklardan dolayı, ithalatın kısıtlanması ve Cumhuriyetler arası ticarete, uluslararası fiyatların baz alınmaya başlamasıyla Özbekistan'ın ihracatındaki değer artışlarıdır.

²⁷³ TOBB, *Özbekistan...*, s.65.

²⁷⁴ Mumcu, s.59.

Dış ticaretin ağırlıklı kısmı devlete ait dış ticaret şirketleri tarafından yapılmaktadır. 1 Nisan 1996' dan itibaren geçerli olmak üzere "İhracata Yönelik Üretim Yapan Şirketlerin Teşvik Edilmesine İlişkin Kararname" Yürürlüğe girmiştir.

Özbekistan'ın ana ticaret ortakları, Çin, Kore, Belçika, İngiltere, İtalya, Almanya ve Türkiye'dir.²⁷⁶

1.5.2. İhracatın Genel Yapısı

Özbekistan'ın ana ihraç ürünleri pamuk, adi metaller, makine, tekstil, tarım ürünleri ve gübredir.

Ayrıca gıda sektöründe, balık konservesi, bitkisel yağ, sebze, meyve ve alkollü içkiler de ihraç etmektedir.²⁷⁷ Hafif sanayi malları içinde; pamuklu bez, deri ayakkabı, mobilya, buzdolabı ve kristal eşyalarda net bir ihracatçı durumdadır.²⁷⁸

1995 yılında Özbekistan ihracatının %49,5'ini BDT ülkelerine yapmıştır. Fakat bu oran 1996 yılının ilk yarısında %23,5'e düşmüştür. Bu değişimin sebebi Özbekistan BDT ülkeleri ile yapılan takas tekliflerine güvenmemeye başlamıştır. Aynı zamanda takas için kullanılan ana ihraç malı pamuğa karlı uluslararası bir piyasa aramaktadır.²⁷⁹

Özbekistan en büyük ihracatını Çin, İngiltere, Kore, Belçika, İsviçre, A.B.D ve Türkiye'ye yapmaktadır. Bu ülkelerin dışında Avustralya, Avusturya, İtalya, İsrail, Hollanda, Polonya, Hindistan gibi bir çok ülkeye ihracat yapmaktadır. Özbekistan BDT ülkeleriyle en büyük ihracatı, Rusya, Tacikistan ve Kazakistan'a yapmaktadır.

²⁷⁵ BTSO, **Özbekistan**, Bursa :Bağımsız Devletler Ülke Raporları No:4, 1993, s.5.

²⁷⁶ Mumcu, s.71.

²⁷⁷ TOBB, **Özbekistan...**, s.66.

²⁷⁸ TOBB, s.66.

²⁷⁹ EIU, Country report, **Uzbekistan**, 4th Quarter 1996,s.58.

Tablo 3.17**Özbekistan'ın Mal Gruplarına Göre BDT Ülkeleriyle İhracatı**

ÜRÜN KATEGORİLERİ	1993	1994
MAKİNE,TEÇHİZAT,ULAŞIM ARAÇLARI	10.228	152.500
SANAYİ HAMMADDE VE YARI MAMUL	1,329.404	1,728.392
GIDA MADDELERİ VE ÜRETİM GİRDİLERİ	66.407	107.673
TÜKETİM MALLARI	2.276	32.579
DİĞER	958	78.408

Kaynak: Mumcu, s.64.

Tablo 3.17'den izlenebileceği gibi, BDT ülkelerine en fazla ihracat, sanayi hammaddesi ve yarı mamullerde yapılmıştır. Bu mamuller içerisinde en önemlileri; pamuk, hafif sanayi mamulleri, metalürji, kimya ve petro-kimya ürünleridir. Mal gruplarına göre ihracatın dağılımına bakıldığında, pamuk elyafı, pamuk artıkları, petrol ve mineral yakıtlar önemli bir yer tutmaktadır.

1991 yılı sonu itibariyle, Özbekistan Cumhuriyetinde 16 ton altın bulunmasına rağmen Özbekistan'ın ihraç altını üretme kapasitesinin önemli ölçüde geri kaldığı bildirilmektedir.²⁸⁰

1.5.3. İthalatın Genel yapısı

Özbekistan'ın ana ithal ürünleri, işlenmiş gıda maddeleri, tüketim maddeleri, hammadde, petrol ürünleri ve ham petroldür. Bunların dışında; et ve et ürünleri, süt ve süt ürünleri, un ,şeker, çikolata, balık, patates gibi gıda ürünlerinde net bir ithalatçıdır. Hafif sanayi malları içinde; yünlül ve ipekli kumaş, trikotaj ürünleri, çorap, radyo- televizyon, çamaşır makinesi ve bisiklet önemli ithal ürünleridir.²⁸¹

Özbekistan'ın ana ticaret ortakları Çin, Kore, Belçika, İngiltere, İtalya ve Almanya'dan tahıl, buğday, kitap, dergi, et ve et mamulleri, karton, hammadde ürünleri, gıda ürünleri, sanayi makineleri, tezgahlar, çay, tekstil ürünleri ve elektrikli aletler ithal etmektedir. Özbekistan, BDT Ülkelerinden, kömür, benzin, dizel yakıtı, mineral gübre ve orman ürünleri ithal etmektedir.

²⁸⁰ TİKA, *Özbekistan...*, s.41.

²⁸¹ TOBB, *Özbekistan...*, s.41.

Bağımsız Devletlere Topluluğu ile yapılan ithalatta ilk sırayı Rusya, Kazakistan ve Tacikistan almakla birlikte Rusya'nın payı çok büyüktür.

BDT dışı ülkelerle yapılan ithalatta sırasıyla, Türkiye, İsviçre, Hollanda, Almanya, Polonya, Endonezya ve İtalya en büyük payı almaktadır.²⁸² İsviçre'nin ithalattan aldığı pay hemen hemen Türkiye ile aynı orana sahiptir.

Tablo 3.18

Özbekistan'ın BDT Ülkeleri İle İthalatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı (%)

MAL GRUPLARI	1993	1994
MAKİNE, TEÇHİZAT VE ULAŞTIRMA HİZ.	5.62	7.70
HAMMADDE	82.01	73.66
GIDA HAMMADDELERİ VE ÜRETİMDE KULLANILAN HAMMADDELER	10.69	17.74
TÜKETİM MALLARI	1.39	0.83
DİĞER	0.30	0.06

Kaynak: Mumcu, s.67.

Tablo 3.18'den görülebileceği gibi, tek tip üretime mahkum edilen Özbekistan halen BDT ile zorunlu olarak dış ticaret yapmak zorundadır. Özellikle hammadde ithali ağırlıklı olarak kendini hissettirmektedir.

2. TÜRK CUMHURİYETLERİNİN TÜRKİYE İLE DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ

2.1. TÜRKMENİSTAN

Türkmenistan'da inşaat, iplik, tekstil, konfeksiyon, gıda sanayii, turizm, taşımacılık, petrol ve petrol ürünleri, süper market, mağaza, bankacılık, oto tamir servisi, lokantacılık gibi alanlarda faaliyet gösteren bir çok şirket vardır. Büyük bir yabancı sermayeye sahip Türkiye ile Türkmenistan dış ticareti yıllar boyu artmaya devam etmektedir(Tablo 3.19).

²⁸² Mumcu, s.69.

Tablo 3.19

Türkiye ve Türkmenistan Arasındaki Dış Ticaret Hacmi (Milyon \$)

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	TOP.DIŞ DİCARET
1992	7.289	21.181	28.470
1993	83.848	76.893	160.741
1994	84.317	65.560	149.877
1995	56.280	111.820	168.100
1996	64.807	99.890	164.697
1997*	26.982	29.994	56.976

Kaynak: TİKA, Avrasya Dosyası, "Türkmenistan Özel Sayısı", Sayı:87, Ankara: Kasım1997/2,s.5.

Başlıca ihraç ürünlerimiz, Buğday unu, haşere ilaçları, plastik hortum, levha, deri ve deri ürünleri, çeşitli iş makineleri ve hazır giyimdir. Başlıca ithal ürünlerimiz ise pamuk, motorin ve ham deridir.²⁸³

İki ülke arasında ekonomik ilişkileri düzenleyen 5 anlaşma imzalanmıştır. Ekonomik ve Ticari İşbirliği Anlaşması (1990), Yatırımcıların Teşviki ve Korunması Anlaşması (1992), Karma Ekonomik Komisyon (KEK) Kurulmasına ilişkin Anlaşma (1995), Çifte vergilendirmeyi Önleme Anlaşması (1995) ve iki ülke arasında Uzun Vadeli İşbirliğinin Esas Gelişme Yönleri Hakkında Memorandum (1996).²⁸⁴

Türkiye ile Türkmenistan arasında mevcut kambiyo rejiminin devamı halinde, Türkmenistan dış ticaretinde bir daralma olması kaçınılmaz durumdadır. Halen döviz teminindeki tikanıklık ve mevcut bankacılık uygulamaları²⁸⁵, Türkmenistan'a ticaret için gelen işadamları için oldukça caydırıcı bir durum yaratmaktadır. Türkmenistan'dan alınan bütün malların borsadan geçmesi uygulaması, işlemleri son derece karmaşık hale getirmekte ve asıl muhatabı belirsizleştirmektedir. Sadece bu nedenle Türkmenistan'daki deri dış ticareti durma noktasına gelmiştir.

²⁸³ İstanbul Ticaret Odası (İTO), **Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri ve Gümrük Birliği**, Yayın no:53*AB/11, İstanbul:Aralık 1996,s.87.

²⁸⁴ TİM, **İhracatta Görünüm**, Sayı:26, Aralık 1997,s.33.

²⁸⁵ Mütercimler, s.135.

2.1.1. İhracatımızın Genel Yapısı

Tablo 3.20

Türkiye'nin Türkmenistan'a İhracatının Sektörel Ayırımı

SEKTÖRLER	1996				1997			
	Ton	1000 DL	DAĞILIM%	DEĞİŞME %	TON	1000 DL	DAĞILIM%	DEĞİŞME%
ÜLKE TOPLAMI	21.921	40.380	100,00	+14,5	32.627	56.869	100,00	+40,8
TARIM GRUBU	316	337	0,83	+138,3	258	298	0,52	-11,6
MADENCİLİK VE TAŞOCAKÇIL.	860	190	0,47	+160,8	1.181	455	0,80	+139,3
SANAYİ GRUBU	20.745	39.852	98,69	+13,7	31.189	56.189	98,68	+40,8
TARIM GRUBU								
BİTKİSEL ÜRÜNLER	312	301	0,75	+165,3	257	252	0,44	-16,3
HAYVANCILIK ÜRÜNLERİ	2	4	0,01	(+)	1	38	0,07	(+)
SU ÜRÜNLERİ	2	18	0,05	-33,1	-	-	-	-100,0
ORMAN ÜRÜNLERİ	-	14	0,03	(+)	-	7	0,01	-47,6
MADENCİLİK VE TAŞOCAKÇILI.								
METALİK OLMAYAN TAŞOCAKÇIL.	838	188	0,47	+157,9	1.024	403	0,71	+114,4
MADEN CEVHERLERİ	-	-	-	-	-	-	-	-
YAKIT MADDELERİ	-	-	-	-	149	30	0,05	(+)
DİĞER MADENCİLİK ÜRÜNLERERİ	23	2	0,01	(+)	8	22	0,04	(+)
SANAYİ GRUBU								
TARIMA DAYALI İŞLENMİŞ ÜRÜNLER	2.229	5.501	13,62	+0,7	8.802	12.312	21,65	+123,8
İŞLENMİŞ PETROL ÜRÜNLERİ	249	317	0,79	(+)	89	114	0,20	-64,0
SANAYİ MAMÜLLERİ	18.198	34.034	84,29	+15,2	22.298	43.690	76,83	+28,4

Kaynak: DTM, Bilgi İşlem Verileri, Ankara:1998,s.1.

En önemli ihraç kalemlerimiz buğday, demir-çelik, inşaat aksamı, hububat-baklagiller, prefabrik yapı, alüminyum, telekomünikasyon aletleri, kumaş temizlik malzemeleri, muhtelif gıda ve şekerleme çeşitleridir.

İhracatta kayda değer rakamlara ulaşan diğer kalemler ise, elektrikli makine ve cihazlar, mobilya, aydınlatma lambaları ve reaktörlerdir.²⁸⁶

Türkiye 1994 yılında Türkmenistan'a 84 milyon dolar değerinde ihracat yapmıştır. Ocak-Nisan 1995 döneminde Türkmenistan'ın Orta Asya Cumhuriyetlerine yaptığımız ihracat içindeki payı %17'dir. Bu dönemde Türkmenistan'a 16 milyon dolarlık ihracat yapmıştır.

²⁸⁶ TİM, İhracatta Görünüm..., s.33.

1995 yılında 56.3 milyon dolar olan Türkiye'nin, Türkmenistan'a ihracatı 1996 yılında %55,7 artarak 127,1 milyon dolar olmuştur. 1996 yılında Türkmenistan'ın dış ticaretinde Türkiye'nin payı %5,7'dir.²⁸⁷

Tablo 3.20'den izlenebileceği gibi ihracatımızın en büyük oranı, sanayi ürünlerinde gerçekleşmiştir. Açık olarak ifade edilirse, belirtilen dönemde bu ülkeye yaptığımız toplam İhracatımızın %98,70'i yalnızca sanayi ürünlerinde gerçekleşmiştir. Madencilik ve tarım grubunun payı neredeyse %2 bile olmamaktadır. Sanayi ürünleri içersinde yine sanayi mamullerinin %85 gibi büyük bir ağırlığı olmasına rağmen, tarımda olmasa bile, tarıma dayalı işlenmiş ürünlerde, toplam sanayi grubu içerisinde yaklaşık %14 oranında payı mevcuttur. Başka bir ifadeyle teknolojik olarak bizden daha üstün ülkelerden hala sanayi ağırlıklı bir ithalat yapan Türkiye, artık belli pazarlarda bile olsa yoğun olarak sanayi ihraç edebilmektedir.

Tablo 3.21'den takip edilebileceği gibi,1996 Yılında Türkiye'nin Türkmenistan'a ihraç ettiği mallar arasında ilk sırayı %51.2'lik payla motorlu kara taşıtları almaktadır. 1995 yılına göre bu alt sektörde yaptığımız ihracat yaklaşık %500 oranında artmıştır. 1996 yılı toplam ihracatımızın yalnızca %51.2'si motorlu kara taşıtlarına aittir. Yine nükleer reaktörler, kazanlar, makineler, cihazlar, elektrikli makineler, mobilya ürünleri, demir ve çelikten eşyalar da görülen ihracat büyüklükleri, bu ülkeye yaptığımız ihracatın büyük oranda sanayi ürünleri ağırlıklı olduğunun bir diğer kanıtıdır

Dış ticaretin temelinde, ekonomik ilişkilerin gücü göz ardı edilemez bir gerçektir. 1996 yılında büyük Türk firmalarının üstlendikleri işlerin toplam hacmi 589,2 milyon dolar, orta ve küçük ölçekli firmalar ile birlikte toplam 625 milyon dolardır. 1996 yılında Türkmenistan'da gerçekleşen yatırımların %85'i Türk Firmalarınca üstlenilmiştir.²⁸⁸

²⁸⁷ DEİK, *Türkmenistan Ekonomisi...*, ss.6-7.

²⁸⁸ TİKA, *Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel Sayısı*, Sayı:87, Kasım 1997/2,s.5.

Tablo 3.21

Alt Sektörler Bazında Türkiye'nin Türkmenistan'a İhracatı

1995			1996		
SEKTÖRLER	DEĞER (1000\$)	%	SEKTÖRLER	DEĞER (1000\$)	%
Mobilyalar, Aydınlatma ve Reklam Lambaları	6,027	10.7	Motorlu Kara Taşıtları	65,197	51.2
Nükleer Reaktörler, Kazan, Makine ve Cihazlar.	5,634	10.0	Nükleer reaktörler, kazan, Makine ve Cihazlar	7,309	5.7
Elektrikli makine ve Cihazlar	5,006	8.8	Elektrikli makine ve Cihazlar	5,174	4.0
Demir veya Çelikten Eşya	3,110	5.5	Demir veya Çelikten Eşya	4,138	3.2
Motorlu Kara Taşıtları	2,829	4.9	Mobilyalar, Aydınlatma ve Reklam Lambaları	4,095	3.2
Meşrubat, Alkollü İçkiler, Sirke	2,806	4.9	Hububat, un, nişasta, süt müstahzarları	2,833	2.2
Örme Giyim Eşyası	2,358	4.1	Alüminyum ve Alüminyum Eşyası	2,583	2.0
Örülmemiş Giyim Eşyaları ve Aksesuarları	2,004	3.5	Meşrubat, Alkollü İçkiler, Sirke	2,583	2.0
Diğer	26,516	47.1	Diğer	33,125	26.0
Toplam	56,290	100	Toplam	127,127	100

Kaynak: DEİK, Türkmenistan ve Türkiye İle İlişkileri, İstanbul: Aralık 1997, s.6.

Söz konusu firmalar tarafından yüklenilen işler genelde pamuk ve petrol takası yolu ile veya (1997 yılı itibariyle) , Türk Eximbank tarafından sağlanan 29,19 milyon dolar krediyle karşılanmıştır. Ancak, mevcut pamuk rekoltesinin üzerinde pamuk tahsisi suretiyle bir çok projenin verilmesi ödemelerde sıkıntı yaratmaktadır. Türk şirketlerinin bu ülkede karşılaştığı en büyük güçlük, istihkakların ve hakkeşlerin ödenmemesidir. Türk Eximbank'ın ülke riski sigortası sağlamaması da güçlük yaratmaktadır.

2.1.2. İthalatımızın Genel Yapısı

Tablo 3.22

1995-1996 Yıllarında Türkiye-Türkmenistan İthalatını Sektörel Ayrımı

SEKTÖRLER	1995				1996			
	Ton	1000 DL	DAĞILIM%	DEĞİŞME %	TON	1000 DL	DAĞILIM%	DEĞİŞME%
ÜLKE TOPLAMI	62.223	111.826	100,00	+70,6	68.470	99.890	100,00	+10,7
TARIM GRUBU	50.457	107.260	95,92	+69,3	53.334	90.169	90,27	-15,9
MADENCİLİK VE TAŞOCAKÇIL.	-	-	-	-	-	-	-	-
SANAYİ GRUBU	11.766	4.566	4,08	+105,5	15.135	9.720	9,73	9,73
TARIM GRUBU								
BİTKİSEL ÜRÜNLER	44.970	101.034	90,35	+70,6	47.268	82.690	82,78	-18,2
HAYVANCILIK ÜRÜNLERİ	5.488	6.226	5,57	+51,5	5.583	7.412	7,42	+19,1
SU ÜRÜNLERİ	-	-	-	-	-	-	-	-
ORMAN ÜRÜNLERİ	-	-	-	-	213	67	0,07	(+)
MADENCİLİK VE TAŞOCAKÇILI								
METALİK OLMAYAN TAŞOCAKÇIL.	-	-	-	-	-	-	-	-
MADEN CEVHERLERİ	-	-	-	-	-	-	-	-
YAKIT MADDELERİ	-	-	-	-	-	-	-	-
DİĞER MADENCİLİK ÜRÜNLERERİ	-	-	-	-	-	-	-	-
SANAYİ GRUBU								
TARIMA DAYALI İŞLENMİŞ ÜRÜNLER	43	84	0,07	+228,7	30	109	0,11	+30,0
İŞLENMİŞ PETROL ÜRÜNLERİ	-	-	-	-100,0	-	-	-	-
SANAYİ MAMÜLLERİ	11.723	4.482	4,01	+134,8	15.106	9.611	9,62	+114,4

Kaynak: DTM, Bilgi İşlem Verileri, Ankara:1998,s.1.

Türkiye'nin Türkmenistan'a yapmış olduğu ithalatın %90'ı pamuk alımı şeklinde gerçekleşmektedir. Ham postlar, deri ve demir çelik ise pamuk dışındaki en önemli ithal ürünleridir.²⁸⁹

Tablo 3.22'den izlenebileceği gibi Türkmenistan'dan yaptığımız ithalat içerisinde Tarım grubunun payı oldukça yüksektir. Aslında burada bahsedilen tarım ürünü yalnızca Türkmenistan'ın ak nefti pamuktur. Madencilik ve Taşocakçılığı grubunda ithalatımız yok denecek kadar az miktardadır. Hatta bahse konu miktarlar kayıt altına alınamayacak kadar azdır.

²⁸⁹ TİM, İhracatta Görünüm..., s.33.

Sanayi grubu ürünlerde ithalatımız ise toplam ithalatımızın yalnızca %5'i civarındadır. Bunda en önemli neden merkezîyetçi politikaların Türkmenistan'ı tek tip ürün üreten bir ülke konumuna sokmasıdır.

Tablo 3.23

Alt Sektörler Bazında Türkiye'nin Türkmenistan'dan İthalatı

1995			1996		
SEKTÖRLER	DEĞER (1000\$)	%	SEKTÖRLER	DEĞER (1000\$)	%
Pamuk	103,652	92,6	Pamuk	89,211	89,3
Ham Postlar, Deriler, Köseleler	5,860	5,2	Ham Postlar, Deriler, Köseleler	7,724	7,7
Demir ve çelik	1,326	1,1	Demir ve çelik	1,681	1,6
Yün Kıl ve Dokumaları	394	0,3	Örme Eşya	492	0,5
Çinko ve Çinkodan Eşya	263	0,2	Nükleer Reaktörler, Kazan Makine ve Cihazlar	190	0,2
Diğer	26,516	47,1	Diğer	33,125	26,0
Toplam	56,290	100	Toplam	127,127	100

Kaynak: DEİK, Türkmenistan..., s.7.

Ham postlar, deriler, köseleler, demir ve çelik, yün, kıl ve dokumaları, çinko ve çinkodan eşya, koyun ve keçi²⁹⁰ önemli mal gruplarını oluşturmasına rağmen bu ürünlerin toplam ithalatımızdaki payı ancak ve ancak %7 civarındadır.

Türkmenistan'ın Türkiye'ye yapmış olduğu ham postlar ve deri ihracı içerisinde dünyaca ünlü "Astergan" kürkü de bulunmaktadır. Kimya endüstrisi ürünleri ve mineral ürünleri az da olsa Türkiye'nin yapmış olduğu ithal ürünleri arasında yer almaktadır.

Yıllar itibariyle ithalatın seyrine bakıldığında Türkiye'nin ithalatı 1992 yılında 21.181 milyon dolardan 1994'te 65.560 milyon dolara ve 1996'da 99.890 milyon dolara ulaşmıştır. İthalatın yıllar boyu sürecinde bu denli artışının en önemli sebebi, bir tekstil ülkesi olan Türkiye'nin artan pamuk ihtiyacı ve ihracatın zaman zaman "barter" karşılığı olarak pamuk ile yapılmasıdır. Pamuk Türkiye'de üretiliyor olmasına rağmen tekstil ürünleri için hammadde olan bu ürün, tekstil ürünlerinde ucuz hammadde girişi için önemli bir rekabet pazarı oluşması ve farklı kalitesiyle

²⁹⁰ Capital, s.58.

ülkemizde üretilen ürünlerin renkliliği ve çeşitliliğine büyük fayda sağlayacağı göz ardı edilmemesi gereken önemli bir unsurdur.

2.2. AZERBAIJAN

Azerbaycan, BDT dışındaki ülkeler dışında en fazla ithalatı Türkiye ile yapmaktadır.²⁹¹ Azerbaycan Cumhuriyeti bir çok avantajları ile Türk işadamları tarafından gerek yatırım ve gerekse ticari faaliyet göstermek bakımından oldukça tercih edilen bir ülke olmuştur. Nisan 1996 itibariyle; 425 müşterek müessese, 207 şube ve müstakil firma ve 30 adet temsilcilik Türk girişimciler tarafından oluşturulmuştur.

Azerbaycan'da çok çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren Türk firmalarının büyük bir kısmı ticaret yapmakta veya küçük ve orta ölçekli yatırımı tercih etmektedir. Bunların yanında petrol, telekomünikasyon ve müteahhitlik hizmetleri gibi büyük sermaye gerektiren yatırımlar da mevcuttur. Petrol sanayinde 3, telekomünikasyonda 3, inşaat sektöründe 18, bankacılık alanında 3, taşımacılıkta 10, yayın ve matbaacılık konusunda 5 ve inşaat sektöründe ise 70'e yakın firma bulunmaktadır. Ayrıca hizmet ve ticaret sektöründe faaliyet gösteren 100'ün üzerinde Türk Şirketi mevcuttur.

Tablo 3.24

Türkiye İle Azerbaycan Arasında Dış Ticaret (Milyon Dolar)

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	DENGE	HACİM
1992	102.7	35.0	67.7	137.8
1993	68.2	33.9	34.2	102.1
1994	132.1	8.8	123.2	141.0
1995	161.3	21.7	139.5	183.1
1996	239.2	25.9	89.5	141.4

Kaynak: DTM, <http://www.forreightrede.com.tr>, (azer1.htm).

Tablo 3.24'den izlenebileceği gibi Türkiye ve Azerbaycan arasındaki dış ticaret dalgalı bir seyir izlemekle birlikte, göze çarpan ilk özellik, dış ticaret hacminin genelde 140-180 milyon dolar aralığına oturup devamlı Türkiye lehine fazla

²⁹¹ TOBB, Azerbaycan..., s.48.

vermesidir.²⁹² 1996 yılında Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatı bir önceki yıla göre %79 oranında artış göstererek ilk kez 5 yıl önceki seviyesini yakalayarak geçmiştir. Türkiye'den ithalatı ise %34'lük bir artışla ilk kez 200 milyon dolar sınırını geçerken dış ticaret hacmindeki artış %44'e ulaşmıştır.

Her iki ülke açısından dış ticaretteki artış sevindirici boyutlarda olup Türkiye-Azerbaycan dış ticaretinde ithalatta %22,5 pay ile ilk sırayı alırken, ihracatta %62' pay iye 4. Sırayı almaktadır.

İki ülke arasında günümüze kadar bir çok anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmalar arasında en önemlileri, 9 Şubat 1994 de imzalanan "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması" ve "Çifte Vergilendirmeyi Önleme" Anlaşmalarıdır. Son olarak Eylül 1997 de "Yatırımların Karşılıklı Korunması Anlaşması" yürürlüğe girmiştir.

Azerbaycan ve Türkiye'nin madde ve ürünler itibariyle yaptıkları sınıflandırmanın, bazı konularda birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Şöyle ki, Türkiye Dış ticarete, OECD ve AT madde ve ürün kodlarını esas alırken, Azerbaycan eski Sovyet Cumhuriyetlerinin kodlarını uygulamakta ve bu kapsamda toplumsal tüketimle ilgili çeşitli maddeleri özelliklerine bakmaksızın bir arada değerlendirmektedir.

Buna göre, farklılık gösterenlerin dışında kalan maddeler konusunda, dış ticarete, her iki ülke arasında kıyaslamalar yapılarak belirgin sonuçların ortaya konulmasına çalışılmıştır. Böylece İhracatçılar, hangi konularda ne ölçüde iş yapacaklarını, bilinçli olarak planlayabileceklerdir.²⁹³

Azerbaycan Hükümeti ile Ülkemiz arasındaki Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması gereğince:

- Taraflar ülkelerinde ithalatta ve ihracatta uygulanan Gümrük, Vergi, Resim, Harçlar ve diğer işlemlerle ilgili olarak birbirlerine en çok kayrılan ülke prensibini uygulayacaktır.
- Taraflar ülkeleri arasındaki ikili ticari ve ekonomik işbirliğini geliştirmek, çeşitlendirmek ve birbirlerinin pazarına girmeyi rahatlatmak amacıyla

²⁹² DEİK- Bülteni, Azerbaycan Ekonomisi ve Türkiye İle İlişkileri, İstanbul: Şubat 1998, s.9.

²⁹³ Arslan KARABAĞLI ve diğerleri..., s.183.

gerekli bilgi alışverişini kolaylaştıracak, işadamlarının temaslarını ve iş heyetlerinin karşılıklı ziyaretlerini teşvik edecekler ve ülkelerinde düzenlenen, Uluslar arası sergi ve fuarlara katılımı destekleyeceklerdir. Taraflar aşağıdaki alanları muhtemel işbirliği konuları olarak tespit etmişlerdir. Tarım ürünlerinin işlenmesi, Hafif sanayi tesisleri kurulması ve modernizasyonu; sanayi alanında ortak yatırımlar, petrokimya, Petrol arama, üretim ve petrol endüstrisi alanında işbirliği, inşaat sektörü, ulaştırma, madencilik ve turizm.

- İki ülke arasındaki mal ve hizmetlerin ithalat ve ihracatı ile ilgili tüm ödemeler her iki ülkede yürürlükte bulunan mevzuata uygun olarak serbest döviz esasına göre yapılır.²⁹⁴

Azerbaycan'da mevcut bir çok yapısal sorunlar zamanla çözümlenmekte, yine de mevcut bir çok yapısal sorun bulunmaktadır. Ayrıca Türk firmalarının, finansman temini konusunda Türkiye'den yeterli desteği görmemeleri de diğer bir sıkıntı kaynağıdır. Firmalar dış finansman kaynağı bulmakta zorlanmaktadır ve buldukları dış kredilere Türk-Eximbank tarafından kontur garanti verilmemesi ve ülke riski kapsamında sigorta sağlanmaması, büyük sorunlar yaratmaktadır.

2.2.1. İhracatımızın Genel Yapısı

Türkiye'nin BDT ülkelerine yönelik ihracatında Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan ile birlikte ilk üç ülke arasında yer almaktadır. İhracatımızın her geçen yıl büyük bir oranda arttığı Azerbaycan'a başlıca ihraç ürünlerimiz, dondurulmuş tavuk, süt mamulleri, yumurta, sebze, kırmızı mercimek, portakal, limon, baharat, ekmeklik buğday unu, bulgur, ay çiçek yağı, margarin, bira, ilaç, haşere ilacı, mensucat, iç çamaşır, demir-çelik, ahşap prefabrik yapılar, kozmetik ürünleri, alkolsüz içkiler, sentetik deterjanlar, mobilya, binek otomobiller ve eczacılık²⁹⁵ ürünleridir.

Türkiye'nin Azerbaycan'a yaptığı ihracat içinde gıda sanayii ürünleri büyük bir farkla önde gelirken, 1994 yılında dokumacılık mamulleri, hububat ve kimya sanayi mamulleri, 1995 yılında ise Elektronik cihazlar, makine sanayi mamulleri ve diğer sanayi mamulleri önem kazanmıştır.

²⁹⁴ Elazığ Ticaret, Azerbaycan..., s.3.

²⁹⁵ İTO, Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri..., s.89.

Tablo 3.25

1995-1996 Yıllarında Türkiye'nin Azerbaycan'a İhracatının Sektörel Ayrımı

SEKTÖRLER	1995				1996			
	Ton	1000 DL	DAĞILIM%	DEĞİŞME %	TON	1000 DL	DAĞILIM%	DEĞİŞME%
ÜLKE TOPLAMI	149.601	161.342	100,00	+22,1	340.236	239.876	100,00	+48,7
TARIM GRUBU	13.704	3.898	2,42	-74,4	54.175	13.438	5,60	+244,7
MADENCİLİK VE TAŞOCAKÇIL.	1.036	156	0,10	+329,3	12.546	1.293	0,54	(+)
SANAYİ GRUBU	134.862	157.288	97,49	+34,6	273.515	225.145	93,86	+43,1
TARIM GRUBU								
BİTKİSEL ÜRÜNLER	13.691	2.060	1,28	-86,3	54.111	5.506	2,30	+167,3
HAYVANCILIK ÜRÜNLERİ	10	1.883	1,14	(+)	27	7.480	3,27	+327,6
SU ÜRÜNLERİ	-	-	-	-100,0	13	42	0,02	(+)
ORMAN ÜRÜNLERİ	2	5	-	-55,3	24	51	0,02	(+)
MADENCİLİK VE TAŞOCAKÇILI.								
METALİK OLMAYAN TAŞOCAKÇIL.	1.011	110	0,07	+204,7	12.524	1.286	0,54	(+)
MADEN CEVHERLERİ	-	-	-	-	22	7	-	(+)
YAKIT MADDELERİ	-	-	-	-	-	-	-	-
DİĞER MADENCİLİK ÜRÜNLERERİ	25	45	0,03	(+)	-	-	-	-100,0
SANAYİ GRUBU								
TARIMA DAYALI İŞLENMİŞ ÜRÜNLER	82.960	80.194	49,70	+101,8	109.679	89.176	37,18	+11,2
İŞLENMİŞ PETROL ÜRÜNLERİ	64	111	0,07	-87,0	195	191	0,08	+71,2
SANAYİ MAMÜLLERİ	51.837	76.983	47,71	+1,0	163.641	135.778	56,60	+76,4

Kaynak:DTM, Bilgi İşlem Verileri, Ankara:1998, s.3.

Tablo 3.25'den görülebileceği gibi Azerbaycan'a ihracatımız 1995 yılında toplam 161.342 milyon dolar seviyesinden, 1996 yılında 239.876 milyon dolar seviyelerine yükselmiştir. 1995 yılında geçmiş yıllara göre ihracattaki artış oranı %22,1 iken, bu oran 1996 yılında %48,7'ye yükselmiştir.²⁹⁶ Yine aynı tablodan izlenebileceği gibi, sanayi ürünlerinin payı toplam ihracatın %97,49'udur. Şüphesiz bu oranın yalnızca %49,70'i tarıma dayalı işlenmiş sanayi ürünleridir. Gıda sanayi ürünlerinde yapmış olduğumuz ihracat, tarıma dayalı işlenmiş ürünlerin çok büyük bir bölümünü oluşturduğundan, bir başka deyişle en önemli ihracat alt sektörümüzün gıda sanayi ürünleri olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

²⁹⁶ DTM, Bilgi İşlem Verileri, Ankara:1998, s.3.

Tablo 3.26**1997 Yılı Ocak-Haziran Dönemi İtibariyle Başlıca İhraç Ürünlerimiz**

SEKTÖR	DEĞER(MİLYON \$)	%
GIDA SANAYİ ÜRÜNLERİ	46.8	40.5
DİĞER SANAYİ MAMÜLLERİ	11.2	9.6
DOKUMACILIK MAMÜLLERİ	8.7	7.5
KİMYA SANAYİ MAMÜLLERİ	7.3	6.3
CAM-SERAMİK-TUĞLA-KİREMİT	6.9	5.9
TOPLAM	115.5	100

Kaynak: DTM, <http://www.forreigntrade.com.tr>, (azer1.htm)

Tablo 3.26'dan görülebileceği gibi gıda sanayi ürünleri toplam ihracatımızın %40,5'ini kapsamaktadır. Dokumacılık mamulleri ihracatımız ise %7.5'lik bir paya sahip olmuştur. Başlıca ihraç ürünlerimiz arasında yer alan tüm sektörlerin sanayi ve alt dallarına yönelik olması diğer Orta Asya Ülkelerinde olduğu gibi, Azerbaycan'ın da kolektivist politikalara yıllarca mahkum edildiğinin işaretidir. Fasıllar itibariyle ihracatımıza bakıldığında %21.1'lik payla hayvansal ürünler ilk sırayı almaktadır.²⁹⁷

Tablo 3.27'den görülebileceği gibi ihracatımızda dolar bazında büyüklüklere bakıldığında en fazla ihracatımızı, Un, Binek Otomobiller, Soya yağı, Küp ve Toz şeker, Patates ve Margarin ürünleri ile gerçekleştirdiğimiz görülmektedir. Bunların yanında Tavuk eti, Şekerleme Ürünleri, Dokuma mamulleri, Kamyon lastikleri ve Akümülatörlerde önemli ihraç kalemlerimiz arasında yer almaktadır.

Gıda sanayi ağırlıklı ihracat yaptığımız Azerbaycan'ın, Türkiye'nin ihraç pazarları açısından bulunmaz bir fırsat olduğunu açık bir şekilde görmekteyiz. Kısaca Azerbaycan neye İhtiyaç duyuyor ise, Türkiye bu ürünleri rahatlıkla üretebiliyor konumdadır. Ayrıca Türkiye bu ürünlerin hemen hemen hepsinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmasının yanında, bu ürünler konusunda uzmanlaşmış bir yapıdadır. Azerbaycan pazarı Türk ihraç ürünlerinin büyük bölümüne acil ihtiyaç duyan bir pazardır ve bir çok ülke şimdiden Türkiye ile yoğun rekabete hazırlanmakta ve Türkiye'nin sahip olduğu bu üstünlüğe son vermek istemektedirler.

Tablo 3.27

Türkiye'nin 1996 Yılında Azerbaycan'a İhracatı

ÜRÜN	MİKTAR	DEĞER
TAVUK ETİ	2.801	2.762.610
PEYNİR	919	1.368.550
PATATES	46.252	5.484.410
SOĞAN	10.734	879.330
BUĞDAY	5.419	1.374.870
PİRİNÇ	5.271	1.762.290
UN	71.939	15.215.530
SOYA YAĞI	5.216	6.740.870
BİTKİSEL YAĞLAR	1.627	1.292.830
MARGARİN	4.663	4.302.660
KÜP VE TOZ ŞEKER	15.495	5.493.110
ÇİKOLATA ÜRÜNLERİ	2.871	909.760
ŞEKERLEME ÜRÜNLERİ	7.225	2.554.490
MEYVE SULARI	4.720	1.610.070
MADENİ YAĞLAR	1.229	1.178.080
KAMYON LASTİKLERİ	8.735	2.136.580
DOKUMA MAKİNALARI	50	2.219.000
AKÜMÜLATÖRLER	232.597	1.684.060
BİNEK OTOMOBİLLER	2.047	14.031.730

Kaynak: TİKA, Avrasya Dosyası, Sayı:81-82, Ağustos-Eylül 97/1,s.3.

2.2.2. İthalatımızın Genel Yapısı

Başlıca ithal ürünlerimiz; Ham Alüminyum, pamuk, madeni yağlar , polietilen, ham deri, yün, alkollü içecekler, pamuk ipliği, ham bakır, fosfatlı gübreler ve hayvan postlarıdır.²⁹⁸

²⁹⁷ DEİK, Bülten, Azerbaycan Ekonomisinde..., s.8.

²⁹⁸ Ersun ve Palacioğlu, s.30.

Tablo 3.28

1995-1996 Yıllarında Türkiye'nin Azerbaycan'dan İthalatının Sektörel Ayrımı

SEKTÖRLER	1995				1996			
	Ton	1000 DL	DAĞILIM%	DEĞİŞME %	TON	1000 DL	DAĞILIM%	DEĞİŞME%\$
ÜLKE TOPLAMI	24.510	21.777	100,00	+145,2	39.394	38.238	100,00	+75,6
TARIM GRUBU	9.627	8.398	38,56	+127,2	21.956	14.459	37,81	72,2
MADENCİLİK VE TAŞOCAKÇIL.	-	-	-	-	219	12	0,03	(+)
SANAYİ GRUBU	14.883	13.379	61,44	+157,9	17.220	23.766	62,15	+77,6
TARIM GRUBU								
BİTKİSEL ÜRÜNLER	5.512	4.872	22,37	+62,5	13.630	5.589	14,62	+14,7
HAYVANCILIK ÜRÜNLERİ	4.092	3.401	15,62	+387,3	8.325	8.666	22,66	+154,8
SU ÜRÜNLERİ	10	47	0,22	(+)	-	-	-	-100,0
ORMAN ÜRÜNLERİ	13	78	0,36	(+)	-	205	0,53	+161,6
MADENCİLİK VE TAŞOCAKÇILI.								
METALİK OLMAYAN TAŞOCAKÇIL.	-	-	-	-	-	-	-	-
MADEN CEVHERLERİ	-	-	-	-	219	12	0,03	(+)
YAKIT MADDELERİ	-	-	-	-	-	-	-	-
DİĞER MADENCİLİK ÜRÜNLERERİ	-	-	-	-	-	-	-	-
SANAYİ GRUBU								
TARIMA DAYALI İŞLENMİŞ ÜRÜNLER	840	264	1,21	+255,3	153	3.768	9,85	(+)
İŞLENMİŞ PETROL ÜRÜNLERİ	-	-	-	-	-	-	-	-
SANAYİ MAMÜLLERİ	14.043	13.115	60,23	+156,5	17.076	19.999	52,30	+52,5

Kaynak: DTM, Bilgi İşlem Verileri, Ankara:1998,s.4.

Tablo 3.28'den izlenebileceği gibi, sektörel bazda Türkiye'nin ithalatı incelendiğinde sanayi grubu malların 1995 yılı toplam ithalatın %61'44'ünü karşıladığını görmekteyiz. Bu ürünlerin hemen hepsinin eski Sovyet döneminden kalma, tek tip üretimin mamullerin olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Bu ülkeden yapmış olduğumuz tarım ürünleri ithalatı toplam ithalatımızın yaklaşık %40'dır. Tarım grubu ürünler içerisinde en fazla paya, bitkisel ürünler ve hayvancılık ürünleri sahiptir. Su ürünleri ve Ormancılık ürünleri ithalatımız, ihracatımızda olduğu gibi yok denecek kadar azdır. Madencilik ve taşocakçılığı grubunda ise 1995 yılında hiç ithalatımız olmazken, 1996 yılında çok küçük bir oranla bile olsa maden cevheri grubunda yer alan birkaç üründe ithalatımız olmuştur.²⁹⁹

²⁹⁹ DTM, <http://www.foreigntrade.com.tr>, (azerbaycan.htm)

Sanayi ürünleri içerisinde en fazla ithalat demir dışı metaller , sanayi bitkileri, dokumacılık mamulleri, lastik, plastik sanayi ürünleri aracılığıyla gerçekleşmektedir(Tablo 3.29).

Tablo 3.29

1997 Yılı Ocak-Haziran Dönemi İtibariyle Başlıca İthal Ürünlerimiz

SEKTÖR	DEĞER(MİLYON \$)	%
SANAYİ BİTKİLERİ	11.0	42.9
LASTİK,PLASTİK SAN.MAM.	6.6	25.4
HAM DERİ-POSTLAR	5.4	20.8
DOKUMACILIK MAMULLERİ	1.4	5.4
DEMİR DIŞI METALLER	0.6	2.3
TOPLAM	25.0	100

Kaynak: DTM, <http://www.forreightrede.com.tr>, (azerbaycan.htm)

Tablo 3.29’da belirtilen Dokumacılık mamullerinden kastedilen, dokumaya elverişli maddeler ve bunlardan mamul eşyalardır. Lastik, Plastik sanayi mamullerinin ithalatında büyük bir çoğunlukla kauçuk ve mamullerinden meydana gelmektedir.

1996 yılında Azerbaycan’dan ithal ettiğimiz başlıca maddeler; madeni yağlar, Ham deri, Pamuk, İplik, Polietilen, Ham Alüminyum ve Pamuklu mensucattır. Bu ürünler içerisinde yaklaşık 13 milyon dolarlık ithalatımızla pamuk ilk sırayı almakta, bu ürünü iplik, polietilen ve ham deriler izlemektedir. Ham deri ithalatımız hayvansal ürünler sektöründe yapmış olduğumuz ithalatın yaklaşık %100’ü oranındadır.

Azerbaycan’ın toplam ithalatı içerisinde Türkiye 4.sırada yer almaktadır. İlk üç sırayı ise; Türkmenistan, Rusya ve Ukrayna almaktadır.³⁰⁰ Azerbaycan ile ihracatımız son yıllarda sürekli artarken, ithalatımızda gözle görünür bir düşüş yaşanmaktadır. Yıllar itibariyle 1992 yılında 35 milyon dolar olan ithalatımız, 1994’te 8,8 milyon dolara, 1996 yılında bir nebze artarak 25,9 milyon dolara yükselmiştir. İhracatı zorlaştıran mevzuatlar ve ihracat vergileri, ticareti zorlaştıran bir etki yaparken, Azerbaycan’a yapılan ihracatı ve ithalatı büyük ölçüde engellemektedir.

³⁰⁰ İTO, Türkiye’nin Dış Ekonomik İlişkileri..., s.88.

2.3. KAZAKİSTAN

Kazakistan dış ekonomik ilişkilerini en yoğun olarak Bağımsız Devletler topluluğunun öteki Cumhuriyetleri ile yürütmektedir. Gereksinme duyduğu maddelerin çoğunu dışalım yoluyla karşılamaktadır. Topluluk içinde uygulanan işbölümü sonucu, sadece belirli sanayinin (demir,bakır,döküm ile demir-çelik ağır sanayi) geliştiği bir ülke konumundadır.³⁰¹

Bağımsız Devletler topluluğu ile dış ticarete Rusya ön sırayı almaktadır. Ukrayna ve Özbekistan dış ticarete Rusya'dan sonra önemli ülkeler arasında yer almaktadır.³⁰² Bağımsız Devletler Topluluğu dışında Rusya'dan sonra en büyük dış ticaret %10,5 ile Almanya ile yapılmaktadır. Türkiye ve ABD ile dış ticaret her geçen gün büyümektedir.³⁰³

Tablo 3.30

Türkiye ile Kazakistan Arasındaki Dış Ticaret İlişkileri

	1994	1995	% DAĞILIM	1996	% DAĞILIM
İHRACAT	132	151	14,4	162	7,5
İTHALAT	32	87	17,9	94	7,7
DIŞ TİCARET HACMİ	164	238	45,1	256	7,6
DIŞ TİCARET DENGESİ	100	64	-	69	-

Kaynak: DTM, <http://www.forreigntrade.com.tr>, (kazak.htm)

Tablo 3.30'dan izlenebileceği gibi 1994 yılında toplam ihracatımız 132 milyon dolar iken bu rakam 1996 yılında 162 milyon dolara yükselmiştir. Bu yıllar arasında dış ticaret hacmi ise %45,1 artmıştır. Aynı şekilde ithalatımızda sürekli olarak artmaktadır. Bu yıllar arasında ithalatımız ,ihracatımıza oranla daha fazla bir artış göstermiştir.

Kazakistan, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında Türk İşadamlarının en aktif oldukları ülkelerden birisidir. Ülkenin ekonomik potansiyeli, politik istikrarı ile beraber dikkate alındığında, Kazakistan'ın Türkiye açısından önemi ortaya çıkmaktadır.

³⁰¹ Mütercimler, s.168.

³⁰² TOBB, **Kazakistan...**, s.94.

³⁰³ EIU, Country Profile, **Kazakistan**, 1996-1997, s.46.

İki ülke arasında ticari ilişkiler devamlı olarak gelişmekte, ayrıca Türk Firmalarının bu ülkelerde gerçekleştirdikleri yatırımlar ve üstlendikleri taahhüt işleri sürekli büyümektedir. Bu güne kadar Türkiye ile yapılan Ticari ve Ekonomik Anlaşmalar Tablo 3.31’de gösterilmiştir.

Tablo 3.31

Türkiye ve Kazakistan Arasındaki Anlaşma ve Protokoller

ANLAŞMA VE PROTOKOLLER	İMZA TARİHİ	İMZA YERİ	R.G.TARİH VE NOSU
EKONOMİK VE TİCARİ İŞBİRLİĞİ ANLAŞMASI (*)	26.09.1991	ANKARA	25.11.1991 (21062)
KARMA EKONOMİK KOMİSYON KURULMASINA DAİR PROTOKOL (*)	02.09.1993	ANKARA	-
YATIRIMLARIN KARŞILIKLI TEŞVİKİ VE KORUNMASI ANLAŞMASI	01.05.1992	ALMATI	11.02.1995 (22199)
ÇİFTE VERGİLENDİRMEYİ ÖNLEME ANLAŞMASI	15.08.1995	ALMATI	08.11.1996 (22811)

Kaynak: DTM, <http://www.forreigntrade.com.tr>, (Kazak1.htm)

Türk Eximbank, 1992’de Kazakistan’a toplam 200 milyon dolar kredi açmış ve bu kredinin 143 milyon doları kullandırılmıştır. Türk müteahhitleri de 33 projede 649 milyon dolarlık taahhüt işinin 228 milyon dolarlık kısmını tamamlamışlardır.

Türk firmaları, 1990-1995 yılları arasında Kazakistan’a 17 proje için 131.2 milyon dolar sermaye ihraç etmişlerdir. Uluslararası finansmanla sağlanan işlerle birlikte bu rakam 300 milyon doları geçmiştir. 1996’da 10’dan fazla Türk şirketi Kazakistan’da temsilcilik açmıştır. Özellikle madencilik, enerji, telekomünikasyon, elektronik ve tekstil alanlarında olmak üzere 200’e yakın ortaklık kurulmuştur.³⁰⁴

Türkiye’nin toplam ihracatı içinde Kazakistan’ın payı %0,69’dur. Toplam ithalatımız içerisindeki payı ise %0,24’tür. Kazakistan’ın toplam ihracatı içerisindeki pay ise sırasıyla, %1,74 ve %4,03’tür.³⁰⁵ Rakamlardan anlaşılabilirdiği gibi, Dış Ticaret Türkiye lehine fazla vermesine rağmen iki ülke arasındaki mevcut dış ticaret, henüz arzu edilen seviyede değildir.

Türk firmalarının Kazakistan’da karşılaştıkları sorunların başında mevzuattaki sık değişiklikler gelmektedir. Muhasebe kayıt sistemlerinin Kazakça ve Rusça tutulması zorunluluğu problem yaratmaktadır.

³⁰⁴ TİM, *İhracatta Görünüm*, Kasım 1997, Sayı:25,s.33.

³⁰⁵ DTM, <http://www.forreigntrade.com.tr>, (Kazak1.htm)

Kazakistan vergi otoritelerinin yabancı firmalar üzerindeki incelemelerini denetim firmalarına yaptırmaları teşvik edilmelidir. Türk girişimcilerin Kazakistan pazarında etkinliklerini artırmalarının önündeki en önemli engel finansmandır. Türk girişimciler uygun finansman kaynakları bulabilmekte veya yaratabilmektedir, bu itibarla Eximnbank'ın sigorta kredilerini arttırması son derece önemlidir.

2.3.1. İhracatımızın Genel Yapısı

Başlıca ihraç ürünlerimiz; muhtelif gıda ürünleri, boyalar, temizlik maddeleri, PVC'den plastik borular, hortumlar, deri, hazır giyim, tekstil ve konfeksiyon ürünleri, ayakkabı, sıhhi tesisat , demir-çelik, inşaat eşyası, iş takımları, iş makineleri, kara taşıtları, mobilya, prefabrik yapılar, otomatik telefon santralleri, telekomünikasyon cihazları, çiklet, bisküvi ve halıdır.

Tablo 3.32

Kazakistan İle İhracatımız (Milyon Dolar)

YILLAR	İHRACAT
1992	19.412
1993	67.834
1994	131.687
1995	150.775
1996	163.323
1997	210.493

Kaynak: DTM, <http://www.forreigntrade.com.tr>, (kazak.htm)

Tablo 3.33'den izlenebileceği gibi, ihracatımız 1992 yılında 19.412 milyon dolardan, 1997 yılı itibariyle 210.493 milyon dolara yükselmiştir. Bu yükseliş yaklaşık 11 kat civarındadır. 1997 yılında 1996'ya göre Kazakistan İhracatımız , %22,4'lük artışla 210,5 milyon dolar seviyelerinde gerçekleşmiştir. Azerbaycan ile birlikte en fazla ihracat yaptığımız Kazakistan ile mevcut ticaret hacmi arzu edilen seviyelerin halen çok altındadır.³⁰⁶ Kazakistan sahip olduğu ekonomik potansiyelin farkında olan bir çok Avrupa ülkesi; Asya Ülkesi ve ABD mevcut ticaret oranlarını arttırmak için bu ülkede sık sık fuarlar düzenlemekte ve karşılıklı anlaşmalar imzalamaktadır.

³⁰⁶ TİKA, *Türkmenistan*, s.106.

Tablo 3.33

1995-1996 Yıllarında Türkiye'nin Kazakistan'a İhracatının Sektörel Ayrımı

SEKTÖRLER	1995				1996			
	Ton	1000 DL	DAĞILIM%	DEĞİŞME %	TON	1000 DL	DAĞILIM%	DEĞİŞME %
ÜLKE TOPLAMI	59.982	150.775	100,00	+14,5	69.600	164.043	100,00	+8,8
TARIM GRUBU	545	536	0,36	-15,3	6.423	11.162	6,80	(+)
MADENCİLİK VE TAŞOCAKÇIL.	2.185	370	0,25	+355,1	2.405	414	0,25	+11,6
SANAYİ GRUBU	57.252	149.868	99,40	+14,4	60.772	152.468	92,94	+1,7
TARIM GRUBU								
BİTKİSEL ÜRÜNLER	465	525	0,35	-8,3	6.238	11.068	6,75	(+)
HAYVANCILIK ÜRÜNLERİ	80	11	0,01	(+)	10	35	0,02	+207,7
SU ÜRÜNLERİ	-	-	-	-	3	21	0,01	(+)
ORMAN ÜRÜNLERİ	-	-	-	-100,0	173	38	0,02	(+)
MADENCİLİK VE TAŞOCAKÇILI.								
METALİK OLMAYAN TAŞOCAKÇIL.	2.185	270	0,25	(+)	2.351	412	0,25	+11,3
MADEN CEVHERLERİ	-	-	-	-	-	-	-	-
YAKIT MADDELERİ	-	-	-	-100,0	-	-	-	-
DİĞER MADENCİLİK ÜRÜNLERERİ	-	-	-	-100,0	55	1	-	(+)
SANAYİ GRUBU								
TARIMA DAYALI İŞLENMİŞ ÜRÜNLER	24.446	39.694	26,33	+81,2	13.482	23.360	14,24	-41,1
İŞLENMİŞ PETROL ÜRÜNLERİ	91	160	0,11	-84,0	133	172	0,10	+7,0
SANAYİ MAMÜLLERİ	32.715	110.013	72,97	+1,8	47.156	128.936	78,60	+17,2

Kaynak: DTM, Bilgi İşlem Verileri, Ankara:1998,s.5.

Tablo 3.33'den izlenebileceği gibi ihracatın sektörel ayrımı incelendiğinde, toplam ihracatın %99,40'ının sanayi ürünlerinden oluştuğu görülmektedir. Bu ürünler içerisinde %72,97'lik payla sanayi mamulleri ilk sırayı alırken, tarıma dayalı işlenmiş ürünler %26,33'lük payla ikinci sırayı almaktadır. İşlenmiş petrol ürünleri ise %0,11'lik küçük bir paya sahiptir. Diğer Orta Asya Cumhuriyetlerine oranla, Kazakistan'a yaptığımız tarım ürünleri ihracatı daha az miktardadır. Burada en önemli faktör, Kazakistan'ın büyük bir buğday üreticisi³⁰⁷ olmasıdır.

³⁰⁷ Uludağ, s.286.

Türkiye'nin Kazakistan'a yaptığı ihracatta en önemli maddeler; dizel-yarı dizel otobüsler, halı, yer kaplamaları, tütün, dokumacılık ürünleri, kimya sanayi mamulleridir.³⁰⁸ Kazakistan'a yaptığımız ihracat içerisinde en büyük paya sahip sanayi ürünleri içerisinde ilk sıraları, kimya sanayi mamulleri, dokumacılık mamulleri, cam, seramik, tuğla, kiremit sanayi mamulleri, demir-çelik sanayi ve makine sanayi mamulleri oluşturmaktadır.³⁰⁹ Hayvansal ürünler arasında en önemli kalem, hayvansal yağlardır.³¹⁰

Kazakistan büyük bir buğday üreticisi olmasına rağmen, 1995 yılında yaşadığı kötü tahıl hasadı sebebiyle, hububat ve un ürünleri ihracımız 1995 yılında birinci sırada yer almıştır.³¹¹ Ayrıca, son yıllarda elektronik eşya ihracatımızda önemli ölçüde artış kaydedilmiştir.

Kazakistan ile Türkiye arasındaki ihracat her geçen yıl büyümektedir. Ekonomik potansiyeli büyük bu Türk Cumhuriyetinde dış ticaretin geliştirilmesi için acil önlemler alınması gerekmektedir.

2.3.2. İthalatımızın Genel Yapısı

Başlıca ithal ürünlerimiz; Hayvansal sakatat, bağırsak, ham deri, pamuk, yün, alaşimsız külçe çinko, alüminyum halat, demir-çelik ürünleri ve bakırdan katotlardır.³¹²

Tablo 3.34

Kazakistan İle Dış Ticaretimiz (Milyon Dolar)

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	DENGE	HACİM
1992	19.412	10.511	8.901	29.923
1993	67.834	43.741	24.093	111.575
1994	131.687	32.305	99.382	163.992
1995	150.775	86.631	64.144	237.406
1996	163.323	93.695	69.628	257.018
1997	210.493	131.020	79.473	341.513

Kaynak: DTM, Bilgi İşlem Verileri, Ankara:1998,s,6.

³⁰⁸ DTM, <http://www.foreigntrade.com.tr>, (Kazak1.htm.)

³⁰⁹ DTM, Dış Ticaret Verileri, Ankara:1998,s.12.

³¹⁰ Capital, s.60.

³¹¹ DEİK, Kazakistan..., s.6.

³¹² İTO, Türkiye'nin Dış Ekonomik..., s.83.

Tablo 3.34'den izlenebileceği gibi ihracatımıza paralel bir şekilde ithalatımızda artmış, 1992 yılından, 1997 yılına girerken ithalatımızda yaklaşık on kat artış kaydedilmiştir. 1997 yılında ithalatımız, bir önceki yıla göre %25,5 artarak 131 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3.35

1995-1996 Yıllarında Türkiye'nin Kazakistan'dan İthalatının Sektörel Ayrımı

SEKTÖRLER	1995				1996			
	Ton	1000 DL	DAĞILIM%	DEĞİŞME %	TON	1000 DL	DAĞILIM%	DEĞİŞME %
ÜLKE TOPLAMI	100.608	86.631	100,00	+168,2	83.910	93.695	100,00	+8,2
TARIM GRUBU	21.212	21.194	24,46	+53,5	23.782	22.293	23,79	+5,2
MADENCİLİK VE TAŞOCAKÇIL.	-	-	-	-	1.358	87	0,09	(+)
SANAYİ GRUBU	79.396	65.438	75,54	+262,7	58.770	71.314	76,11	+9,0
TARIM GRUBU								
BİTKİSEL ÜRÜNLER	2.196	684	0,79	-70,0	666	1.143	1,22	+67,1
HAYVANCILIK ÜRÜNLERİ	18.811	20.358	23,50	+78,4	23.045	20.995	22,41	+3,1
SU ÜRÜNLERİ	205	133	0,15	+16,1	71	140	0,15	+5,0
ORMAN ÜRÜNLERİ	-	19	0,02	(+)	-	16	0,02	-16,6
MADENCİLİK VE TAŞOCAKÇILI.								
METALİK OLMAYAN TAŞOCAKÇIL.	-	-	-	-100,0	-	-	-	-
MADEN CEVHERLERİ	-	-	-	-	-	-	-	-
YAKIT MADDELERİ	-	-	-	-100,0	1.358	87	0,09	(+)
DİĞER MADENCİLİK ÜRÜNLERERİ	-	-	-	-	-	-	-	-
SANAYİ GRUBU								
TARIMA DAYALI İŞLENMİŞ ÜRÜNLER	819	1.239	1,43	(+)	128	551	0,59	-55,5
İŞLENMİŞ PETROL ÜRÜNLERİ	-	-	-	-	-	-	-	-
SANAYİ MAMÜLLERİ	78.578	64.199	74,11	+259,2	58.642	70.763	75,53	+10,2

Kaynak: DTM, Bilgi İşlem Verileri, Ankara:1998,s.5.

Tablo 3.35 incelendiğinde sektörel bazda en büyük ithalatı %76 ile sanayi grubunun oluşturduğu görülecektir. Topluluk içinde yıllardır uygulanan işbölümü sonucu, sadece belirli sanayinin (demir,bakır,döküm ile demir-çelik ağır sanayi) geliştiği³¹³ bu ülkede doğal olarak ithalatımız ağırlıklı olarak sanayi ürünlerinde gerçekleşmiştir. Sanayi grubu içerisinde, en önemli ithalat kalemleri, Demir-çelik, Demir dışı metaller, ve az bir oranda olsa lastik-plastik sanayi ürünleridir.

³¹³ Mütercimler, s.168.

Tarım grubu ve hayvancılık grubu içerisinde en önemli ithal kalemleri ise sırasıyla yün-kıl, hububat, canlı hayvanlar, gıda sanayi ürünleri ve işlenmiş orman ürünlerinden oluşmaktadır.

Tablo 3.36

1995 Yılı İtibariyle Kazakistan'dan İthalatımız

SEKTÖRLER	1000 \$	%
DEMİR DIŞI METAL SANAYİ	36.520	42.1
DEMİR-ÇELİK SANAYİ	24.515	28.2
HAM DERİ VE POSTLAR	19.913	22.9
LASTİK-PLASTİK SANAYİ	968	1.1
GIDA SANAYİ ÜRÜNLERİ	447	0.5
DERİ KÖSELE MAMULLERİ	447	0.5
HUBUBAT	387	0.4

Kaynak: DTM, <http://www.forreigntrade.com.tr>, (kazak1.htm)

1995 yılı baz alındığında Tablo 3.36'dan rahatça görüldüğü gibi, Kazakistan yukarıda bahsi geçen bu ürünlerde yıllarca tek tip üretim yapmıştır. Demir dışı metal sanayi ürünleri, bu ülkeden yapmış olduğumuz ithalatın neredeyse yarısını oluşturmaktadır. Diğer Cumhuriyetlerden farklı olarak Kazakistan bazı tarımsal ürünlerde ihracatçı durumundadır. Hatta Türkiye bu ülkeden çeşitli ürünler ithal etmektedir.

Yabancı yatırım ülkeye, ortak girişim, şirket şubeleri, devlet şirketlerinin özelleştirilmesi ve büyük sanayi kuruluşlarının yönetim hakkının yabancılara devredilmesi gibi yollarla gelmektedir. Yabancı yatırımcılar özellikle metalürji, altın, petrol, doğal gaz, bakır ve alüminyum alanlarını tercih etmektedirler.³¹⁴ Ülkenin bakır üretimi yapan birçok şirketi Samsung firması tarafından satın alınmıştır. Hindistan'a ait bir şirket ise 40.000 kişinin çalıştığı Karaganda Metalürji kombinesini satın almıştır. Bütün bu gelişmeler gösteriyor ki ithalatımızda temel kalem durumunda birçok ürün yabancı sermaye yoluyla Kazakistan dışında başka ülkelerin yönetimine girmektedir. Tablo 3.36'dan izlenildiğinde bu gelişmeler sonrası ithalatımızın özellikle sanayi ürünlerinde önceki yıllara göre büyük düşüşler gösterdiği açıkça görülecektir.

Burada sözü geçen ürünler, demir-çelik, bakır, krom ve metalurjik ürünler gibi ithalatta her iki ülke açısından son derece stratejik öneme haiz ürünlerdir.

2.4. KIRGIZİSTAN

Türkiye ve Kırgızistan arasındaki ekonomik ilişkiler 29 Mayıs 1991'de Kırgızistan Başbakanının Türkiye'yi ziyareti sırasında iki ülke arasında, ekonomik ve ticari işbirliğinin geliştirilmesine dair protokolün imzalanmasıyla gelişmeye başlamıştır. Protokolde, karşılıklı ticaretin geliştirilmesi, yün,pamuk gibi tarımsal ürünlerin, kürk hammaddesinin işlenmesi ve mamul madde haline getirilmesi, hafif sanayi maddeleri, kağıt, seramik ve porselen, çimento, kiremit, boya, cam mamullerinin işlenmesi, hafif sanayi tesislerinin modernizasyonu ve yeni tesislerin inşası, mineral hammaddelerin ve demir dışı metallerin çıkarılması ve işlenmesi, ilaç hammaddelerinin işlenmesi, bina inşaatı, petrol arama ve çıkarılması, turizm altyapısının kurulması ve büyük İpek Yolu Projesinin gerçekleştirilmesi ile telekomünikasyon alanlarında işbirliğinin gerçekleştirilmesi gibi hükümlere yer verilmiştir.

23 Aralık 1991'de Kırgızistan Cumhurbaşkanı'nın Türkiye'ye yapmış olduğu ziyaret ve görüşmeler sonrasında, Türk-Kırgız iş konseyinin kurulması, çeşitli hammaddelerin çıkarılması ve işlenmesi, küçük ve orta ölçekli sanayilerin kurulması ve geliştirilmesi, inşaat sektöründe işbirliği, Kırgız Cumhuriyetlerine kredili olarak 500 bin ton buğday ihracatı, karşılıklı uçak seferlerinin yapılması, Kırgız Cumhuriyetlerindeki haberleşme sistemlerinin geliştirilmesi ve modernizasyonu, kültür, turizm, spor, eğitim ve teknik, bankacılık ve iş idaresi pazarlama gibi alanlarda işbirliği yapılması konularında mutabakat sağlanmıştır.³¹⁵ İki ülke arasında mevcut anlaşmalar Tablo 3.37'de sunulmuştur

Tablo 3.37'de yazılı tüm anlaşma ve girişimler, yaklaşık 200 Türk firmasının ticari faaliyette bulunması ile beklenen seviyeye bu gün ulaşmıştır. 200 Türk firmasının yaklaşık 100'ü Türk-Kırgız Ortaklığı veya Türk firması olarak Kırgızistan'da ofis veya işyeri açmış durumdadır. Kırgızistan'da faaliyet gösteren firmalarımız genellikle küçük ve orta ölçekli işletmeye sahip firmalardan oluşmaktadır.

³¹⁴ TİKA, Avrasya Dosyası, Kazakistan Özel Sayısı, Sayı:90, Ankara:Ocak 1998/1, s.3.

³¹⁵ Sobutay, s.64.

Tablo 3.37**Kırgızistan ve Türkiye Arasında Mevcut Anlaşma Ve Protokoller**

ANLAŞMA VE PROTOKOLLER	İMZA TARİHİ	İMZA YERİ	R.G.TARİH VE NOSU
EKONOMİK VE TİCARİ İŞBİRLİĞİ ANLAŞMASI	23.12.1991	ANKARA	21.02.1992 (21149)
KARMA EKONOMİK KOMİSYON KURULMASINA DAİR ANLAŞMA (*)	16.08.1995	BİŞKEK	-
YATIRIMLARIN KARŞILIKLI TEŞVİKİ VE KORUNMASI ANLAŞMASI	28.04.1992	BİŞKEK	-

Kaynak: DTM, <http://www.forreightrede.com.tr>, (kazakistan.htm)

(*) Yürürlüğe girmiştir.

Tablo 3.38'den izlenebileceği gibi ihracatımız her geçen yıl artmakta, ithalatımız ise çok küçük bir değişikliklerle aynı oranlarını korumaktadır. Dış ticaret hacmi her geçen yıl artmakta ve diğer Orta Asya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye lehine fazla vermektedir. Türkiye'nin toplam ihracatında Kırgızistan'ın payı yaklaşık %0,17'dir. Toplam ithalatımız içindeki payı ise %0,01'dir.

Tablo 3.38**Türkiye ile Kırgızistan Arasındaki Dış Ticaret İlişkileri**

	1994	1995	% DAĞILIM	1996	% DAĞILIM
İHRACAT	17,0	38,2	124,7	47,1	23,3
İTHALAT	4,3	5,5	27,9	5,9	7,3
DIŞ TİCARET HACMİ	21	44	105,2	53	21,3
DIŞ TİCARET DENGESİ	13	33	157,5	41	26,0

Kaynak: DTM, <http://www.forreightrede.com.tr>, (kazak1.htm)

Türk Firmalarının planladıkları işler arasında özellikle telekomünikasyon, madencilik ve gıda işleme konusundaki bazı projeler önem taşımaktadır.³¹⁶Türk firmalarının Kırgızistan'daki faaliyetlerini sınırlayan başlıca etkenler, ülkenin küçük olması ve finansman engelleridir. Ayrıca lisans ve izin alma gibi işlemlerde bürokratik engeller yaşanmakta, mevzuatta boşluklar, telekomünikasyon ve ulaşım yetersizliği, para transferinde yaşanan sıkıntılar ticari ilişkileri önemli ölçüde etkilemektedir.

³¹⁶ DEİK, Kırgızistan..., s.7.

2.4.1. İhracatımızın Genel Yapısı

Türkiye Cumhuriyeti, Kırgızistan'a bir çok ürün ihraç etmektedir. Yine sanayi ağırlıklı ihracatımız içinde yer alan bir çok sanayi mamulü bulunmaktadır.

Başlıca ihraç ürünlerimiz; elektrikli makineler, kazanlar, makineler, temizlik malzemeleri, örülmemiş giyim eşyası, hayvansal ve bitkisel yağlar, kakaolu şekerleme mamulleri, mensucat, deri, incelticiler, ayakkabı, alüminyum kapı, ekmek-pasta fırınları ve renkli televizyonlardır.³¹⁷ Ayrıca ilaç, giyim eşyaları, cam ve cam ürünleri³¹⁸ ihraç edilebilecek diğer ürünlerdir.

Tablo 3.39

1995-1996 Yıllarında Türkiye'nin Kırgızistan'a İhracatının Sektörel Ayrımı

SEKTÖRLER	1995				1996			
	Ton	1000 DL	DAĞILIM%	DEĞİŞME	TON	1000 DL	DAĞILIM%	DEĞİŞME %
ÜLKE TOPLAMI	16.790	38.156	100,00	+124,9	21.700	47.100	100,00	+23,4
TARIM GRUBU	127	113	0,30	+85,1	777	360	0,76	+217,5
MADENCİLİK VE TAŞOCAKÇIL.	44	9	0,02	(+)	45	12	0,02	+27,4
SANAYİ GRUBU	16.618	38.034	99,68	124,9	20.878	46.728	99,21	+22,9
TARIM GRUBU								
BİTKİSEL ÜRÜNLER	127	113	0,30	+96,0	767	330	0,70	+192,6
HAYVANCILIK ÜRÜNLERİ	-	1	-	-86,3	-	-	-	-52,2
SU ÜRÜNLERİ	-	-	-	-	-	-	-	-
ORMAN ÜRÜNLERİ	-	-	-	-	10	29	0,06	(+)
MADENCİLİK VE TAŞOCAKÇILI.								
METALİK OLMAYAN TAŞOCAKÇIL.	44	9	0,02	(+)	45	11	0,02	+18,6
MADEN CEVHERLERİ	-	-	-	-	-	-	-	-
YAKIT MADDELERİ	-	-	-	-	-	-	-	(+)
DİĞER MADENCİLİK ÜRÜNLERERİ	-	-	-	-	-	-	-	-
SANAYİ GRUBU								
TARIMA DAYALI İŞLENMİŞ ÜRÜNLER	6.625	11.378	29,82	(+)	6.413	8.797	18,68	-22,7
İŞLENMİŞ PETROL ÜRÜNLERİ	131	161	0,42	+186,7	9	15	0,03	-90,7
SANAYİ MAMÜLLERİ	9.863	26.495	69,44	+78,8	14.455	37.916	80,50	+43,1

Kaynak: DTM, Bilgi İşlem Verileri, Ankara:1998,s.6.

³¹⁷ İTO, Türkiye'nin Dış Ekonomik..., s.91.

³¹⁸ Capital, s.61.

Kırgızistan ile ihracatımız 1992 yılında 1.8 milyon ABD doları şeklinde gerçekleşirken bu rakam 1993'te 17 milyon, 1996'da 47 milyon ve 1997 yılında 49,355 milyon ABD dolarına yükselmiştir. 1997 yılında bu ülkeye olan ihracatımız bir önceki yıla göre %4,7 oranında artış göstermiştir.

Tablo 3.39'dan görülebileceği gibi bu ülkeye en fazla ihracatımız yine sanayi grubu ürünlerden oluşmaktadır. 1995 yılında bu ülkeye yapılan ihracatın %99,68'i, 1996'da %99,21'i sanayi ürünleri ihracatından oluşmaktadır. Sanayi grubu mamullerin içerisinde 1995 yılı itibariyle %69,44 sanayi mamulleri, %29,82 tarıma dayalı işlenmiş ürünler ve %0,42 oranında işlenmiş petrol ürünleri bulunmaktadır.

Tüm bu ürünler içerisinde dolar bazında en fazla ihracatımız, sırasıyla, gıda sanayi ürünleri, dokumacılık mamulleri, elektrikli ve elektronik eşyalar³¹⁹, makine sanayi mamulleri, taşıt araçları ve malzemeleri, kimya sanayi mamulleri ve demir-çelik sanayi mamulleridir. 1995 yılı itibariyle başlıca ihraç ürünlerimiz Tablo 3.40'da verilmiştir.

Tablo 3.40

1995 Yılı İtibariyle Başlıca İhraç Ürünlerimiz (Kırgızistan)

İHRACATIMIZ	(1000\$)
MAKİNE HALILARI	3.617
BİSKÜVİ-PASTA	3.187
KAKAOLU HAZIR GIDALAR	2.415
OTOBÜS	2.030
DOKUMAYA ELVERİŞLİ MADDELER	965
ELEKTRİK DEVRESİ TEÇHİZATI	903
SIVI FİLTRE VE TASFİYE CİHAZLARI	775
DAMPERLER	732
MOBİLYALAR	706
DİĞER	22.331
TOPLAM	38.156

Kaynak: DTM, <http://www.forreightrede.com.tr>, (DTM Web Sitesi.)

Tablo 3.40'dan açık bir şekilde görüldüğü gibi ihracatımızın tüm ağırlığı sanayi ürünleri üzerindedir. Gıda sanayi ürünleri ise özellikle (Bisküvi-Pasta, Kakaolu hazır gıdalar) ihracatta öncü sektörler arasında yer almaktadır.

³¹⁹ İTO, Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri...s.90.

2.4.2. İthalatımızın Genel Yapısı

Başlıca ithal ürünlerimiz; ham deri, granit, pamuk, merinos kırpma yaprağı, yün ve örme giyim eşyalarıdır. Kırgızistan ile ithalatımız 1992 yılında 1.441 milyon dolardan, 1995 yılında 5.513 milyon dolara yükselmiştir. İthalatımızda en büyük kalem ise, deri, post ve kürk maddelerinden oluşmaktadır.³²⁰

Tablo 3.41

1995-1996 Yıllarında Türkiye'nin Kırgızistan'dan İthalatının Sektörel Ayrımı

SEKTÖRLER	1995				1996			
	Ton	1000 DL	DAĞILIM%	DEĞİŞME %	TON	1000 DL	DAĞILIM%	DEĞİŞME%
ÜLKE TOPLAMI	5.025	5.513	100,00	+28,4	5.129	5.879	100,00	+6,6
TARIM GRUBU	4.086	3.972	72,05	+3,3	4.504	4.668	79,40	+17,5
MADENCİLİK VE TAŞOCAKÇIL.	-	-	-	-	-	-	-	-
SANAYİ GRUBU	939	1.541	27,95	+243,9	625	1.211	20,60	-21,4
TARIM GRUBU								
BİTKİSEL ÜRÜNLER	291	384	6,97	-67,0	543	791	13,46	+106,0
HAYVANCILIK ÜRÜNLERİ	3.795	3.588	65,09	+33,8	3.960	3.869	65,81	+7,8
SU ÜRÜNLERİ	-	-	-	-	-	-	-	-
ORMAN ÜRÜNLERİ	-	-	-	-	-	8	0,13	(+)
MADENCİLİK VE TAŞOCAKÇILI.								
METALİK OLMAYAN TAŞOCAKÇIL.	-	-	-	-	-	-	-	-
MADEN CEVHERLERİ	-	-	-	-	-	-	-	-
YAKIT MADDELERİ	-	-	-	-	-	-	-	-
DİĞER MADENCİLİK ÜRÜNLERERİ	-	-	-	-	-	-	-	-
SANAYİ GRUBU								
TARIMA DAYALI İŞLENMİŞ ÜRÜNLER	352	561	10,18	(+)	73	515	8,76	-8,2
İŞLENMİŞ PETROL ÜRÜNLERİ	-	-	-	(+)	-	-	-	-100,0
SANAYİ MAMÜLLERİ	587	979	17,77	+177,5	553	696	11,84	-28,9

Kaynak: DTM, Bilgi İşlem Verileri, Ankara:1998,s.7.

³²⁰ Elazığ Ticaret, KırgızistanII, s.5.

Tablo 3.41’den görüldüğü gibi ithalatımızda en büyük pay tarım grubu ürünlere aittir. Tarım grubu ürünler içerisinde en fazla pay ise %65,09’luk pay ile hayvancılık ürünlerine aittir. Yine hayvancılık ürünleri içerisinde en fazla payı ise ham deriler ve postlar oluşturmaktadır.

Kırgızistan Cumhuriyetinde hükümet tarafından 1994-1997 yıllarında ekonomide yapılması planlanan reformlar çerçevesinde Kırgızistan’dan ihraç edilecek mal ve eşyalarla ilgili düzenlemeler 22.02.1995 tarih ve 56 sayılı Başbakanlık kararnamesi ile yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Buna göre yün için 0,30 ABD \$/Kg, Pamuk için 0,35 ABD \$/Kg. ve çekilmeye elverişli ipek böceği kozalarının ihracatı için ise 0,50 ABD\$/Kg. gümrük vergisi alınmaktadır.³²¹

Tablo 3.42

1996 Yılı İtibariyle Başlıca İthal Ürünlerimiz (Kırgızistan)

İTHALATIMIZ	(1000\$)
HAM DERİLER	3.611
HAM PAMUK	781
BAKIR VE BAKIR ÜRÜNLERİ	359
HAM İPEK	357
PAMUKLU DOKUMALAR	117
HAYVAN İÇ ORGANLARI	107
SİĞİR ETLERİ	8
DİĞER	646
TOPLAM	5.879

Kaynak: DTM, [http://www.forreigntrade.com.tr,\(kргыз.htm\) Sitesi](http://www.forreigntrade.com.tr,(kргыз.htm) Sitesi)

Tablo 3.42’den görüldüğü üzere, ham deriler, dolar bazında ithalatımızda ilk sırayı almaktadır. Bu kalemdeki artışın en büyük sebebi, Kırgızistan’ın hayvancılık alanında mevsim ve tecrübe olarak şanslı bir konumda olmasıdır. Ham pamuk, yine Kırgızistan’ın tüm ülkelere yaptığı ihracatta hep ikinci sırayı almıştır. Bakır rezervleri iyi olan Kırgızistan, diğer komşularına oranla yer altı zenginlikleri bakımından fakirde olsa, bir çok ülkeye bakır ve bakır ürünleri ihraç etmektedir.

³²¹ Sobutay, s.81.

2.5. ÖZBEKİSTAN

Özbekistan'da, bağımsızlığının ilanından günümüze kadar piyasa ekonomisine geçişi gerçekleştirmek amacıyla fiyat serbestisi, özelleştirme, mülkiyet ve yabancı sermaye konularında reform niteliğinde adımlar atılmıştır. Ancak halen üretim ve ticaret alanında merkezi planlama söz konusudur. Ayrıca, dağılan SSCB'deki merkezi üretim planlaması döneminde sanayileşmiş Cumhuriyetlere hammadde, özellikle pamuk sağlanması amacıyla yönelik organize edilen ekonomik yapıda radikal bir değişim gerçekleştirilememiştir.

Tablo 3.43

Özbekistan İle Dış Ticaretimiz (Milyon Dolar)

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	DENGE	HACİM
1992	54.439	21.019	33.420	75.418
1993	213.518	31.934	181.584	245.452
1994	64.550	78.625	-14.075	143.175
1995	138.542	61.529	77.013	200.071
1996 (OCA-HAZ)	229.859	56.479	173.380	286.338
1997 (OCA-HAZ)	210.497	87.495	123.002	297.992

Kaynak: DTM, <http://www.forreightrade.com.tr>, (Özbek1.htm) ve DEİK-Bülteni, Özbek Ekonomisi ve Türk-Özbek Ekonomik İlişkileri, İstanbul: Nisan 1998,s.11.

Tablo 3.43'den görüldüğü gibi Özbekistan ile dış ticaretimiz her geçen yıl artarak devam etmektedir. 1994 yılı hariç, tüm yıllar dış ticaret dengesi Türkiye lehine sürekli fazla vermektedir. 1997 yılı göstergelerine göre, Türkiye'nin Özbekistan'a ihracatı bir önceki yıla göre %8,5 azalarak 210 milyon dolar, bu ülkeden ithalatı ise %54 artarak 87,5 milyon ABD doları düzeyinde gerçekleşmiştir.

Özbekistan, BDT ülkeleri arasında Türkiye ile ekonomik ve ticaret alanında işbirliğine en yakın ülkelerden birisidir. Karşılıklı resmi ziyaretlerde Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov, gerekli kurumsallaşmanın ve serbest pazar mekanizmalarının gerçekleştirilmesi sürecinde Türkiye'yi örnek aldıklarını, Atatürk ilkelerinin ülkelerinde yapmak istedikleri ile aynı paralelde olduğunu belirtmektedir.³²²

³²² TİKA; Özbekistan, s.35.

Özbekistan'daki döviz kıtlığı nedeniyle, karşılıklı ticaretin bir bölümü takas yöntemiyle gerçekleşmektedir. Türkiye'de takas işlemleri, Bakanlar Kurulunun 20.01.1992 tarih 92/2644 sayılı ihracatın Düzenlenmesi ve desteklenmesi İlişkin Kararın 3. Maddesi "C" bendi uyarınca, 14.02.1992 tarih, 21142 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Başbakanlık ve Hazine Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından, bağlı muamele kapsamında izin verilen ticaret anlaşmalarının 1992 yılı ortalama değeri, 8.700.078 ABD \$, 1993 yılı değeri 669.414 ABD \$, 1994 yılı değeri ise 103.274 ABD \$'dır.

Bu anlaşmalar kapsamında ihraç edilen başlıca ürünler; gıda ürünleri, temizlik malzemeleri, deri ve tekstil ürünleri, mobilya, spor ayakkabılarıdır. İthal edilen belli başlı ürünler arasında ham deri, pamuk, kereste, çimento ve bakır sayılabilir.³²³

İki ülke arasında Eximbank'ın Özbekistan'a kredi vermesi yönünde iyi niyet Protokolü, 1992 yılında imzalanmıştır. Günümüze kadar Özbekistan'a 125 milyon doları ihracat kredisi, 250 milyon doları da proje kredisi olmak üzere 375 milyon dolarlık kredi açılmış ve bu kredinin ihracat kısmı tamamen kullanılmış, ancak proje kredisinin sadece 158,12 milyon dolarlık bölümü kullanılmıştır. Kredinin geri kalan kısmının kullanılması Özbekistan hükümetinin uygun projelerini Eximbank'a iletmesine bağlıdır.³²⁴

İki ülke arasında yapılan mevcut anlaşmalar ise :

- Ekonomik ve Ticari İşbirliğine İlişkin Anlaşma, 28.04.1992 tarihinde imzalanmış ve 21.02.1992 tarihinde yürürlüğe girmiştir.
- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma 28.04.1992 tarihinde imzalanmış ve 12.02.1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir.
- Çifte Vergilendirmeyi Önlemeye İlişkin Anlaşma ise 08.05.1996 tarihinde imzalanmış ancak halen yürürlüğe girmemiştir.
- Özbekistan ile Karma Ekonomik Komisyon Kurulmasına İlişkin Anlaşma 19.07.1995 tarihinde imzalanmış, ancak halen KEK toplantısı yapılamamıştır.³²⁵

³²³ İTO, Türkiye'nin Dış Ekonomik..., s.84.

³²⁴ Mumcu, s.81.

³²⁵ DEİK, Bülten, Özbek Ekonomisi ve Türk-Özbek Ekonomik İlişkileri, İstanbul: Nisan 1998, s.10-11.

Toplam ihracatımız içinde %0.64, toplam ithalatımız içinde %0.07 paya sahip olan Özbekistan ile dış ticaretimiz her geçen gün artmasına rağmen, makro ekonomik bir çok problem ve yapısal sorunlardan dolayı halen arzu edilir seviyede değildir.

2.5.1. İhracatımızın Genel Yapısı

Başlıca ihraç ürünlerimiz; Şeker, bisküvi, terlik, mensucat, ayakkabı, giyim eşyası, fırın, çeşitli makineler, halı, yer kaplamaları, gazoz, bira, motor yağları, ay çiçek yağı, margarin, ilaç, temizlik ürünleri, haşarat öldürücüler, binek otomobiller, şişe, dikiş makineleri ve monitörlerdir.³²⁶ Özbekistan'ın Türkiye'den ithalatında şeker ve kimyasal önemli maddelerdir.³²⁷

Tablo 3.44

1995-1996 Yıllarında Türkiye'nin Özbekistan'a İhracatının Sektörel Ayrımı

SEKTÖRLER	1995				1996			
	Ton	1000 DL	DAĞILIM%	DEĞİŞME %	TON	1000 DL	DAĞILIM%	DEĞİŞME%
ÜLKE TOPLAMI	61.731	138.542	100,00	+114,6	138.384	230.295	100,00	+66,2
TARIM GRUBU	589	409	0,30	+363,3	409	1.234	0,54	+201,8
MADENCİLİK VE TAŞOCAKÇIL.	555	77	0,06	(+)	9.223	841	0,37	(+)
SANAYİ GRUBU	60.587	138.056	99,65	+114,2	128.752	228.220	99,10	+65,3
TARIM GRUBU								
BİTKİSEL ÜRÜNLER	583	384	0,28	(+)	402	920	0,40	+139,6
HAYVANCILIK ÜRÜNLERİ	6	25	0,02	+12,7	1	310	0,13	(+)
SU ÜRÜNLERİ	-	-	-	-100,0	-	1	-	(+)
ORMAN ÜRÜNLERİ	-	-	-	-99,8	6	3	-	(+)
MADENCİLİK VE TAŞOCAKÇILI.								
METALİK OLMAYAN TAŞOCAKÇIL.	553	74	0,05	(+)	9.223	841	0,37	(+)
MADEN CEVHERLERİ	-	-	-	-	-	-	-	-
YAKIT MADDELERİ	-	-	-	-	-	-	-	-
DİĞER MADENCİLİK ÜRÜNLERERİ	3	3	-	(+)	-	-	-	-100,0
SANAYİ GRUBU								
TARIMA DAYALI İŞLENMİŞ ÜRÜNLER	31.251	57.666	41,70	+206,4	53.275	92.402	40,12	+60,0
İŞLENMİŞ PETROL ÜRÜNLERİ	321	275	0,20	+114,3	132	177	0,08	-35,8
SANAYİ MAMÜLERİ	29.015	80.015	57,66	+76,0	75.345	135.641	58,90	+69,5

Kaynak: DTM, Bilgi İşlem Verileri, Ankara:1998,s.8.

³²⁶ DEİK, s.11.

³²⁷ İTO, Türkiye'nin Dış Ekonomik..., s.85

Tablo 3.44'den takip edilebileceği gibi ihracatımız içinde en büyük pay %99,5 seviyesiyle yine sanayi grubu ürünlerden meydana gelmektedir. Sanayi grubu ürünler içerisinde en büyük pay sanayi mamullerine aittir. Sanayi mamullerini ise tarıma dayalı sanayi ürünleri takip etmektedir. Tarıma dayalı işlenmiş ürünler içerisinde tüm ihracatımızın yaklaşık %40'ı gıda sanayi ürünlerinden oluşmaktadır.

Yine tüm ihracatımızın %23'ü dokumacılık mamulleri , %11'i kimya sanayi mamulleri, %4'ü makine sanayi mamulleri, %3'ü tekstil araçları ve parçalarından oluşmaktadır (Tablo 3.45).

Tablo 3.45

Türkiye'nin Özbekistan'a İhraç Ettiği Başlıca Maddeler (1995)

İHRACATIMIZ	(1000\$)
GIDA SANAYİ ÜRÜNLERİ	57.605
DOKUMACILIK MAMULLERİ	32.444
KİMYA SANAYİ MAMÜLLERİ	16.529
MAKİNE SANAYİ	5.622
TAŞIT ARAÇLARI VE MALZ.PARÇ.	4.418
DEMİR ÇELİK SANAYİ MAMULLERİ	2.962
CAM, SERAMİK, TUĞLA	2.558
LASTİK, PLASTİK SANAYİ MAM.	2.483
ELEKTRONİK CİHAZLAR	2.139
DİĞER	4.382
TOPLAM	138.542

Kaynak: DTM, <http://www.forreightrede.com.tr>, (Özbek1.htm)

Türkiye'nin Özbekistan'a ihracatını oluşturan önemli ihraç maddeleri ise, şeker ve şeker mamulleri, kakao ve kakao müstahzarları, esasını hububat, un, nişasta, süt teşkil eden müstahzarlar, sabunlar, yüzey aktif organik maddeleri, nükleer reaktörler, kazan, makine ve cihazlardır.

Bunların dışında, otobüs, motorlu nakil vasıta parçaları, elektrikli ve elektronik cihazlar, tıbbi malzeme ve çeşitli tüketim mamulleri³²⁸ ihraç edilebilecek diğer ürünlerdir.

Özbekistan'da günlük ihtiyaçları karşılamaya yönelik her türlü mal ve hizmetin

³²⁸ TOBB, Özbekistan..., s.659.

yokluğu yaşanırken, ne yazık ki bunları üretecek üretici güçler harekete geçirilememektedir. Hedefin tüketim malları ve hafif sanayi ürünlerinin devamlı ithalatı yerine, üretimin gerçekleştirilmesi olması nedeniyle üretime yönelik girişimler ve ortak yatırımlar uzun vadede daha avantajlı olacaktır. 05.06.1992 tarihinde Türk Eximbank ve Özbekistan Cumhuriyeti Dış Ekonomik İlişkiler Milli Bankası arasında imzalanan 250 milyon ABD \$ tutarında kredinin, söz konusu dönemde karşılıklı ticaretin gelişmesine önemli katkıları olmuştur.

Özbekistan'da faaliyet gösteren şirketlerimizin karşılaştığı en önemli sorun, Özbekistan parası, "Som" ile elde edilen gelirin dövize çevrilerek yurt dışına transferi için gerekli iznin alınmasıdır.

2.5.2. İthalatımızın Genel Yapısı

Başlıca ithal ürünlerimiz; penyelenmemiş pamuk, elyafı pamuk, göztaşı, boyalar, bakır sülfat, öküz, inek, koyun derisi, bakırdan teller ve külçe çinkodur.

Tablo 3.46

Fasıl Bazında Türkiye-Özbekistan İthalatı (1996)

İTHALATIMIZ	(1000\$)
TARANMAMIŞ PUMUK	35.157
BAKIR VE BAKIR ALAŞIMLARI	3.018
PAMUKLU DOKUMALAR, AĞIR	2.696
HAM DERİLER (BÜYÜKBAŞLAR)	955
HAMDERİLER (KÜÇÜKBAŞLAR)	367
PAMUKLU DOKUMALAR, HAFİF	254
PAMUK DÖKÜNTÜLERİ	174
DİĞER	936
TOPLAM	43.920

Kaynak: DEİK, Özbekistan..., s.11.

Türkiye'nin ithalatı içinde Özbekistan'ın payı %0,17'dir.³²⁹ SSCB'nin tüm pamuk üretiminin %75'i Özbekistan'dan sağlanmaktadır. Dünyanın en büyük pamuk üreticisi Özbekistan'dır.³³⁰ Doğal olarak Türkiye'nin bu ülkeden yaptığı ithalatın büyük bir kısmını pamuk ve yan ürünleri oluşturmuştur.

³²⁹ DTM, <http://www.forreightrede.com.tr>, (Özbek1.htm)

³³⁰ Mütercimler, s.145.

Tablo 3.47’den izlenebileceği gibi ithalatımızda tarım grubu ürünlerin yaklaşık %68 civarında büyük bir payı vardır. Sanayi grubu ürünlerin payı ise yaklaşık %32’dir. Tüm ithalatımızın yaklaşık %66’sı ise yalnızca pamuk ve ürünleri yoluyla yapılmaktadır. Sanayi grubu mamullerin içerisinde, dokumacılık mamulleri ve kimya sanayi mamulleri büyük bir yer almaktadır. Özbekistan’dan İthal edilebilecek diğer ürünler; doğal gaz, çimento, ham bitkisel yağlar, gübre ,astragan , pamuk üretimine ilişkin makine ve teçhizat³³¹ sıralanabilir.

İthalatımızın yıllar boyu seyri izlendiğinde, 1992’de 21 milyon dolar olan ithalatımız, 1994’te 78.6 , 1995’te 61.529 , 1997 yılında 87.495 milyon dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 3.47

1995-1996 Yıllarında Türkiye’nin Özbekistan’dan İthalatının Sektörel Ayrımı

SEKTÖRLER	1995				1996			
	Ton	1000 DL	DAĞILIM%	DEĞİŞME %	TON	1000 DL	DAĞILIM%	DAĞİŞME%
ÜLKE TOPLAMI	31.839	61.529	100,00	-21,7	31.155	56.479	100,00	-8,2
TARIM GRUBU	21.351	41.972	68,21	-38,5	22.029	36.125	63,96	-13,9
MADENCİLİK VE TAŞOCAKÇIL.	-	-	-	-	-	-	-	-
SANAYİ GRUBU	10.509	19.557	31,79	+89,3	9.126	20.354	36,04	+4,1
TARIM GRUBU								
BİTKİSEL ÜRÜNLER	20.144	40.693	66,14	-39,3	21.074	34.759	61,54	-14,6
HAYVANCILIK ÜRÜNLERİ	1.187	1.279	2,08	+1,7	955	1.366	8,42	+6,7
SU ÜRÜNLERİ	-	-	-	-	-	-	-	-
ORMAN ÜRÜNLERİ	-	-	-	-	-	-	-	-
MADENCİLİK VE TAŞOCAKÇILI.								
METALİK OLMAYAN TAŞOCAKÇIL.	-	-	-	-	-	-	-	-
MADEN CEVHERLERİ	-	-	-	-	-	-	-	-
YAKIT MADDELERİ	-	-	-	-	-	-	-	-
DİĞER MADENCİLİK ÜRÜNLERERİ	-	-	-	-	-	-	-	-
SANAYİ GRUBU								
TARIMA DAYALI İŞLENMİŞ ÜRÜNLER	148	253	0,41	+150,4	868	1.480	2,62	(+)
İŞLENMİŞ PETROL ÜRÜNLERİ	-	-	-	-	-	-	-	-
SANAYİ MAMÜLLERİ	10.361	19.304	31,37	+88,7	8.258	18.874	33,42	-2,2

Kaynak: DTM, Bilgi İşlem Verileri, Ankara:1998,s.9.

³³¹ Capital, s.62.

Geniş doğal gaz, petrol ve kömür yatakları bulunan ülkede dünyanın en saf altını çıkarılmaktadır. Özbekistan bu alanda Güney Afrika'dan sonra dünyada ikinci sırayı almaktadır. Ayrıca ülkede bakır, kurşun, ınko, uranyum, tungsten ve molibden yatakları mevcuttur.

Renkli ve çeşitli, büyük bir pazara sahip Özbekistan, sahip olduğu büyük potansiyel ile Türkiye ile uzun dönemde karlı bir ortak olacaktır. Tekstil lkesi durumuna gelen Türkiye'nin, bu sektördeki temel ürünü pamuğu, kardeş ülke Özbekistan'dan temin edilebilmesi, büyük bir fırsattır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ TİCARETİMİZDE ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNİN ÖNEMİ VE DIŞ TİCARETİN GELİŞTİRİLMESİ İMKANLARI

1. DIŞ TİCARETİN ÜLKELER AÇISINDAN ÖNEMİ VE YENİ ULUSLARARASI EKONOMİK DÜZENDE TÜRKİYEDE DIŞ TİCARETİNİN DURUMU

1.1. DIŞ TİCARETİN ÜLKELER AÇISINDAN ÖNEMİ

Tüm dünyada ülkeler arasındaki ticaretin görünümüne göre dış ticarete yol açan faktörler üç grupta toplanabilir. Bir kısım malların ithal ve ihracı yurtiçi üretimin ülke ihtiyaçlarına göre bol veya kıt oluşuyla ilgilidir. Bir grup malın ticareti de ülkeler arasındaki fiyat farklılıklarına bağlanabilir. Üçüncü grup malın ticareti ise ürün farklılıklarından ileri gelmektedir.³²³

Belirli ve yeterli doğal kaynaklara sahip olmayan ülkeler, bu ihtiyaçlarını karşılamak için ihracat ve ithalat, kısaca dış ticaret yapmak zorunda kalmaktadırlar. Örneğin; buğday, çay, fındık vb. maddeler her türlü iklim koşulunda yetiştirilemez. Bunun gibi, petrol, demir, bakır vs. madenlerin rezervleri de her ülkede yeterli miktarda bulunmamaktadır.

Dış ticarete sahip olunan piyasalarında dış ticarete büyük önemi bulunmaktadır. Piyasaların büyümesi için temel şart ise, ekonominin büyümesi ve üretim gücünün artması, dış ticaret büyük oranda bağlıdır.

Tarihi, politik ve coğrafi nedenlerden ötürü bir çok değişik devlet oluşmuştur. Ancak devletleri birbirinden ayıran en önemli unsur “hükümetler”dir. Hükümetlerin aldıkları kararlar yurtiçi piyasaları olduğu kadar, dünya piyasalarını da etkilemektedir.

Uluslararası ticaret teorisine göre; her ülke gelirini ve refahını maksimize edecek şekilde karar alır ve bu kararını uygulamaya çalışır.

³²³ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:828, Eskişehir:1995,ss.34,35.

Zengin ve fakir ülkelerde yaşayan insanların “dış ticaret” konusundaki görüşleri birbirine tamamen zıttır. Zengin ülkeler, düşük ücretler nedeniyle fakir ülkelere yapılacak ticaretin, rekabet imkanlarına zarar verdiklerini ileri sürerler. Fakir ülkeler ise, zengin ülkelere yapılacak ticaretin, yüksek seviyeli teknolojileri yüzünden, ulusal ekonomilerinin rekabet imkanlarını azaltacağını ileri sürerler. Bu görüşlerin her ikisi de merkantalisttir ve uluslar arası ticareti sabit toplamlı bir oyun olarak görmektedirler. Buna göre uluslararası ticaretten bir ülkenin kazançlı çıkabilmesi ancak diğer ülkenin kaybı ile mümkün olabilmektedir. Oysa gerçek hayattaki veriler incelendiğinde dış ticaret yoluyla bir çok ülkenin aynı anda kazançlı çıkabileceği ispatlanmıştır.

Acaba dış ticaret yapılmıyorsa, ülkeler bu günkü hayat standartlarına ulaşabilirlermiydi? Örneğin Japonya bu gün hammadde ithal edip, nihai ürünler ihraç etmektedir. Acaba bu ticaret yapılmıyorsa, Japon işçilerin reel geliri bu günkü seviyesinde olabilirmiydi? Hatta A.B.D gibi büyük ve çok değişik ürünler üretebilen bir ülke bile zaruri malların büyük bir kısmını (Petrol, Otomobil vs.) uluslar arası ticaret yoluyla dışarıdan temin etmektedir.

Bu gün artık bir ülkenin tüketeceği tüm malları yurtiçinde kendisinin üretmeye çalışması rasyonel bir davranış olarak görülmemektedir.

Dünya ticaretiyle ilgili yapılması gereken bir gözlemde şudur; Bu gün artık “endüstri içi ticaret” özellikle gelişmiş ekonomiler arasında çok önemli bir duruma gelmiştir. Endüstri içi ticarete, ülkeler arasında benzer endüstrilere ait mallar mübadele edilmektedir. Örneğin bir ülke diğerine otomobil satıp, ondan otomobil alıyorsa bu ticaret endüstri içi ticareti oluşturur. Endüstriler arası ticarete ülkeler birbirini tamamlayıcı bir durumdayken, endüstri içi ticarete rekabet çok önemlidir.

Bugün tüm dünya ülkeleri “dış ticaret” aracılığı ile birbirine bağlanmıştır. Artık yerli üretim ile birlikte, dünya pazarları için üretim de yapılmaktadır. Klasik dış ticaret teorilerinin söylediği gibi, her ülke en iyi ve ucuza üretebildiği malların üretiminde uzmanlaşmakta, diğer ülkelere göre nispeten pahalıya ürettiği malları dış pazarlardan temin etmektedir.

1.2. DÜNYA TİCARETİNİN GELİŞİMİ VE BEKLENTİLER

1.2.1. Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen

Yeni Uluslararası ekonomik düzen sonucunda , milletlerarası siyasi sistemler, milletlerarası ekonomik sistemlerin gerisinde kalmıştır. Yeni dünya düzeni olarak adlandırılan bu dönemde siyasi sistem, ekonomik sistemi nerede ve ne zaman yakalayacaktır? Bu henüz cevapsızdır. Fakat burada söylenebilecek en mühim nokta milletlerarası ekonomik sisteme hakim olan güçler, siyasi sistemi de kendi kontrolü altına alma iktidarına sahiptirler. Çünkü iktisadi güçlülük siyasi gücü, siyasi güçlülükte iktisadi gücü arttırmaktadır. Bugün dünyada değişen siyasi ve iktisadi konjonktürün dışında hareket edebilmek oldukça güçtür. Eğer bu sistem içinde varsanız ve kabileleşip kendinizi dünyadaki sistemden tecrit etmiyorsanız rekabet etmek ve strateji geliştirmek zorundasınız demektir.³²⁴

Bu gün batıda en önemli üretim faktörü, yani olmazsa olmaz cinsinden üretimi kontrol eden ve meydana getiren unsur para kapitali değildir. İşçilik yani kol emeği de değildir. Gayrimenkul zenginlikte değildir. Üretim faktörü yani “bilgi”dir. Burada kapital ötesi bir platforma geçilmektedir. Kapital ötesi toplumda bilgi ve servis üretenler kazanmaktadır. Bunun neticesi beyin gücü yüksek toplumların, beyin gücüne önem vermeyen toplumlara hükmedeceğidir.³²⁵ Üstelik bu yönde gelişen ülkeler birer kutup meydana getirerek bloklaşmaktadır. ABD ve NAFTA anlaşması, Avrupa Birliği, Japonya ve Uzakdoğu Kaplanları buna birer örnektir.

Yeni Uluslararası ekonomik düzen, YUED (New International Economic Order-NIED) teorik olarak, az gelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında varolan ekonomik ilişkilerin değiştirilmesine ilişkin yaklaşımdır.

Daha çok Güney yarım küresinde bulunan az gelişmiş ülkeler, Kuzeydeki gelişmiş ülkeler ile kurulan ekonomik ilişkilerden zarar gördüklerini ileri sürmektedirler. Söz konusu görüşe göre bu ilişki, az gelişmiş ülkelerin kalkınmasına yardımcı olmamakta, tam tersine gelişmiş ülkeler ile aralarındaki açığın artmasına yol açmaktadır.

³²⁴ Hüsnü ERKAN, *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme*, İş bankası Kültür Yayınları, Ankara:1993, s.3.

³²⁵ İshak ALATON, *Türkiye Kapitalizmi Bugün Yol Ayırımında*, İktisat Dergisi, Sayı:351, Ağustos 1994, İstanbul: ss.32.33.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütünün temellerini oluşturduğu, 1975 Lima Konferansıyla belirlenen, Yeni Uluslararası Ekonomik Düzenin temel ilkeleri aşağıdaki biçimde saptanmıştır.

- Ulusal Egemenlik haklarına saygı,
- Ulusal kaynak ve sermaye birikimindeki denetim,
- Dış ticaret hadlerindeki olumsuzlukların düzeltilmesi,
- Dış finansman kaynaklarında kolaylıklar sağlanması,
- Bilim ve teknolojiye yararlanma kolaylıkları sağlanması,
- Az gelişmiş ülkelerin kendi aralarındaki ilişkileri geliştirmesi,³²⁶

“Yeni Dünya Düzeni”, yeni bir siyasi yapının oluşması kadar, bir ekonomik yapılanmanın da adıdır. Günümüzde büyük görünen üç ekonomik grup vardır. Bunlar, Avrupa Birliği (AB), NAFTA, ve APEC. İlk kuruluş amaçlarını ekonomik birliklik olarak açıklayan bu gruplar, zamanla siyasal aktör güç olmaya yöneleceklerini belli etmişlerdir. Avrupa Birliğinin politik adımları, bu düşüncenin gerçekliğini somutlaştırmaktadır.

Yeni Dünya Düzenindeki en somut kavram “küreselleşme”dir. Küreselleşmenin iktisadi alandaki eylemi ise, Ulusal ekonomilerin tasfiyesi, kural tanımazlık, piyasaların liberalizasyonu, ve kamu sektörlerinin tümüyle özelleştirilmesidir.

Yeni Türk Cumhuriyetlerinin bu bağlamda konumu ne olacaktır? Orta Asya Türk Cumhuriyetleri yaklaşık olarak 4 milyon km² bir alana ve Türkiye kadar büyük bir nüfusa sahiptirler. 1923 yılında bağımsızlığını kazanan Türkiye Cumhuriyetinin Demokraside ve Serbest piyasa ekonomisinde bu ülkelerden 70 yıl daha fazla deneyimi vardır. Türkiye'nin yaşadığı tüm acı tecrübelerini, ekonomik alanda henüz tüm şiddetiyle yaşamamışlardır. Türkiye bu ülkeler için doğrusu ve yanlışıyla model olma konumundadır. Türkiye piyasa ekonomisi tecrübesi, devletin sağlamlığı, altyapı, eğitim, kültür, vb. bir çok konuda yine bu ülkelerin ihtiyaç duyacağı tek model ülke konumundadır.

³²⁶ Erol Mütercimler, 21.Yüzyıl ve Türkiye, Yüksek Strateji , Erciyaş Yayınları, İstanbul: Haziran 1997,ss.268-269.

1.3. TÜRKİYEDE DIŞ TİCARETİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Bölgesel entegrasyonun gidereke önem kazandığı 2000’li yıllarda AB, NAFTA ve Asya Pasifik ticaret bölgesi gibi üç bloğun dünya ticaretine damgasını vuracağı bir gerçektir. Hatta AB ile NAFTA arasında Transatlantik Ticaret Bölgesi oluşturulması yolundaki çabaların yoğunluk kazandığıda bir gerçektir. Küreselleşme sürecinde sağlanan en önemli gelişmelerden biri de Dünya Ticaret Örgütü’nün kurulması ile on yıllık bir dönemde, tarifelerin ve sübvansiyonların kaldırılması ile sağlanacak tam serbestlik durumudur.

Türkiye 22 yıllık bir sürecin sonunda AB ile 1996 yılında Gümrük Birliğine gitmesi, ayrıca Uruguay Round sonrası dünya ticaretinde sağlanacak olan serbestlik, Türkiye gibi yarı sanayileşmiş ülkelere büyük fırsatlar sunacaktır.

Küreselleşme çağında “milli devlet” olgusunun önemi giderek azalırken, ülkelerin ortak menfaatler ve karşılıklı bağımlılıkların doğal sonucu olarak, ulusal düzenlemeler önem kazanmaktadır. Eskiden kullanılan dış ticaret politikaları ise artık rafa kalkmaktadır.

Ülkemiz, hızla globalleşen dünya ticaretinin sunduğu imkanlardan en geniş ölçüde yararlanmak suretiyle topyekün kalkınmayı gerçekleştirmek için ihracatta büyük bir atılım yapmak, dış ticaretin GSMH içindeki payını arttırmak ve ileriye dönük olarak belirleyeceği ekonomik hedeflerin içerisinde ihracata en büyük önceliği vermek zorundadır.

Türkiye, 1980’li yılların başından itibaren, uygulamakta olduğu ithal ikameci sanayileşme politikalarını terk ederek, dışa açık sanayileşme politikasını benimsemiş ve bu çerçevede dış ticaret ve kambiyo rejiminde önemli ölçüde liberalizasyona gitmiş, sabit kur politikasını terk ederek, esnek kur politikasını benimsemiştir.

Bu stratejik değişiklik ile ithal ikameci sanayi politikasının yarattığı yüksek gümrük duvarları ile korunan ve bu nedenle de rasyonel kaynak dağılımının gerçekleşmediği, iç pazara yönelik ve dünya piyasalarında rekabet şansına sahip olmayan bir yapıda gelişen ülkemiz sanayisinin dış rekabete açılarak, dış pazara dönük üretim yapar hale getirilmesi hedeflenmiştir.³²⁷

³²⁷ Yavuz EGE, *Son Dönemde Dış Ticaretimiz ve 1997 Yılı İçin Hedefler*, Ankara: İGEME’den Bakış Sayı:3, Temmuz-Eylül 1997, ss.10,11.

1 Ocak 1996 tarihinden itibaren Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğin bir aşaması olan Gümrük Birliğine girişi, mal ve hizmet piyasalarının bu gelişmelerden nasıl ve ne şekilde etkileneceklerinin belirsizliği, yaşanan sosyal olaylar, yabancı sermaye girişinin beklenin altında olması ve Avrupa'da yaşanan durgunluk, talebin buna bağlı olarak azalma göstermesi, Eski Yugoslavya'daki savaşın taşımacılığı olumsuz etkileri, ABD ve Avrupa ülkelerinin tarım ürünlerindeki sübvansiyon uygulamalarına rağmen³²⁸ ihracatımız ve ithalatımız son yıllarda artmaya devam etmiştir.

Tablo 4.1

Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyon ABD \$)

	1980	1985	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
İHRACAT	2910	7958	12959	13593	14715	15345	18106	21637	23082	23225
İTHALAT	7909	11343	22302	21046	22871	29428	23720	35709	42495	48657
DENGE	-4999	-3385	-9343	-7453	-8156	-14083	-5164	-14071	-19863	-20402
İHR/ İTH %	36,8	70,2	58,1	64,6	64,3	52,1	77,8	60,6	53,7	53,9
HACİM	10819	19301	35261	34369	37586	44773	41375	57346	66027	71882

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü Verileri, EGEME'DEN BAKIŞ, Temmuz- Eylül 1997, Sayı:3,s.10. ve Türkiye İhracatçılar Meclisi 1997-1998 Faaliyet Raporu, Ankara: Haziran 1998, s.17.'den derlenmiştir.

Tablo 4.1'den görüldüğü gibi Türkiye'de dış ticaret hacmi 1980'li yıllardan başlayarak artmaya başlamış, buna paralel olarak ihracat ve ithalatta sürekli artmıştır. Son yıllarda ihracatta görülen hızlı artışın sebeplerinden biriside bavul ticareti yoluyla yapılan dış ticaret işlemlerindeki artış olmuştur. 1980 yılında Türkiye'nin yalnızca 2910 milyon ABD doları olan ihracatı 1997 yılına gelindiğinde yaklaşık 9 kat artmıştır. 1980 sonrası yapılan uygulamaların, Türkiye ihracatında nedenli artışlara sebep olduğu bu rakamlardan açık bir şekilde görülmektedir. Yine dış ticaret için çok önemli bir gösterge olan ihracatın ithalatı karşılama oranlarına baktığımızda bu rakamın 1980 yılında %36,8'den 1997 yılında %53,7'ye yükseldiğini görmekteyiz. İthalatımız, ise ihracatımıza oranla 1980 yılından bu yana yaklaşık 6 kat artmıştır. Dış Ticaret dengesi bu yıllar boyunca sürekli açıklar vermiştir. Buna karşılık ihracat ve ithalatta görülen sürekli artışlar, dış ticaret hacminin de yıllar boyu artmasına neden olmuştur.

Türkiye'nin dış ticaretinde Almanya ve Amerika en fazla ticaret yapılan ülkeler olmuşlardır. Bu ülkelerle birlikte sanayileşmiş ve gelişmiş diğer Avrupa ülkeleri dış ticaretimizin büyük partnerleri olmuştur.

³²⁸ DTM, Türkiye'nin Dış Ticareti 1996, Yıllık Değerlendirme, Ankara:1996,s.10.

Yarı sanayileşmiş bir ülke durumunda olan Türkiye, artan sanayi ürünleri ihtiyacı ve özellikle tamamen ithal yoluyla karşıladığı petrol ürünleri ihtiyacı sebebiyle dış ticaret dengesini bir türlü tersine çevirememiştir.

Tablo 4.2
Türkiye'nin Ana Sektörlere, Mal ve Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret
1997 (Milyon \$)

	İHRACAT	İTHALAT	DENGE
TOPLAM	26.245,5	48.657,1	-22.411,6
SEKTÖRLERE GÖRE			
TARIM, AVCILIK VE ORMANCILIK	2.679,1	2.420,7	258,4
BALIKÇILIK	33,2	1,7	31,5
MADENCİLİK VE TAŞOCAKÇILIĞI	404,8	5.186,9	-4.782,1
İMALAT SANAYİ	23.115,9	40.955,2	-17.839,3
DİĞER	12,6	92,6	-80
MAL GRUPLARINA GÖRE			
SERMAYE MALLARI	1.314,2	11.073,0	-9.758,8
ARA MALLARI	11.016,3	31.954,9	-20.929,6
TÜKETİM MALLARI	13.890,5	5.337,6	8.552,9
DİĞERLERİ	24,5	300,6	-276,1
ÜLKE GRUPLARINA GÖRE (*)			
OECD ÜLKELERİ	15.316,5	32.454,0	-17.137,5
-AB ÜLKELERİ	12.114,7	24.013,1	-11.898,4
-EFTA ÜLKELERİ	401,3	1.258,1	-856,8
-DİĞER OECD ÜLKELERİ	2.800,6	7.182,8	-4.382,2
OECD ÜYESİ OLMAYAN ÜLKELER	10.692,6	14.201,3	-3.508,7
-AVRUPA ÜLKELERİ	4.668,3	4.336,7	331,6
-AFRİKA ÜLKELERİ	1.218,4	2.232,2	-1.013,8
-AMERİKA ÜLKELERİ	218,2	739,5	-521,3
-ORTADOĞU ÜLKELERİ	2.288,5	2.725,0	-436,5
-DİĞER ASYA ÜLKELERİ	1.299,0	3.423,7	-2.124,7
DİĞER ÜLKELER	1.000,0	744,2	255,8

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi, 1997-1998 Faaliyet Raporu, Ankara: Haziran 1998, s.17.

Tablo 4.2'de 1997 yılı dış ticaret rakamları belirtilmiştir. Türkiye'nin ihracatı ve ithalatı takip eden bölümlerde daha ayrıntılı bir biçimde incelenecektir. Genel olarak dış ticaretimize bakıldığında, sektörsel bazda en fazla dış ticaretin yapıldığı sektör imalat sektörüdür. İhracat ve ithalat bazında yine bu sektörün tümüyle ağırlığı yoğun olarak hissedilmektedir. Dış ticaretimizin yaklaşık %20'lik

bölümü ise tarım, ormancılık, balıkçılık, hayvancılık ve madencilik ve taşocakçılığı sektörlerinde yapılmaktadır.

Mal gruplarına göre dış ticarete en ağırlıklı grup ara mallardır ve yoğun olarak ithalat yoluyla yapılmaktadır. Hacim olarak ikinci sırada ise tüketim malları yer almaktadır. Sermaye malları ise dış ticaretimizde en az yer alan mal grubudur.

Ülke gruplarına göre dış ticaretimiz incelendiğinde, doğal olarak OECD ülkelerinin ilk sırayı almakta olduğunu görmekteyiz. Toplam dış ticaretimizin yaklaşık %60'ını bu ülke grupları ile yapmaktayız ve Avrupa Birliğinin bu ülke grupları içerisindeki payı %85 civarındadır.

1.3.1. Türkiye’de İhracatın Genel Yapısı

Hızlı bir ekonomik kalkınma çabası içinde olan Türkiye için ihracatın önemi her geçen yıl artmaktadır. 1980’li yıllardan sonra uygulanan “Dışa Açık Büyüme” stratejisi 1980-1990 yılları arasında ihracatımızı yaklaşık 5 kat arttırmıştır. Bu gün Türkiye 160’dan fazla ülkeye ihracat yapan bir ülke konumundadır. 1990’lı yıllardan sonra dünya ekonomisinde gözlenen durgunluğa rağmen ihracatımızdaki artış süreklilik göstermiştir.

Ancak 1987 ve 1995 yılları arasında ihracatımızın artış hızı incelendiğinde istikrarlı bir seyir olmadığı görülmektedir. Özellikle 1989 yılında ihracat artış hızı yok denilecek düzeylere düşmüş ve 1993 yılına kadar dalgalı bir seyir göstermiştir.

1994 yılında ihracat bir önceki yıla göre %18 oranında artmış, buna karşılık ithalat %20.9 oranında azalmış, ticaret hacmi ise %7.6 oranında küçülmüştür. Buna paralel olarak dış ticaret açığı da %63.3’lük bir azalma görülmüştür.

1995 yılında ise ihracat bir önceki yıla göre %19.5 oranında artarak 21.6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Buna karşılık ithalat %53.5 oranında artmış ve 35.7 milyar dolara ulaşmış, ihracatın ithalatı karşılama oranı %60.6 oranında gerçekleşmiştir. Bununla birlikte dış ticaret hacmi bir önceki yıla göre %38.6 oranında artmıştır.

1980-1995 döneminde, Türkiye’nin ihracatı yalnız miktar olarak artmakla kalmamış, ihracatın sektörel yapısında da hızlı ve önemli bir değişiklik meydana gelmiştir. 1980 yılında ihracatın %57.5’i tarımsal ürünler, %6.6’sı madencilik ürünler ve %36’sı diğer sanayi ürünleri iken, tarımsal ürünlerin payı 1995’te %10.6’ya gerilemiş, sanayi ürünlerinin payı ise %87.4’e ulaşmıştır.

Türkiye'nin ihracatının alt sektörler itibariyle dağılımına bakıldığında, en büyük payı %38.5 ile tekstil ve konfeksiyon ürünleri oluşturmaktadır. Demir-Çelik ürünleri %10.4 ile ikinci sırada, makine ve elektrikli cihazlar %7.4 ile üçüncü sırada yer almaktadır. Toplam ihracatımızın yaklaşık olarak yarısı Tekstil, konfeksiyon ve demir çelik ürünleri ile yapılmaktadır.³²⁹

Tablo 4.3

Türkiye'de Sektörler İtibariyle İhracatta Gelişmeler (Milyon Dolar)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995
I. TARIM	2347	2683	2204	2365	2457	2307
A. BİTKİSEL ÜRÜNLER	2061	2405	1999	2014	2143	2085
Hububat	11	280	416	111	151	73
Baklagiller	292	242	200	185	167	198
Sanayi Bitkileri	653	795	414	611	511	355
Meyveler	956	853	771	904	1099	1229
Sebzeler	109	192	161	167	175	180
Diğerleri	40	43	37	36	40	50
B. HAYVANSAL ÜRÜNLER	216	218	141	294	245	155
Canlı Hayvanlar	204	204	128	284	223	132
Diğerleri	12	14	13	10	22	23
C. SU ÜRÜNLERİ	58	50	50	44	53	54
D. ORMAN ÜRÜNLERİ	12	10	14	13	16	13
II. MADENCİLİK VE TAŞOCAKÇILIĞI	327	286	264	239	272	405
Metallik Olmayan Taşocakçılığı Ür.	242	227	212	201	215	249
Maden Cevherleri	82	55	49	33	50	144
Yakıt Maddeleri	1	3	1	2	2	1
Diğerleri	2	1	2	3	5	11
III. SANAYİ	10285	10625	12251	12744	15376	18294
A. TARIMA DAYALI İŞLENMİŞ ÜRÜN.	937	1212	1337	1368	1765	2214
Gıda Sanayi Ürünleri	813	1113	1259	1283	1627	1945
İşlenmiş Tarım Ürünleri	24	8	23	45	28	137
İşlenmiş Orman Ürünleri	15	13	6	4	20	15
Dokumaya Elverişli Elyaflar	79	71	46	33	81	107
B. İŞLENMİŞ PETROL ÜRÜNLERİ	291	277	231	172	235	277
C. SANAYİ MAMÜLLERİ	9057	9136	10683	11204	13376	16433
Çimento	77	111	139	90	145	141
Kimya	617	463	491	468	576	712
Lastik-Plastik	238	316	380	385	450	555
Deri-Kösele	750	620	568	552	560	897
Orman Ürünleri	750	620	568	552	560	597
Dokuma-Giyim	4060	4328	5268	5421	6286	8158
Cam- Seramik	326	358	395	380	431	544
Demir-Çelik	1612	1452	1558	2011	2369	2257
Demir Dışı Metaller	250	174	164	173	215	344
Madeni Eşya	38	33	76	44	53	80
Makine	204	232	322	349	538	684
Elektrikli Makine ve Cihazlar	440	533	591	566	682	914
Taşıt Araçları	212	255	382	380	503	816
Diğerleri	210	245	321	362	527	573
TOPLAM	12959	13594	14719	15348	18105	21636

Kaynak: İGEME, Türkiye'de Üretim, İhracat, Kapasite Karşılaştırması ve Dünya Ticareti ile Mukayesesi, Ankara:1996,s.10.

³²⁹ İGEME, Türkiye'de Üretim, İhracat, Kapasite Karşılaştırması ve Dünya Ticareti ile Mukayesesi, Ankara:1996, s.10.

Tablo 4.3'ten izlenebileceği gibi 1995 yılında en fazla ihracat sırasıyla; dokuma-giyim, demir-çelik, gıda sanayi ürünleri, meyveler, elektrikli makine ve cihazları, taşıt araçları, makine, deri-kösele, lastik-plastik ve cam seramik alt sektörlerinde gerçekleşmiştir. İhracatımızda sanayi mamulleri öncü sektör konumundadır.

Yukarıda bahsedilen 10 alt sektörün 8'ini bünyesinde bulunduran , sanayi sektörü, ihracatımızın tamamıyla lokomotifi haline gelmiştir. 1990-1995 yılları arası göz önüne alındığında, Bitkisel ürünlerimiz, hayvansal ürünlerimize oranla daha fazla bir yer tutmaktadır. Hayvansal ürün ihracatımızda son yıllarda görülen düşüşün en önemli sebebi, Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinde yaşanan terör problemleri ve ileri tekniklerin ithal edilmeyişidir.

Tablo 4.4
Türkiye'nin Madde Bazında İhracatı (Kayıt;bin dolar)

	1996	1997	DEĞ.%	DAĞ. %
HAZIR GİYİM VE KONFEKSİYON	6.337,259	7.228.690	14,1	26,9
DEMİR VE DEMİR DIŞI METALLER	2.886.739	3.384.609	17,2	12,6
TEKSTİL VE HAMMEDDELERİ	2.450.218	2.850.866	16,4	10,6
ELEKTRİK-ELEKTRONİK	1.922.628	2.231.709	16,1	8,3
HUBUBAT, BAKLIYAT, YAĞLI TOHU.	1.552.537	1.895.584	22,1	7,0
KİMYEVİ MADDELER VE MAMULLERİ	1.486.178	1.637.591	10,2	6,1
OTOMOTİV VE YAN SANAYİ	1.505.525	1.573.081	4,5	5,8
FINDIK VE MAMULLERİ	615.740	928.391	50,8	3,5
ÇİMENTO VE TOPRAK ÜRÜNLERİ	655.164	768.960	17,4	2,9
TÜTÜN	654.088	689.732	5,4	2,6
MADEN	543.483	594.494	9,4	2,2
MEYVE VE SEBZE MAMULLERİ	578.495	547.932	-5,3	2,0
DERİ VE DERİ MAMULLERİ	402.065	545.340	35,6	2,0
KURU MEYVE VE MAMULLERİ	421.258	471.845	12,0	1,8
YAŞ MEYVE VE SEBZE	474.828	433.455	-8,7	1,6
HALI	307.128	354.301	15,4	1,3
CANLI HAYVAN VE SU ÜRÜNLERİ	323.344	347.274	7,4	1,3
AĞAÇ VE ORMAN ÜRÜNLERİ	299.270	321.472	7,5	1,2
ZEYTİN VE ZEYTİN YAĞI	104.403	98.495	-5,2	0,4
TOPLAM	23.520.250	26.904.271	14,4	100,0

Kaynak: TİM, s.21.

Toplam ihracatımız içinde en küçük (%6.6) paya sahip olan Madencilik ve Taşocakçılığı sektörü içerisinde en büyük ihraç kalemi, Metalik olmayan taşocakçılığı ürünleridir. En küçük ihraç kalemimiz yakıt maddeleri, doğal olarak en büyük ithal kalemimiz olmaktadır.

Tablo 4.4'den izlenebileceği gibi, madde bazında en fazla ihracatımız, hazır giyim ve konfeksiyon sektörü oluşturmaktadır. Bunu sırasıyla, demir ve demir dışı metaller, tekstil hammaddeleri, elektrik-elektronik, hububat, bakliyat ve yağlı tohumlar izlemektedir.

Seçilmiş fasıllara göre ihracatta ise en fazla ihracat sırasıyla, Örne giyim eşyası, demir ve çelik, elektrikli makineler ve cihazlar, yenilen meyveler ve kara taşıt aksamalarında yapılmaktadır.

1994 yılı baz alındığında 18.104 milyar dolarlık ihracatımızın , 9.755 milyar doları tüketim malları, 5.211 milyar doları hammaddeler, 3.116 milyar doları ise yatırım mallarından oluşmaktadır.

Tüketim malları içerisinde toplam 9.755 milyon dolarlık ihracatımızın, 5283 doları yalnızca tekstil ve hazır giyime yönelik tüketim mallarından oluşmaktadır. Bu da bize gösteriyor ki, tekstil ve hazır giyim alt sektörü gerçekten son yıllarda ihracatımızın "lokomotif" sektörü haline gelmiştir.

1990'lı yıllarla birlikte ihracatın ithalatı karşılama oranı artmış olup; 1990'lı yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı 0.58 iken, bu oran 1995 yılında 0.61 olmuştur. Sektör bazında ihracatın ithalatı karşılama oranının, 1990-1995 döneminde önemli artış gösterdiği sektörlerin başında yabancı sermaye yatırımlarının yoğunlaştığı otomotiv yan sanayi gelmektedir. 1990 yılında, bu sektörde ihracatın ithalatı karşılama oranı 0.17 iken, 1995 yılında 0.49 olmuştur.

İhracatın ithalatı karşılama oranının özellikle teknoloji yoğun sektörlerde artış göstermesi ülkemiz açısından son derece önemli bir gelişmedir. Türkiye'nin ithalatının ağırlıklı olduğu imalat sanayi sektörlerinde ihracatın ithalatı karşılama oranının yükselmesi, zaman içerisinde dış ticaret açığının kapanmasına yardımcı olacaktır.

Genel olarak Türkiye ortalamasında ihracat/üretim oranı 1994 yılında 0.16 olmuştur. Hammadde ve ara malı olarak kullanılan ürünlerde ihracat/üretim oranının düşük olması, aslında ülkede bu hammadde ve ara mallarının işlenerek nihai ürünlere

çevrilebilecek teknik kapasite ve teknolojinin olduğunu göstermektedir. Tüketim malları ve diğer işlenmiş sanayi ürünlerinde ihracat/ üretim oranının düşmesi, buna karşılık tüketim malları ve diğer işlenmiş sanayi ürünlerinin ihracat/üretim oranının yükselmesi ülkenin katma değeri yüksek ürünlerin ihracatçısı olduğunun bir göstergesi olacaktır.

Tablo 4.5

Türkiye’de İhracatın Ülke Gruplarına Göre Dağılımı (Milyar Dolar)

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997.6
GENEL TOPLAM	11.6	13.0	13.6	14.7	15.4	18.1	21.6	23.1	11.7
A-OECD ÜLKELERİ (%)	61.7	68.0	65.2	63.5	59.1	59.3	61.1	60.6	59.7
1-AVRUPA BİRLİĞİ	48.7	55.4	54.0	53.9	49.5	47.7	51.2	49.8	47.6
2- AVRUPA SER. TİC. BÖ. (EFTA)	1.7	2.6	2.1	2.0	1.6	1.5	1.4	1.5	1.6
3- DİĞER OECD ÜLKELERİ	11.3	10.0	9.0	7.6	8.0	10.1	8.6	9.4	10.5
B- OECD DIŞI ÜLKELER (%)	38.3	32.0	34.8	36.5	40.9	40.7	38.9	39.4	40.3
1-AVRUPA	10.0	8.9	9.4	10.0	12.7	13.5	16.5	16.7	16.8
2- AFRİKA	6.6	5.8	6.0	5.3	4.6	4.7	4.9	5.0	5.0
3-AMERİKA	0.4	0.3	0.5	0.5	0.6	0.7	0.6	0.6	0.9
4-DİĞER ASYA ÜLKELERİ	4.2	4.4	5.6	7.1	9.7	8.3	5.3	5.7	5.6
5-DİĞERLERİ	0.0	0.2	0.2	0.6	1.0	2.2	2.0	2.0	2.3
SEÇİLMİŞ DİĞER ÜLKE GRUP.									
1-KAREDİNZ EKO.İŞ BİRLİĞİ	1.8	1.8	2.5	6.8	6.8	9.0	11.2	12.4	13.0
2-EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞK.	5.2	4.2	4.0	4.7	5.1	4.2	4.2	4.9	4.0
3-BAĞIMSIZ DEV. TOPLULUĞU	-	-	-	4.6	6.8	7.8	9.5	11.4	11.6
4- TÜRK CUMHURİYETLERİ	-	-	-	1.3	2.9	2.4	2.5	3.2	2.4
5-İSLAM KONFERANSI TEŞK.	23.7	18.7	19.2	19.1	19.8	17.5	16.0	16.8	16.1

Kaynak: TİM, İhracatta Görünüm...,s.9.

Tablo 4.5’ten görüldüğü gibi Türkiye İhracatının yaklaşık %60 gibi büyük bir bölümü OECD ülkeleri ile yapılmaktadır. Bu oranın %90’ı yalnızca Avrupa Birliğine yapılan ihracattır. OECD dış ülkelere yaptığımız ihracat tüm ihracatımızın yaklaşık %40’ıdır.

1996 yılında ihracatımızın ülke gruplarına göre dağılımına baktığımızda 13,9 milyar dolar ile toplam ihracatımızın %60.6’sını oluşturan OECD ülkelerine ihracat, 1995 yılına göre %5.8 artış kaydetmiştir. OECD ülkelerine yaptığımız ihracat

içerisinde %82,1 ile en büyük paya sahip AB ülkelerine ihracat bir önceki yıla göre %3.7 artış göstermiştir.

Diğer yandan Ülke gruplarına göre ihracatta artış göz önüne alındığında %36.4 ile Türk Cumhuriyetleri ilk sırayı almaktadırlar. BDT ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği'ne üye ülkeler ile yapmış olduğumuz ihracat düzenli bir şekilde artmaya devam etmektedir.

Yapılan araştırmalarda BDT ülkelerinin 200 milyonluk bir Pazar oluşturduğu düşünülürse şu ana kadar resmi kayıtlara geçmiş olan ihracatın, mevcut potansiyelin çok altında olduğu görülmektedir. Resmi ihracat kayıtlarının bu kadar düşük olmasının sebebi, bu ülkelere yapılan ihracatın büyük bir kısmının kayıt-dışı yöntemlerle gerçekleştirilen "bavul ticareti" şeklini almasıdır.

Ülkeler itibariyle 1996 yılı ihracatımıza bakıldığında, Almanya 5.2 milyar dolar ile ilk sırayı almaktadır. Almanya'ya yapmış olduğumuz ihracat, Toplam ihracatımızın yaklaşık 1/5'i kadardır. Söz konusu ülkeyi, ABD, Rusya Federasyonu, İtalya, İngiltere, Fransa, Hollanda, Belçika, Lüksembourg, Suudi Arabistan ve Mısır izlemektedir.

1996 yılında Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı 40 ülke arasında Azerbaycan %1.2'lik pay ve 239,876 milyon dolar ile 16. sırada, Özbekistan %1.0'lık payla ve 230.295 milyon dolar ile 27. sırada Kazakistan %0.7'lik pay ve 164.043 milyon dolar ile 28. Sırada , Türkmenistan 65.502 milyon dolar ve %0.3'lük pay ile 39. Sırada yer almaktadır. Kırgızistan 47.082 milyon dolarlık ihracat ve %0.2'lik pay ile bahse konu 40 ülke arasına girememiştir.³³⁰

³³⁰ DTM, Türkiye'nin Dış Ticareti...,s.25.

TİM, Faaliyete Raporu,1997-1998, Ankara: Yayın No:12, Haziran, 1998, ss.20.21.

TİM, İhracatta Görünüm...,ss.8-11.

İGEME, Türkiye'de Üretim, İhracat...,s.18.

1.3.2. Türkiye’de İthalatın Genel Yapısı

Ülkemizin genel ekonomik politikası çerçevesinde belirlenen ithalat politikası bir taraftan kalkınmayı hızlandırma, ihracatı destekleme, iç pazara dünya standartlarında ucuz ve kaliteli mal girişi sağlayarak piyasaları düzenleme ve tüketiciyi koruma; diğer taraftan, yerli sanayinin dengeli bir biçimde uluslar arası rekabete açılması yoluyla dünya piyasalarına entegre olma ve uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülüklerimizi yerine getirerek bölgesel ve küresel gelişmelere uyum sağlama ilkesine dayanmaktadır.

Türkiye’de ithalatın yıllar boyu seyrine bakıldığında 1980 yılında 7.9 milyar dolar seviyelerinde bulunan ithalatımız, geçen 17 yıl içerisinde yaklaşık 7 kat artarak 48.6 milyar dolar seviyelerine yükselmiştir.

Tablo 4.6

Türkiye’nin Ana mal Gruplarına Göre İthalatının Dağılımı (Bin Dolar)

	YILLIK				
	1995	Pay %	1996	Pay%	Değişim %
YATIRIM MADDELERİ	10.488.338	29,4	13.261.438	31,0	26,4
TÜKETİM MADDELERİ	4.414.295	12,4	6.712.804	15,6	52,1
HAMMADDELER	20.804.883	58,3	22.959.570	53,5	10,4
TOPLAM	35.707.516	100,0	42.933.811	100,0	20,2

Kaynak: DTM, Türkiye’nin Dış Ticareti 1996, Yıllık Değerlendirme, Ankara:1996,s.31.

Tablo 4.6’den takip edilebileceği gibi, 1996 yılı ithalatının ana mal gruplarına göre dağılımında yatırım maddeleri ithalatı, 1995 yılına göre %26,4 oranında artış göstermiş ve toplam ithalat içerisindeki payı %31’e yükselerek 13,3 milyar dolara ulaşmıştır. Hammadde ithalatının %10,4 artarak 23 milyar dolara yükselmesine rağmen toplam ithalat içindeki payı %58.3’ten %53.5’e düşmüştür. 1996 yılında tüketim maddeleri ithalatında %52.1’lik bir artış kaydedilmiş, bu artış ile ithalat içerisindeki payı %12,4’den %15,6’ya yükselmiştir. Buradan şu kaniya varabiliriz, Türkiye toplam ithalatının yarısından fazlasını hammadde ithalatı yolu ile yapmaktadır. Tüketim maddeleri ithalatının toplam ithalat içerisindeki payının küçük olması, ülkemizin kendi kendine yeter bir ülke konumunda olduğunu göstermektedir. Yatırım maddeleri ithalatımız arzu edilen seviyelerin çok altında bulunmaktadır.

Yatırım mallarının ne ölçüde ithal edildiğinden çok, bu malların ülke içerisinde oluşturacağı katma değer ile tekrar ihraç edilmesi son derece önemli olmaktadır.

Tablo 4.7

Türkiye’de İthalatının Sektörlere Göre Dağılımı (Milyon \$)

	1985	1991	1992	1993	1994	1995	1996(*)
1- TARIM VE HAYVANCILIK	375	807	1.178	1.664	1.208	2.433	1.879
2- MADENCİLİK VE TAŞOCAK.	3.626	3.001	3.054	3.040	2.969	3.477	2.232
3- SANAYİ KESİMİ	7.342	17.247	18.637	24.723	19.092	29.786	19.784
A-TARIMA DAYALI İŞ. ÜRÜN.	487	1.172	1.138	1.280	1.029	1.805	1.069
B- PETROL ÜRÜNLERİ	290	962	864	1.074	974	1.374	837
C- SANAYİ ÜRÜNLERİ	6.565	15.113	16.634	2.236	17.088	26.607	17.877
-ÇİMENETO	1	21	18	17	11	13	2
-KİMYA	1.294	2.463	2.625	2.981	2.647	4.288	2.591
-LASTİK-PLASTİK	343	841	979	1.155	1.002	1.799	1.181
-DERİ-KÖŞELE	16	117	132	178	186	245	189
-ORMAN ÜRÜNLERİ	8	22	26	40	29	46	37
-DOKUMA VE GIYIM	146	557	729	1.052	1.136	1.847	1.207
-CAM-SERAMİK	63	181	195	216	178	380	232
-DEMİR-ÇELİK	1.060	2.010	2.117	3.089	2.400	3.534	1.944
-DEMİR DIŞI METALLER	224	451	425	470	442	823	531
-MADENİ EŞYA	38	120	135	190	140	205	189
-MAKİNE İMALAT	1.550	3.756	4.042	5.199	3.723	5.653	4.139
-ELEKTRİKLİ CİHAZLAR	663	1.858	1.746	2.011	1.766	2.137	1.476
-TAŞIT ARAÇLARI	813	1.558	2.238	4.046	2.161	3.635	2.603
DİĞER SANAYİ	346	1.153	1.222	1.719	1.260	2.096	1.550
TOPLAM	11.343	21.047	22.870	29.428	23.270	35.709	23.896

Kaynak: İTO, Rakamlarla Türkiye Ekonomisi, Yayın No:30, İstanbul:1997,s.19.

Türkiye’de ithalatın sektörler göre dağılımı incelendiğinde, Tablo 4.7’den görüldüğü gibi, İthalatımızın ağırlıklı olarak sanayi ürünleri ile yapıldığını görmekteyiz. Yıllar boyu sanayi kesimi ithalatı incelendiğinde, 1985 yılından bu yana yaklaşık 3 kat bir artış olduğu görülmektedir. Bu ülkemizin artan sanayi ürünleri ihtiyacı ile doğru orantılıdır. İkinci sırada yer alan madencilik ve taşocakçılığı ürünleri ithalatımız, 1985 yılından bu yana hemen hemen aynı seviyelerini korumuştur. Bu ürünlerdeki ithalatımızın yıllar boyu aynı seviyelerde kalmasının asıl sebebi ise, bu ürünlerden kısmi bir miktar olan zorunlu ithalatımızdır. Tarım ve hayvancılık sektöründeki ithalatımızın en son sırada yer alması ülkemizin sahip olduğu ekonomik potansiyelin somut bir gerçeğidir.

Sanayi kesimi ithalatımız içerisinde, en fazla ithalatımızı (imalat) sanayi ürünleri oluşturmaktadır ve tüm bu ürünler ithalatımız içerisindeki yeri yaklaşık %95 seviyelerindedir. Tarıma dayalı işlenmiş ürünler ve petrol ürünleri ithalatımız, ise yıllar boyu aynı seviyelerini korumuş, zorunlu ithalatımız bu ürünlerde halen devam etmektedir. Sanayi ürünleri içerisinde dolar bazında en fazla paya sahip ürünler, sırasıyla; kimya, makine imalat, demir-çelik ve taşıt ürünleridir.

Seçilmiş fasillara göre ithalatımız incelendiğinde, dolar bazında en fazla ithalatı sırasıyla; Kazan makinesi ve mekanik cihazlar, mineral yakıt ve yağlar, ham petrol, elektrikli makine ve cihazlar, demir ve çelik, kara taşıt aksamaları, plastik ve mamulleri ve organik kimyasal ürünler ilk sırayı almaktadırlar. Yukarıda sayılan ürünler aynı zamanda toplam ithalatımızın yaklaşık %75'ini de oluşturmaktadır.

Türkiye'nin 1997 yılında gerçekleştirdiği 48 milyar 657 milyon tutarındaki toplam ithalatın %65.7'si oranındaki 31 milyar 946 milyon dolarlık bölümünü ara malları oluşturmuştur. 11 milyar 73 milyon dolarla sermaye malları % 22.8, 5 milyar 338 milyon dolarla da tüketim malları ithalatı %11 oranında paya sahip olmuştur.³³¹

Tablo 4.8
Türkiye'de İthalatın Ülke Gruplarına Göre Dağılımı

ÜLKE GRUPLARI	1995		1996		96/95
	DEĞER	DAĞ %	DEĞER	DAĞ %	DEĞ%
I. A.OECD ÜLKELERİ	23.594.454	66,1	29.189.211	68,7	23,7
1.AB ÜLKELERİ	16.860.584	47,2	22.334.971	52,6	32,5
2. EFTA ÜLKELERİ	892.037	2,5	1.223.154	2,9	37,1
DİĞER OECD LKE.	5.842.833	16,4	5.631.086	13,3	-3,6
B. OECD OLM. ÜLK.	12.113.557	33,9	13.274.590	31,3	9,6
1. AVRUPA ÜLKELERİ	4.554.538	12,8	3.935.668	9,3	-13,6
2. AFRİKA ÜLKELERİ	1.384.456	3,9	2.019.098	4,8	45,8
3. AMERİKA ÜLKELERİ	622.007	1,7	615.749	1,5	-1,0
4. ORTADOĞU ÜLKELERİ	2.687.884	7,5	3.270.814	7,7	21,7
DİĞER ASYA LKELE.	2.547.996	7,1	2.978.022	7,0	16,9
DİĞER LKELE	316.676	0,9	455.239	1,1	43,8
II. KAREDENİZ EKO.İŞ.	4.033.594	11,3	3.654.289	8,6	-9,4
EKONOMİK İŞB.TEŞKİLA.	1.136.785	3,2	1.174.261	2,8	3,3
BAĞIMSIZ DEV.TOPLU.	3.314.727	9,3	2.876.480	6,8	-14,1
TÜRK CUMHURİYETLERİ	287.276	0,8	279.969	0,7	-2,5
İSLAM KONF.TEŞKİLATI	4.509.567	12,6	5.482.995	12,9	20,7

Kaynak: DTM, Türkiye'nin Dış Ticareti 1996..., s.31.

³³¹ TİM, Faaliyete Raporu...,s.36.

Tablo 4.8'den görüldüğü gibi 1996 yılında toplam ithalatımızın %68,7'sini oluşturan OECD ülkelerinden yaptığımız ithalat, 1995 yılına göre %23,7 oranında artmıştır. OECD ülkeleri içerisinde en büyük paya sahip olan AB ülkelerinden ithalat 1996 yılında %32,5 aratarak 22.3 milyar dolara ulaşmış ve bu ülkelerin toplam ithalattaki payı %52,6, OECD ülkelerinden yapılan ithalattaki payı %70,5 olmuştur. 1996 yılında, 1995 yılına göre en büyük ithalat artışının %45,8 ile Afrika ülkelerinden gerçekleştiği görülmektedir. Bu ülke grubunu %37,1 ile EFTA ülkeleri ve %32,5 ile AB ülkeleri takip etmiştir. Öte yandan, Türk Cumhuriyetlerinden ithalatımız %2,5 ve BDT ülkelerinden ithalatımız %14,1 azalmıştır.

Türkiye sırasıyla en fazla ithalatını, Almanya, İtalya, ABD, Fransa, İngiltere, Rusya Federasyonu, Japonya ve Hollanda'dan yapmaktadır. Türk Cumhuriyetleri şu ana kadar ithalatımızda ilk kırk ülke arasına henüz girememişlerdir.

2. ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE DIŞ TİCARETİN GELİŞTİRİLMESİ İMKANLARI

2.1. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Dünya ve Türkiye Açısından Önemi

Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik güçlerinin stratejik önemi nedir? Özellikle, BOATC (Bağımsız Orta Asya Türk Cumhuriyetleri), zengin hammadde kaynaklarına sahiptir. BDT'nun kömür rezervlerinin ve doğal gaz üretiminin yarısı, demir, uranyum, kurşun gibi stratejik madenlerin üçte ikisine yakını BOATC de bulunmaktadır. Tarım alanında, BDT'nin pamuk, pirinç ve meyve üretiminin dörtte üçü BOATC tarafından karşılanmaktadır.

Bu büyük ekonomik potansiyelin hangi Jeopolitik alanda olduğunu açıklamak gerekmektedir. BOATC, Tatar-Başkurdistan, Sibiryaya, Afganistan, Çin (Doğu Türkistan dahil), Hindistan, Pakistan, İran ile ortak sınırları olan bir coğrafya üzerindedir. BOATC'ye komşu olan bu ülkeler, 33 milyon km² büyüklüğündedir. Bu ülkeler BOATC'nin sahip olduğu 4 milyon km²'lik alan ile birlikte büyük bir coğrafya teşkil etmektedirler. Doğal olarak stratejik bir ulaşım ağı, yine doğal olarak oluşmaktadır. BOATC'den Avrupa'ya ve Orta Doğu ülkelerine kolay ve kısa yollardan ulaşılabilir. Mesela, Moskova- BOATC sınırından hava yolu ile 100

km. Khoskov –Ukrayna 770 km, Rostow- Don 710 km, Erzurum-Türkiye 1010 km, Bağdat-Irak 1210 km, Tahran-İran 640 km, Kabil-Afganistan 290 km. uzaklıktadır. Bu rakamlar bize BOATC'nin Avrupa, Orta Doğu ve iç Asya'ya bağlantı imkanlarının çok elverişli bir konumda olduğunu göstermektedir.³³² Böyle müthiş bir jeopolitik arena üzerinde bulunan BOATC, Sovyetler Birliği için tarih boyunca çok önemli bir saha olmuştur.

Orta Asya için Jeopolitik uzmanları çeşitli teoriler geliştirmişlerdir. Bunlar arasında İngilizlerin ortaya koyduğu kara teorisi şöyledir: “Avrupa Rusya'sına hakim olan Orta Asya'yı kontrol altına alabilir. Orta Asya'yı kontrol altına alan, Asya'yı kontrol altına alabilir. Asya'yı kontrol eden dünyanın yarısını, yani Avrupa, Asya ve Afrika'yı kontrol altına edebilir.” Buna karşılık ikinci teori Amerikalı Specman'a aittir. Buna Çevre-Kuşak teorisi de denilmektedir. Aynı Coğrafi bölünmeyi uygulayan Specman, Orta Asya ve Rusya'nın meydana getirdiği bölgeye merkezi bölge der ve bu merkezi bölgeye hakim olabilmek için Specman'ın görüşüne göre Asya'nın çevresindeki kuşağa hakim olmak gerekmektedir. Bu plana göre Avrupa, Türkiye, Hindistan, İran ve Kuveyt'e kadar uzanan bir kuşağa hakim olan, merkezi bölgeyi kontrol edebilir.³³³

Türk Cumhuriyetleri genel olarak değerlendirildiğinde geniş ve verimli tarım alanlarına sahip olduğu göze çarpmaktadır. Ancak, Sovyetler Birliği döneminde uygulanan tarım politikaları, genel ekonomi politikaları ile tam bir uyum göstermiş; Türk Cumhuriyetlerinin temel tarım ürünleri ihtiyaçları dikkate alınmadan, üretim planlamaları yapılmıştır.

BOATC de bilinen hammadde kaynakları hakkında özet bilgi olarak şunlar söylenebilir; Sovyetler Birliğinin bakır ihtiyacının %76'sı, cıva, kurşun, ve çinkonun %80'inden fazlası, krom, uranyum ve fosforun %90'ı, bizmutun tamamı BOATC de üretilmektedir. BOATC de mevcut demir rezervleri, dünyada bilinen en büyük rezervlerdir. Altın ile bilgiler net yayımlanmamış olmasına rağmen, BOATC altın rezervlerinin büyük miktarda olduğu tahmin edilmektedir. Sovyet Resmi İstatistiklerine göre, Sovyetler Birliğinde çıkarılan ham petrolün %50'si BOATC

³³² Mütercimler, 21.Yüzyıl ve Türkiye “Yüksek Strateji”...,s.37.

³³³ Suat İlhan, *Jeopolitik Açından Türk Dünyası*, Değişen Dünyada Türkiye ve Türk Dünyası Sempozyumu, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara: Nisan 1992, s.101.

bölgelerinden temin edilmektedir. Ancak batılı araştırmacılara göre bu oran %70 seviyeleridir.³³⁴

Uzay teknolojisinde, nükleer teknolojide, lazer kullanımında bu ülkeler iyi bir konumdadırlar. Örneğin, ev eşyası yapımında Türkiye'den çok geri bir konumdadırlar.³³⁵ Tıp sektöründe, teknolojik olarak bizden daha iyi bir konumda olmalarına rağmen, ilaç sektöründe Türkiye'ye müthiş ihtiyaç duymaktadırlar. Bu anlatılanlar ışığında, BOATC ile dış ticaret yapmak kaçınılmaz bir duruma gelmektedir.

Globalleşen dünya için yeni ve dev bir pazar olan BOATC, Türkiye için değişik bir pazar durumundadır. Çünkü BOATC sahip olduğu ekonomik değerlerle değerlendirildiğinde, Türkiye'nin ihtiyaçları için tamamlayıcı ve bütünleyici bir konumdadır. BOATC'nin sahip olduğu hammadde ve yarı mamullerin bir çoğu, Türkiye Ekonomisinin ithalatında önemli kalemlerdir. Hatta temel ihtiyaç maddelerimizin bir çoğu BOATC de bulunmaktadır diyebiliriz. Buna karşılık, BOATC'nin acil ihtiyaç duyduğu bir çok önemli madde, Türkiye'de bol ve ekonomik üretilmektedir. Türkiye'nin bu malların üretiminde, yakın coğrafi alanda en büyük güç olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

2.2. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Dış Ticaretin Gerekliliği

Ülkeler arasındaki ilişkilerin en yoğun yapıldığı alan, mal ve hizmet ticaretidir. Daha önce açıklandığı üzere yurt içi üretimin yetersizliği, uluslararası fiyat farklılıkları ve mal farklılaştırılması, mal ve hizmet ticareti için önemli üç sebeptir. Yurt içi üretimin yetersizliği, tabii kaynakların dengesiz dağılımı, teknik bilgi ve uzman işgücü eksikliği ile ekonomik gelişme farklılıkları gibi faktörlere dayanmaktadır.³³⁶

İhracata yönelik kalkınma stratejisi izleyen bir ülke, başlangıçta ucuz işgücünün kendisine sağladığı avantajları değerlendirir ve emek yoğun sektörlerde yatırım yapar. Her ne kadar, başlangıçta kullanılan eski teknoloji emek verimliliğinin

³³⁴ Uludağ, s.409.

³³⁵ Şükrü Elekdag, "Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkilerin Geleceği," İzmir:DPT, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Yayınları, 3. İzmir İktisat Kongresi, 1992, s.215.

³³⁶ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama*, İstanbul: Geliştirilmiş 9. Baskı, 1993, s.101.

de düşük olması anlamına geliyorsa da, düşük ücretler sayesinde emek yoğun sektörlerdeki birim maliyetler diğer ülkelere göre daha düşük olacağı için ülkenin ihracatı hızla büyüyecektir.

Ülkemizin katma değeri yüksek ürünlerde ihracatçı konumunda olması ve böylece dünya piyasalarında daha fazla pay alabilmesi için, söz konusu ürünlerin ihracatında hammadde ve aramalı ihracatından ziyade yatırım malı ve tüketim malı ihracatı paylarını arttırmalıdır.

İşte Türkiye için tarihi fırsat bu noktada ortaya çıkmaktadır. Yatırım malı ve tüketim malı ihracatı denildiğinde, Avrupa Birliği ve diğer gelişmiş ülkelere yapmış olduğumuz ithalat akla gelmektedir. Teknolojik birikim, uzmanlaşma, verimlilik gibi bir çok faktörün üretimde tam kapasite ile hayata geçirilmesi, bir ülkenin bu ürünleri daha çok üretebileceği anlamına gelmektedir. Türkiye bu kapsamda BOATC 'ne göre bir çok üründe daha avantajlı bir konumdadır. Türkiye'nin Karşılaştırmalı ve Mutlak üstünlüğü olan bir çok ürüne, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin acil ihtiyaçları vardır. Buna karşın, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin doğasından kaynaklanan bir çok ürün, Türkiye için tamamlayıcı ve zorunlu ürünler olmaktadır.

Türkiye'nin son 10 yılda ihracatı ortalama %13 artmıştır. Dünyada "İhracata Dayalı Büyüme Stratejisinin" iyi bir şekilde uygulandığı ülkelerde bu rakam çok daha yüksek olmaktadır. Aynı dönemde Tayland ihracatını 15 kat, Malezya 13 kat, Endonezya 9 kat, Singapur 8 kat arttırmıştır.

Türkiye'nin ihracatındaki yıllık ortalama artış %7 civarlarındadır. Bu oranın %6'lık kısmı "Pazar Bileşimi Etkisinden" kaynaklanmaktadır. Yani Türkiye'nin ihracatındaki büyüme esası, Türkiye'nin ihracatını artırma gayreti sonucu, diğer ihracatçıların pazar paylarının gerilemesinden değil, geleneksel pazarlarda meydana gelen büyüme nedeniyle esasta kendiliğinden gerçekleşmiştir. Nitekim pazar bileşimi açısından %6'lık artışa karşın, ihracat artışını, dünya ithalat artışı ile karşılaştıran "Pazar Payı" etkisi açısından Türkiye'nin ihracatının %1 oranında gerilediği ortaya çıkmaktadır.³³⁷ İhracatımızın karşı karşıya bulunduğu sorunların bir yansıması da, coğrafi konumun elverişliliğine rağmen Türkiye'nin yeni pazarlara girmekte ve geleneksel pazarlarda payını arttırmakta zorlanmasıdır. Türkiye ihracatının yarısını

³³⁷ Orsoy Girgiç, **Türkiye Yeni Pazar Bulmak Zorunda**, İstanbul: İhracatta Görünüm, Sayı:31, Mayıs 1998, s.31.

Avrupa Birliği Ülkelerine yapmaktadır. Hem siyasi hem de ekonomik eğilimler açısından birbiriyle önemli benzerlikler gösteren bu ülkelerin ekonomilerindeki durgunluğun, Türkiye'nin ihracatını olumsuz yönde etkilenmesi beklenebilir. Nitekim, 1992 ve 1993'de bu ülkelerde yaşanan ekonomik durgunluk, sonuçta ihracatımızın da ciddi bir duraklamaya girmesine yol açmıştır.

Son Lüksemburg zirvesinin ardından Türkiye'nin Avrupa pazarına verdiği ağırlığı mutlaka gözden geçirmesi gerekmektedir. Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinin üyeliğe kabul edilmesine karşın Türkiye'nin dışarıda bırakılması kararı, Uzun vadede de Türkiye'nin Avrupa pazarında daha fazla rekabetle karşı karşıya kalacağını göstermektedir. Lüksemburg kararıyla birlikte AB' ye üyelik yolu açılan 10 Orta ve Doğu Avrupa ülkesi ve Kıbrıs, Türkiye'nin Gümrük Birliği ile kazandığı haklara sahip olmuşlardır. AB' ye üye olma yolunda Türkiye'den daha avantajlı bir konumda bulunan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin ihracat yapısı, Türkiye ile büyük benzerlikler göstermektedir. Bu ülkeler Avrupa Birliğinden alacakları yardımlarla Türkiye'nin geleneksel ihracat sektörlerindeki rekabet güçlerini hızla arttırma potansiyeline sahip oldukları için, Türkiye'nin gerekli önlemleri süratle almaya başlaması gerekmektedir.

Yukarıda anlatılanlar, Türkiye'nin geleneksel pazarlarında, bu ekonomilerin büyümesi sonucu doğan ilave talep dışında, ihracat artışı gerçekleştirmediğine ve yeni pazarlar aramak zorunda olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin Avrupa pazarındaki ihracat performansı da yeni pazarlar arayışını zorunlu kılmaktadır.

Bu kapsamda yapılması gereken en önemli şey, ihracatta ürün ve ülke çeşitlendirmelerine gitmektir. Tablo 4.9'dan açık bir şekilde görüldüğü gibi yaklaşık 54 milyon gibi önemli bir nüfus ile ihracat açısından büyük bir pazara sahip olan BOATC Türkiye için tam bir fırsatlar topluluğu olmaktadır.

Ülkelerin 12 milyar dolar civarında bulunan toplam ithalatının Türkiye yalnızca 807.000 dolar gibi küçük bir kısmını karşılamaktadır. Türkiye'nin İhracatında bu ülkelerin yaklaşık %0,49 gibi çok küçük bir payı mevcuttur. Yine ithalatımızda bu ülkelerin payı yaklaşık %0,15'tir. Ekonomik potansiyelleri ve sahip olduğu ürünler açısından bu rakamlar, her iki ülke açısından arzu edilir seviyelerde bulunmamaktadır.

Yukarıda anlatılanlar ışığında dış ticaretin karşılıklı gruplar açısından ne kadar önemli ve gerekli olduğu açık bir şekilde görülmektedir. BOATC'de şu andaki durumları ile hammadde üretimine dayalı ekonomileri, son yıllarda hafif imalat ve

tüketim malı üretimi temelinde bir gelişme gösteren Çin ekonomisini tamamlayıcı özelliğe sahiptirler.³³⁸ Türkiye'nin BOATC de nüfuzunu genişletme yarışında İran ile mücadele ettiği bir gerçektir. İran, Türkmenistan ile ekonomik ve ticari alanda bir dizi anlaşmalar yapmıştır.³³⁹ Bu arada başka ekonomik tehlikelerde birbiri ardına gelmektedir. Bu Cumhuriyetleri kendi hakimiyetleri altına almaya çalışan Rusya, Çin, Japonya, ABD³⁴⁰, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, İran ve Suudi Arabistan gibi bir çok ülke bulunmaktadır.³⁴¹

Tablo 4.9
Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Dış Ticaretinin Genel Yapısı
(Milyon ABD \$)

1996	AZERBAJCAN	KAZAKİSTAN	ÖZBEKİSTAN	TÜRKMENİSTAN	KIRGIZİSTAN	TOPLAM
TOPLAM İHRACATI	631	6.230	3.615	1.680	506	12.662
TOPLAM İTHALATI	961	4.261	4.812	1.173	890	12.097
DÜNYA TİC. İÇİNDEKİ PAYI	0,015	0,099	0,079	0,027	0,013	0,233
TÜRKİYE'NİN İHRACATI	240	162	230	127	48	807
TÜRKİYEDEN İTHALATI	39	94	57	100	6	296
TOPLAM İHRACATI İÇİNDE TÜRKİYENİN PAYI %	4,02	1,74	1,98	5,77	1,57	3,01
TOPLAM İTHALATI İÇİNDE TÜRKİYENİN PAYI %	24,10	4,03	4,77	7,20	8,65	9,75
TOPLAM İHRACITIMIZ İÇİNDEKİ PAYI %	0,74	0,69	0,64	0,25	0,17	0,49
TOPLAM İTHALATIMIZ İÇİNDEKİ PAYI %	0,06	0,24	0,17	0,31	0,01	0,15
GSYİH (ABD \$)	3.445	37.376	45.900	7.000	6.500	20.044
KİŞİ BAŞINA GELİR (ABD\$)	465	1.270	2.022	1.586	1.371	1.342
NÜFUS (MİLYON KİŞİ)	7,5	16,6	20,9	4,3	4,4	53,7

Kaynak: DTM, <http://www.foreigntrade.com.tr>, (DTM Web Sitesi.) ve DEİK Bültenlerinden derlenmiştir

³³⁸ Keith Martin, **Baştan Çıkartma İle Şüphe Arasında Çin ve Orta Asya**, Yeni Forum, Ağustos:1994, s.16.

³³⁹ Harp Akademileri, **Orta Asya'nın Dünü, Bugünü, Yarını** İstanbul: Mayıs 1993, s.97.

³⁴⁰ Karadeniz Teknik Üniversitesi (KTÜ), **Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya Politikası**, Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, Trabzon: Eylül 1993, s.59.

³⁴¹ Sami Karamısır, **Türkiye'nin Siyasi Meseleleri**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul:1994, .279.

Yukarıda sıralanan ekonomik ve siyasi sebeplerden dolayı bu ülkeler ile ekonomik ilişkilerimizi süratle geliştirmeli ve arzu edilen seviyelere çıkartmamız gerekmektedir. Dış ticaretin arzu edilir seviyelere çıkarılması, hem ekonomik hem de siyasi anlamda bu ülkelerin karşı karşıya bulunabileceği bir çok tehlikeyi büyük ölçüde bertaraf edecektir. Bilgi ve üretime dayalı, ekonomik temellerin bu ülkelerde süratle atılması ve bu kapsamda Dış Ticaretin geliştirilmesi model ülke olma açısından Türkiye'nin en büyük sorumluluğudur.

2.3. Dış Ticaretin Geliştirilmesi İmkanları

Türkiye'nin bu ülkelere yaptığı ihracat içerisinde en fazla payı sırasıyla; Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan almaktadır.

Tablo 4.9'dan görülebileceği gibi 1996 yılı baz alındığında, dünya ticareti içindeki payı %0,233 olan bu ülkelerin toplam dış ticaret hacimleri ise 24,759 milyar dolar seviyelerindedir. Türkiye'nin bu Cumhuriyetlerle yaptığı toplam dış ticaret hacmi ise, 1996 yılında yalnızca 1.103 milyon dolardır. Toplam ihracatımız içinde bu ülkelerin payı yalnızca %0,49 seviyelerinde gerçekleşirken, toplam ithalatımız içindeki payı ise %0,16'dır.

Yaklaşık 53,7 milyon seviyelerinde büyük bir nüfusa sahip , ekonomik potansiyelleri yüksek bu Cumhuriyetlerin, dış ticaretimizde bu denli az yer tutması, alınması gerekli ciddi önlemlerin açık bir şekilde kanıtı olmaktadır.

Ayrıca ülkelerin sahip olduğu yüksek GSYİH' laya rağmen, dış ticaretin çok düşük bir oranda kalması³⁴², bebek ekonomiler denen bu ülkelerin halen serbest piyasa ekonomisine geçmekte zorlandıklarını göstermektedir. BDT içi dış ticaretin çok yüksek oranda olması ve çoğunlukla eski alışkanlıklar sebebiyle barter yoluyla yapılması, gümrük rejimlerinin istenilen seviyelerde olmaması, bavul ticareti, mali reformların yetersizliği, istatistik ve ölçme dairelerinin kifayetsiz bir şekilde çalışmaması bu ülkelerin dış ticaretlerinde rakamsal bir küçüklüğe sebep olmaktadır.

Rublenin konvertibilitesi sorunu, gerekli devalüasyonların yapılmayışı, bazı ülkelerde halen serbestçe döviz alınıp, satılmayışı bu ülkelerin dış ticarete yaşadığı diğer önemli kaoslardır.

³⁴² Emin Çarıkçı, Türkiye'de İç ve Dış Ekonomik Gelişmeler, Ankara: Adım Yayıncılık, 1996, s.180.

İhracattaki büyümenin kaynaklarına inmek amacıyla Tyszynski (1951)'nin geliştirdiği Sabit Pazar Payı analizine göre, bir ülkenin ihracat performansını açıklamak için sadece ülkenin rekabet gücüne değil, aynı zamanda ihracatındaki yapısal değişikliklere de bakmak gereklidir. Bu yaklaşıma göre ihracattaki artışın ardında beş değişik etken vardır.

- a. **Pazar Payı Etkisi** : Ülkenin ihracat yaptığı pazarlara sattığı malların dönem başındaki ve sonundaki pazar payları karşılaştırıldığı zaman, bu mallardaki ihracatın dünya ithalatındaki artıştan fazla olup olmadığına bakılır.
- b. **Mal Bileşim Etkisi** : Ülkenin ihracatı ağırlıklı olarak ileri teknoloji gerektiren ürünlerde yoğunlaşmış ise ihracatın da hızla artması beklenebilir.
- c. **Pazar Bileşim Etkisi** : Ülkenin ihracatı ağırlıklı olarak en hızlı büyüyen pazarlara (Örneğin gelişmekte olan ülkelere) yönelmiş ise, ihracatının da hızla artması beklenebilir.
- d. **Talep Uyum Etkisi** : Ülkenin ihracatının mal birleşimi, dünya pazarındaki talebin birleşimindeki değişikliklere hızlı uyum gösterirse, ihracatın da hızla artması beklenebilir.
- e. **Pazar Uyum Etkisi** : Ülkenin ihracatını, dönem içinde daha hızlı büyüyen pazarlara kaydırmadaki başarısını ölçer.³⁴³

İhracatın artırılması için gerekli olan bu beş uygulama alanı, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için düşünüldüğünde, Türkiye'nin dış ticaretini artırması ve özellikle ihracatını arttırması kaçınılmazdır. Bu ülkeler, Türkiye'nin Pazar payını arttırmış ve dolayısıyla ihracatının artmasına sebep olacaktır. Mal Bileşim Etkisi'nde sözü geçen teknolojik ürünler, bu ülkelerin ihtiyacı kadarıyla Türkiye'de üretilmektedir. Eğer Türkiye, Pazar Bileşim Etkisinde açıklandığı gibi, ihracatının büyük bir bölümünü hızla büyüyen Orta Asya Pazarına aktarabilirse, yine ihracatını arttırmış olacaktır. Talep Uyum etkisinde, söz konusu ülkelerin ihtiyaçlarına tam uyumluluk vardır. Türkiye bu ülkelere yaptığı ihracatın hedef ürünlerini çeşitlendirebilmektedir. Ürün çeşitlemesinin en önemli sebebi, ülkemizin bu ürünlerde yakalamış olduğu uzmanlaşma etkisidir. Pazar Uyum etkisiyle, Ülkemiz ihracatını yukarıda sayılan gerçeklerle birlikte bu ülkelere kaydırabilirse ihracattaki artışını sağlamış olacaktır.

³⁴³ H. Tyszynski, "World Trade in Manufactured Commodities, 1899-1950," The Manchester School 19, s.272.274.

Türkiye sahip olduğu potansiyel ile, bu ülkelerin dış ticaretinde önemli bir yer tutmaktadır. Fakat asıl aslan paylarını diğer gelişmiş ülkeler almakta, ikili anlaşmalarla, karşılıklı fuarlarla ve diğer ekonomik etkinliklerle, bu pazardan pay alabilmek için bir çok ülke şimdiden büyük uğraşlar vermektedir.

2.4. Dış Ticarete Konu Olan Temel Sektörler ve Ürünler

Tablo 4.10'dan izlenebileceği gibi 1996 yılı baz alındığında, BOATC ülkelerine yönelik ihracatımızda öncü sektörler, gıda sanayi ürünleri, dokumacılık mamulleri, kimya sanayi mamulleri, makine sanayi mamulleri ve elektronik cihazlardır. Bu sektörler toplam ihracatımızın yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Demir-çelik sanayi mamulleri, cam-seramik, tuğla, lastik-plastik sanayi, taşıt-araç malzeme parçaları, deri-kösele mamulleri ve orman ürünleri diğer önemli sektörlerimizdir.

Tablo 4.10

**Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine Yönelik İhraç Ürünleri
1995 (Bin Dolar)**

SEKTÖRLER	AZERBAYCAN	KAZAKİSTAN	ÖZBEKİSTAN	TÜRKMENİSTAN	KIRGIZİSTAN	TOPLAM
GIDA SANAYİ ÜRÜNLERİ	38.883	39.685	57.605	7.144	5.602	98.919
DOKUMACILIK MAMULL.	18.142	37.167	32.444	9.439	965	98.157
KİMYA SANAYİ MAM.	8.800	11.905	16.529	3.248	-	40.742
DİĞER SANAYİ MAM.	11.823	8.332	7.400	6.095	706	34.356
MAKİNE SANAYİ MAM.	11.527	12.868	5.622	5.514	4.392	29.923
ELEKTRONİK CİHAZLAR	12.606	13.793	2.139	5.011	903	24.452
DEMİR ÇELİK SAN. MAMU.	4.757	4.650	2.962	4.972	-	16.341
CAM ,SERAMİK ,TUĞLA	4.428	3.984	2.558	3.208	-	14.178
LASTİK PLASTİK SANAYİ	3.877	4.025	2.483	-	-	10.385
TAŞIT-ARAÇ, MALZ. PAR.	-	-	4.418	2.837	2.762	10.017
DERİ-KÖSELE MAM.	-	4.650	-	2.071	-	6.721
ORMAN ÜRÜNLERİ MAM.	5.890	-	-	-	-	5.890
DİĞER	15.155	9.252	4.382	6.836	22.231	57.856
TOPLAM	161.342	150.775	138.542	56.290	38.156	545.105

Kaynak: DTM, <http://www.forreigntrade.com.tr>, (DTM Web Sitesi.) ve DEİK Bültenlerinden derlenmiştir

Madde bazında ise, şeker ve şekerli mamuller, kakao ve kakao müstahzarları, esasını hububat, un, nişasta, süt teşkil eden müstahzarlar, Sabunlar, yüzey aktif organik maddeleri, margarin, ekmeklik buğday unu, bira, tütün, dokumacılık ürünleri, nükleer reaktörler, kazan, makine ve cihazlar, Otobüs, Otomobil, temizlik maddeleri, deri ve hazır giyim, tekstil ve konfeksiyon ürünleri ağırlıklı ihraç ürünleridir.³⁴⁴

Tablo 4.11

Türkiye'nin 2 Haneli Uluslararası Sanayi Sınıflaması (ISIC Rev.3.) Sektörleri Tarafından Gerçekleştirilen İhracatı (Milyon \$)

		1991	1992	1993	1994	1995	1996
18	GİYİM EŞYASI	2,517	3,016	3,164	3,200	4,368	4,078
17	TEKSTİL ÜRÜNLERİ	2,242	2,629	2,644	3,419	4,109	4,563
01	TARIM VE HAYVAN.	2,578	2,130	2,288	2,295	2,128	2,446
27	ANA METAL SANAYİ	1,479	1,537	1,978	2,329	2,279	2,258
15	GIDA ÜRÜ. VE İÇECEKLER	1,162	1,275	1,311	1,728	2,063	2,194
24	KİMYASAL MAD. VE ÜRÜN.	816	826	767	967	1,155	1,242
26	METALİK OLM.MİN. ÜR..	465	534	473	577	690	780
29	MAKİNE VE TEÇHİZAT	251	341	384	532	705	839
34	MOTORLU KARA TAŞIT.	183	289	335	488	821	944
31	ELEKTRİKLİ MAK.VE CİH.	220	314	326	409	569	762
25	PLASTİK VE KAUCUK ÜR.	216	269	268	354	502	510
23	KOK KÖMÜRÜ, RAF. PET.	277	231	171	237	227	249
28	METAL EŞYA SANAYİ	117	152	157	231	218	252
14	TAŞOCAK. VE MADENCİL.	227	217	199	212	247	250
32	RADYO, TV VE HAB.CİHA.	284	238	195	211	253	311

Kaynak: TİM, İhracatta Görünüm 1996-1997...,s.9.

Türk Cumhuriyetleri genel olarak, gıda sanayi ürünleri, hammaddeler ve zorunlu ihtiyaçlarını ithalat yoluyla karşılamaktadırlar. Sınırlı sayılabilecek sanayi ürünü ithalatı ise Türk Cumhuriyetlerinin, ithalatının karakteristik yapısı haline gelmiştir.

Tablo 4.11'den görüldüğü gibi, Türkiye'nin dış ticaretinde en önemli gruplar verilmiştir. Birinci grup, 1991-1996 yılları ortalama ihracatı 1 milyar ABD dolarının üzerinde yada Kimya Sektöründe görüldüğü gibi bu sınıra oldukça yakın altı sektörden oluşmaktadır.

³⁴⁴ Perspektif, Avrasya İşbirliği, Özel Sayısı, Kasım:1996, s.15.

Bu sektörler önem sırasına göre Giyim Eşyası (ISIC 18), Tekstil Ürünleri (ISIC 17), Tarım ve Hayvancılık (ISIC 01), Ana Metal Sanayi (ISIC 27), Gıda Ürünleri ve İçecek (ISIC 15) ve Kimyasal Madde ve Ürünlerdir (ISIC 24). Tablo 4.11'den görüldüğü gibi Türkiye İhracatının yaklaşık %80'i birinci gruptaki altı sektör tarafından gerçekleştirilmektedir.

İhracat gelirleri açısından değerlendirildiğinde ikinci grupta bulunan 9 sektör toplam ihracat gelirinin yaklaşık %20'sini oluşturmaktadır. Kok Kömürü, petrol ürünleri ve nükleer yakıt üretiminden oluşan (ISIC 14 ve ISIC 23) sektörler dışındaki diğer 7 sektörün, ilk altı sektöre göre ihracat gelirlerini daha fazla arttırdıklarını görmekteyiz. Bu başarılı performanslarını ilerdeki yıllarda tekrar ettirmeleri durumunda, ilk altı sektörde görülen yavaşlamanın, Türkiye'nin İhracat Performansı üzerinde yaratacağı olumsuz etkiyi dengelemiş olacaklardır.

Dikkat edilecek olursa, bahsedilen 7 alt sektör diğer 6 temel sektöre oranla Türkiye'nin İhracatında daha az yer tutmakla birlikte, uluslararası rekabet gücü ve ihracat potansiyelleri açısından daha küçük sektörlerdir. Tablo 4.10'dan görülebileceği gibi, BOATC' ne yönelik ihraç ürünlerimiz arasında; Kok kömürü, petrol ürünleri, nükleer yakıt üretiminden oluşan (ISIC 14 ve ISIC 23) ürünler dışındaki, Makine ve teçhizat (ISIC 29) 4.sırada, Elektrikli makine ve cihazlar (ISIC 31) ve Radyo, TV ve Haberleşme Cihazları (ISIC 32) 5.sırada, Plastik ve Kauçuk Ürünleri (ISIC 25) 6.sırada, Motorlu Kara Taşıtları (ISIC 34) 9. sırada yer alarak bu ülkelere yapmış olduğumuz ihraç ürünleri arasında öncü sektörler olmuşlardır. Türkiye'nin ihracat performansını güçlendirmek için bu ürünlerin ihracına önem verilmesi gerektiği bir gerçektir. BOATC bu ürünleri zorunlu olarak ithal eden bir ülke konumundadır. Bu ürünlerin hemen hepsi bu ülkelerin ekonomileri için tamamlayıcı ürünler olmaktadır. Bu sebepten dolayı Türkiye bahsedilen ürünlerde uzmanlaşarak ve ihracatını artırarak, söz konusu ülkelerde, daha fazla rekabet gücüne sahip olabileceği gibi, İhracat performansını devamlı artırabilecektir.

Ülkemizin katma değeri yüksek ürünlerde ihracatçı konumunda olması ve böylece dünya piyasalarından daha fazla pay alabilmesi için, söz konusu ürünlerin ihracatında hammadde ve ara malı ihracatından ziyade yatırım malı ve tüketim malı ihracatı paylarını arttırmaları gerekmektedir.³⁴⁵ 1995 yılı baz alındığında Toplam ihracatımızın %58,1'i tüketim malları, %25,6'sı hammaddeler, ve %16,3' ü ise

³⁴⁵İGEME, Türkiye'de Üretim...,s.14.

yatırım mallarından oluşmaktadır. Türkiye'nin BOATC'ye yönelik ihraç ürünlerinin çoğu, bu ülkelerin acil ihtiyaçlarından dolayı, tüketim malları ve yatırım malları şeklindedir. Bu da Türkiye'nin ihracatını arttırması açısından son derece önemli bir fırsattır.

Tablo 4.12
Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden İthal Ettiği Ürünler
1995 (Bin Dolar)

SEKTÖRLER	TÜRKMENİSTAN	KAZAKİSTAN	ÖZBEKİSTAN	AZERBAYCAN	KIRGIZİSTAN	TOPLAM
SANAYİ BİTKİLERİ	101.101	-	40.666	4.772	-	146.449
DEMİR DIŞI METAL SANAYİ	409	36.520	384	4.861	-	42.174
HAM DERİ VE POSTLAR	5.821	19.913	1.037	2.155	3.327	32.253
DOKUMACILIK MUMUL.	2.648	348	17.606	4.632	1.028	26.262
DEMİR-ÇELİK SANAYİ	1.326	24.515	-	-	-	25.841
LASTİK-PLASTİK SANAYİ	-	2.280	-	2.674	-	4.954
YÜN VE KİL	394	-	242	1.245	-	1.487
KİMYA SANAYİ MAMULL.	-	-	914	427	-	1.341
GIDA SANAYİ ÜRÜNLERİ	84	968	87	168	-	1.307
DERİ-KÖSELE MAMULLERİ	52	447	-	168	-	667
CANLI HAYVAN VE HAY.ÜR.	-	-	-	-	563	563
HUBUBAT	-	387	-	-	-	387
ELEKTRONİK CİHAZLAR	-	-	378	-	-	378
İŞLENMİŞ ORMAN ÜRÜNL.	-	271	-	-	-	271
MAKİNE SANAYİ MAMULL.	41	-	-	140	-	181
İŞLEM GÖRMÜŞ ELYAFLAR	-	-	166	-	-	166
DİĞER	40	537	30	535	595	1.737
TAŞIT-ARAÇ MAL.PAR.	-	-	18	-	-	18
TOPLAM	111.826	86.631	61.529	21.777	5.513	286.436

Kaynak: DTM, <http://www.forreigntrade.com.tr>, (DTM Web Sitesi.) ve DEİK Bültenlerinden derlenmiştir.

Tablo 4.12’de Türkiye’nin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden ithal ettiği ürünler ve değerleri yer almaktadır. 1995 yılı baz alındığında en fazla ithalatı sırasıyla; Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Azerbaycan ve Kırgızistan’dan yaptığımız görülmektedir.

BOATC ülkelerinden, ithalatımızda en fazla ağırlığı olan ürün, sanayi bitkileridir. Sanayi bitkileri ithalatımız, bu ülkelere yönelik toplam ithalatımızın %50’sinden daha fazla yer tutmaktadır. Sanayi Bitkileri ithalatımızın %95’e yakın bir kısmı ise pamuk ithalatı şeklinde gerçekleşmektedir. Demir dışı metal sanayi, ham deri ve postlar, dokumacılık mamulleri, demir-çelik sanayi, lastik-plastik sanayi ile birlikte bu ilk 6 ürün, toplam ithalatımızın %97’sini oluşturmaktadır. Tablo 4.7’den takip edildiğinde bu ürünlerin Türkiye’nin ithalatında önemli yer tutan ve ithalatı zorunlu ürünler olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Türkiye ortalamasında ihracat/üretim oranı 1994 yılında 0.16 olmuştur. Hammadde ve ara malı olarak ürünlerde ihracat/üretim oranının düşük olması, aslında ülkede bu hammadde ve ara mallarının işlenerek nihai ürüne çevirebilecek teknik kapasite ve teknolojinin olduğunu göstermektedir. 1995 yılı baz alındığında toplam ithalatımızın %53,5’i hammaddeler, %31’i yatırım maddeleri ve %15,6’sı tüketim maddelerinden oluşmaktadır.³⁴⁶

Yukarıda anlatılanlar ışığında Pamuk başta olmak üzere bir çok madencilik ve petrol ürünlerinin oluşturduğu bir çok hammadde ve ara malına sahip BOATC ülkelerinden yapacağımız ithalat, Ülkemizde atıl bulunan kapasite ve teknolojinin kullanılması ile birlikte Türkiye’nin ihraç potansiyelini yükseltecektir.

2.5. Türkiye –Avrupa Topluluğu ilişkileri kapsamında Orta Asya Cumhuriyetleri ile İlişkiler

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ticari ilişkiler kurmak zorunda olan Türkiye’nin hangi düzeyde imtiyazlı ilişkiler kurabileceği ve Türkiye’nin toplulukla ilişkilerinde hangi oranda yansıtılabileceği önemli bir problemdir.

Bu güne kadar yapılan anlaşmalara göre, Türkiye ile Topluluk arasında bir gümrük birliği kurulacak, yani taraflar, aralarındaki ticarete uyguladıkları her tür gümrük vergisi, eş etkili vergi ve resimleri kaldıracak ve Türkiye üçüncü ülkelere karşı Topluluğun Ortak Gümrük Tarifesini (OGT) uygulayacaktır. Diğer yandan

³⁴⁶ İGEME ,ss.14.19.

taraf lar ticaret politikalarını koordine ederken, karşılıklı çıkarların korunmasını sağlayıcı usuller hazırlayacaklardır.³⁴⁷

Taraflar arasındaki ticarete, gümrük vergisi, eş etkili vergi ve resimler ile miktar kısıtlamalarının kaldırılması, Türkiye ve Toplulukta üretilen mallar ile Türkiye veya Toplulukta serbest dolaşım durumunda bulunan üçüncü ülke çıkışlı mallara uygulanacaktır. Buna karşın, kaynağı ve çıkış nedeni ile özel bir gümrük rejiminden yararlanarak, üçüncü ülkelerden Türkiye ve Topluluğa ithal edilmiş mallar, diğer akit tarafa tekrar ihraç edildiğinde serbest dolaşım durumunda sayılmayacaktır. Taraflar arasındaki gümrük vergileri, eş etkili vergi ve resimler ile miktar kısıtlamalarının kaldırılması, Türkiye ve toplulukta elde edilen ve imaline Türkiye ve Toplulukta serbest dolaşımında bulunmayan üçüncü ülkeler çıkışlı mallara da uygulanacak; ancak, söz konusu malların bundan yararlanabilmesi, malın bünyesine giren üçüncü ülkeler çıkışlı malların OGT'nin belirli bir yüzdesine eşit, fark giderici bir verginin ihracatçı ülkede tahsiline bağlı olacaktır.³⁴⁸

Bu nedenle, Avrupa Birliğinin harici işleme rejimi çerçevesinde AB menşeli hammaddeler üçüncü ülkelerde işlem gördüğünde Avrupa Birliğine gümrük vergisiz olarak ithal edilebilmekteyken, Avrupa Birliği'nin ticari politikası araçlarını benimsemiş olan Türk menşeli malların üçüncü ülkelerde işlem gördükten sonra ihracı gümrük vergisiz mümkün olmamaktadır.

Tablo 4.13

AB'nin 1995 Yılında Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle Dış Ticareti

ÜLKELER	AB İHRACATI			AB İTHALATI		
	PAY	ECU	ARTIŞ	PAY	ECU	ARTIŞ
AZERBAYCAN	0.7	0.12	45.1	0.2	0.05	113.3
KAZAKİSTAN	2.1	0.37	-44.9	1.4	0.32	17.9
TÜRKMENİSTAN	0.4	0.08	-47.2	0.7	0.15	-20.0
ÖZBEKİSTAN	2.3	0.41	5.3	2.1	0.49	-5.7
KIRGIZİSTAN	0.3	0.05	12.5	0.1	0.03	49.6

Kaynak: İTO, Türkiye'nin Dış Ekonomik..., s.174.

Tablo 4.13'ten görüldüğü gibi Avrupa Birliği, bu genç Cumhuriyetlerin, dış

³⁴⁷ Gültekin Rodoplu, "Gümrük Birliği ve Türkiye", Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:1, Isparta: 1996, ss, 2.6.

³⁴⁸ Orhan Morgil, "Gümrük Birliği'nin Türk Ekonomisine Sektörel Etkileri", Yeni Forum, Mayıs :1995, s.23.

ticaretinde daha şimdiden önemli bir yer tutmaktadır. AB' nin bu ülkeler ile yaptığı ihracattaki payı % 1,16 civarındadır. AB' nin ithalatında ise bu ülkeler yine önemli bir yer tutmakta ve 1995 yılı itibariyle toplam ithalatı içerisinde BOATC'nin payı yaklaşık % 0,9 civarındadır. Buradan çıkarılacak kesin sonuç, Türkiye'nin yalnızca Çin, diğer BDT ülkeleri, Rusya ve Orta Doğu ülkeleri ile değil, aynı zamanda güçlü Avrupa Birliği ile bu ülkeler kapsamında kıyasıya rekabet içinde olduğudur.

AB bu ülkelere petrol, petrol ürünleri, demir-çelik, madenler, pamuk, inorganik kimyasallar, ağaç ürünleri, deri ürünleri, diğer metaller ithal ederken, elektronik cihazlar, taşıt araçları, mobilya, ayakkabı, tekstil ürünleri, gıda maddeleri ihraç etmektedir. Bu ürünlerin çoğu Türkiye'nin bu ülkelere ihracında ve ithalinde ağırlığı olan ürünlerdir. Türkiye'nin ortak dış ticaret ürünlerinde avantajlı bir durumda olması, bu ülkeler ile derhal yapacağı tercihli ticaret anlaşmalarına bağlı olmaktadır.

Avrupa Birliğinin Türk Cumhuriyetleri ile ticari ve ekonomik ilişkileri daha önce Sovyetler Birliği ile imzalanan veya imzalanma aşamasında olan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın yerini alması beklenmektedir. Bu sebeple, Avrupa birliği ile Kırgızistan ve Kazakistan arasındaki ilk kuşak anlaşmaları olarak nitelendirilen Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. İkinci kuşak Avrupa Anlaşmaları genelde ticari açıdan tarafların birbirlerini Çok Elyaflılar Anlaşması (MFN) rejimi uygulamasını öngörmektedir. Ayrıca Türk Cumhuriyetleri ile Avrupa Birliği arasında tekstil ürünleri ticaretini düzenleyen MFA tipi anlaşmalar düzenlenmiştir.³⁴⁹

Ortaklık anlaşmalarında yer alan ve yukarıda özetlenerek verilen katma Protokolün çeşitli maddeleri uyarınca, Türkiye, toplulukla yaptığı anlaşmaları ihlal etmeden, BOATC ile tercihli ticaret anlaşmaları yaparak, bu ülkelerin bir kısım mallarının Türkiye'ye ihracatlarında kolaylık sağlaması gerekmektedir. Ayrıca Türkiye BOATC' ni Genelleştirilmiş Preferanslar Sistemine (GPS) dahil etmelidir. Böylece verilecek gümrük indirimleri şeklindeki tarife ödünleri ile, dış ticaretimiz dengeli ve dinamik hale gelecektir.

³⁴⁹ İTO, Türkiye'nin Dış Ekonomik...,s.174

2.6. Karşılıklı Dış Ticaretin Geliştirilmesi Açısından Alınması Gerekli Tedbirler

Dış ticarete yaşanan problemlerin çözümü için alınması gerekli bir çok tedbir bulunmaktadır. Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri bir yana dış ticaretinde yaşadığı temel problemlerin başında, makro ekonomik istikrarın olmayışı, reel döviz kuru politikası uygulanması, temel girdilerin uluslararası fiyatlardan sağlanması, Finansman sorunları, Devlet yardımları, Pazar ve ürün çeşitliliğinin sağlanması gelmektedir. Türkiye'nin son yıllarda artan bu sorunlarını süratle gidermesi gerekmektedir.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile aramızda mevcut dış ticaretin geliştirilmesi ile ilgili sorunlar, genelde Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin yapısından kaynaklanmaktadır. Belli başlı sorunlar ve alınması gerekli tedbirler aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır.

- Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye arasında teknoloji transferi hızlandırılmalı ve bu birikim açısından ülkelerin potansiyelleri etüt edilmelidir.
- Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik gelişmede karşılaştıkları en önemli sorun, mevcut ülkelerdeki müteşebbis yetersizliğidir. Genç Türk müteşebbislerinin, bu ülkelerdeki ortak faaliyetlerinin teşvik edilmesi yoluyla bu ülkelerde müteşebbis yetiştirilmesi mümkün olacaktır.
- Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik kaynak ve yatırım imkanlarını tanıtmak için bu Cumhuriyetlerin bir araya gelerek, Türkiye, Avrupa ve Amerika'da belli merkezlerde ticaret ve tanıtım merkezleri kurmaları gerekmektedir.
- Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Kolhoz ve Solhoz'ların özelleştirilmesi ve tarımsal üretimin artırılması için Türkiye'nin ve Uluslararası kuruluşların mali yardım ve teknik desteğinin sağlanması gerekmektedir.
- Orta ve Uzun vadede de bu Cumhuriyetler ile dış ticaretimizin geliştirilmesi, mevcut ülkelerde her iki tarafın avantajlı olacağı ortak yatırımların arttırılmasına bağlıdır.

- Bu Cumhuriyetli ile Dış Ticaretimizin belirli bir kısmının “Barter” yolu ile yapılması, bazı girişimcilerimiz tarafından olumsuz karşılanmaktadır. Ülkelerin ekonomik ve siyasi yapılanması sırasında hiçbir iş yapmamaktansa mübadele, denge ticareti ve takas gibi ödeme şekilleriyle ticaretin arttırılmasına çalışılması, ekonominin daha da kötüleşmesini engelleyecektir.
- Dış ticarete taşımacılık sorunları asgariye indirilmelidir. Bu ülkelerde karayolu taşımacılığı oldukça ilkel bir yapıdadır. Bunun sebebi, SSCB döneminde demiryolu ve denizyolu taşımacılığına daha fazla önem verilmiş olmasıdır.³⁵⁰ Türkiye'nin BOATC ile gelişen yoğun ilişkileri ve bu ülkelerin Türkiye üzerinden başka ülkelerle geliştirdikleri ilişkiler, ülkemizin ulaştırma sistemlerinin yeniden değerlendirilmesi ve uzun vadede dışa açılımları da kapsayan bir ulaştırma master planı hazırlanmasının kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu Cumhuriyetlerin yer altı zenginliklerinin yerüstüne çıkarılması ile birlikte, daha büyük bir pazar meydana gelecektir. Bu büyük pazara tüm dünyadan yönecek mal ve hizmet akımları, Türkiye üzerinden gerçekleşecek olursa, ülkemiz bir terminal ülke hüviyeti kazanmış olacaktır. Öncelikle BOATC ile karayolu taşımacılığının geliştirilmesi için, Doğu Karadeniz Bölgesi sahil şeridinin genişletilmesi ve Uluslararası taşımacılığı göre yeniden dizayn edilmesi gerekmektedir. Bölge ülkelerine yapılacak taşımacılıkta devlet, sübvansiyonda bulunmalıdır. Böylece, ulaşımda karşılaşılan sorunların ve maliyet yüksekliklerinin giderilmesi sağlanmış olacaktır.
- Son yıllarda gelişmekte olan ülkelerin yerli şirketleriyle, dış şirketler arasında kurulan Joint-venture'lar her iki tarafında amaçlarına ulaşması için çok kestirme bir yol haline gelmiştir. BOATC şirketleri iç pazarı tanımakta, yerel iş piyasasını bilmekte ve üretim kolaylıklarını bilmektedir. Türk şirketleri ise, gelişmiş üretim teknolojisi, know-how yönetimi ve ihracat piyasalarına giriş konularında tecrübesi ve alt yapısıyla daha avantajlı bir

³⁵⁰ Ekonomik Forum, TOBB Aylık Dergisi, Yıl:5, Sayı:10, Ankara: Ekim 1998, s.52.

konumdadır. Oluşturulacak yeni Joint-venture'larda daha az sermayeye ihtiyaç duyulacağı göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. Bu ortaklıklar aynı zamanda mal ve hizmet ticareti bir yana teknoloji ihracatının artmasında da önemli katkılar sağlayacaktır.

- BOATC ile yapılan dış ticarete ihracat ve ithalat yönünden dış ticaretin finansmanı kolaylaştırılmalıdır. Factoring, Fortfaiting, Export leasing, karşılıklı ticaret gibi modern yöntemlerin uygulanması için kolaylıklar sağlanmalıdır.
- BOATC ülkeleri bir çok ihraç ürünüme, tarife dışı engeller koymaktadırlar. Bu ülkeler ile yapılacak gümrük mevzuatlarının uyumlaştırılması çabaları sonunda, dış ticaretimizde son derece önemli artışlar olacağı inkar edilemez bir gerçektir.
- BOATC'nin pazar yapıları daha kapsamlı araştırılmalı ve pazar yapıları gereği orta ve uzun vadede riskli olabilecek sahalarda ihracatçılarımız ve ithalatçılarımız gerekli önlemleri şimdiden almaları gerekmektedir. Pazar yapıları daha müsait yeni alanlara, yatırımlarımızı süratle yoğunlaştırmalı ve fırsat potansiyellerini hızla değerlendirmemiz gerekmektedir.
- KOBİ'lere dış ticarete daha fazla önem verilmelidir. Bir çok görüş, dünya pazarında hakimiyetin dev çok uluslu şirketlerin tekelinde olduğu şeklindedir. Bu gün uluslararası rekabette, fiyat farklılığından ziyade, mal farklılığı, işletme sorumluluğu, alınan ürün için servis sunulup sunulmadığı daha önemli bir hale gelmiştir. Ayrıca üretimde "uzmanlaşma" bu kapsamda önemli bir konumdadır. KOBİ'ler büyük şirketlere göre bu konularda daha avantajlı olduğundan, dış ticaretimizde KOBİ'lerin payı süratle arttırılmalıdır.
- Türk-Eximbank şimdiye kadar Türk Cumhuriyetlerine 1.254 milyon dolar ihracat ve proje kredisi taahhüdünde bulunmuş, bu taahhüdün 513.2 milyon doları ihracat, 740.6 milyon doları proje kredisi şeklinde olmuştur. Şu ana kadar mevcut kredinin 413.9 milyon doları ihracatta, 268.9 milyon doları ise çeşitli projelerde kullanılmıştır.³⁵¹ Bahse konu kredilerde sigorta oranları ve kredi çeşitleri arttırılmalıdır. Eximbank, mevcut ülkelere

³⁵¹ İhracatta Görünüm, s.19.

ihracat sigortası uygulamalı ve bu yolla dış ticaretimiz arttırılmalıdır.

- Türkiye ile Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik yapıları birbirlerini tamamlar niteliktedir. Birinin ihtiyacını diğeri sahip olduğu zenginlikler veya teknolojik, ekonomik , ticari birikimleriyle karşılayabilir. Böylece karşılıklı uzmanlaşmadan taraflar ortaklaşa yararlanabilir. Bunların olabilmesi için, ulaşım ve haberleşme gibi sorunların kısa sürede çözülmesi gerekmektedir. Bu sorunlar için Türkiye'nin acil yardımı şarttır.
- Bu Cumhuriyetler, rejim gereği merkezi planlı ekonomilerden oluşmuştur. Böyle bir sistem batıda görülenlerden farklı nitelikte bir uluslararası işbirliğinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Devletçi ekonomilerde kıt kaynakların tahsisi, fiyat mekanizması yerine merkezi plan aracılığıyla yapıldığından, ülkeler arasındaki kaynak dağılımı, ticaretin yapısını da belirlemektedir. Serbest piyasa mekanizması olmadığı için fiyatlar, kaynakların nispi kıtlık derecesini yansıtmamaktadır. Dolayısıyla bu ülkelerin üçüncü ülkelerle olan dış ticaretlerine uyguladıkları fiyatlar, kendi aralarındakinden farklıdır. Genelde üçüncü ülkelerle dış ticarete cari dünya fiyatlarına uyum gösterilmeye çalışılırken, iç ticarete idari yönü ağır basan fiyatlar uygulanmaktadır. Bu ülkelerin kaynaklarına oranla dış ticaretten yeterli geliri alamadıklarının bir kanıtı olmaktadır.
- Malların ve üretim faktörlerinin ülkeler arasındaki dolaşımı, serbesti esasına göre değil, ilgili ülkelerin doğrudan müdahaleleri ile gerçekleşmekte, bu durum çok yaygın bir bürokrasiye yol açmaktadır. Ayrıca, planlama otoritelerinin almış oldukları kararlar ile kaynak tahsisleri, karşılaştırmalı üstünlüklere uygun olmadığı için, ortaya çıkan uzmanlaşma bir işbölümüne dayanmamaktadır. Bu da dış ticarete kazançları düşürmekte verimliliği azaltmaktadır.
- Piyasa ekonomilerinde üretim, büyük ölçüde kar amacına yöneliktir. Serbest dış ticarete ve faktör hareketliliğine getirilen kısıtlamalar, bunların en rasyonel şekilde kullanılmasını engellemektedir. Bu kısıtlamaların ortadan kaldırılmasıyla, ülkeler arasında ve üretim faktörlerinin serbest hareketi sağlanmış olur ve karşılaştırmalı üstünlüklere göre belirtilen işbölümü uyarınca yapılacak üretimden bütün ülkeler yararlanır. Böylece kıt kaynaklar,optimal dağılır ve üretim artar.Bundan,tüm taraflar yararlanır.

SONUÇ

Bağımsızlıklarını 1991 yılında kazanan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, siyasi anlamda bağımsızlıklarını kazanmışlar ancak ekonomik anlamda savaşın en şiddetli safhalarını yaşamaktadır.

Yıllar boyu süren merkezîyetçi ekonomik politikalar sonucu, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, tarım ağırlıklı üretim yapan ve ilkel ürünlerde uzmanlaşan ülkeler durumuna gelmişlerdir. Çok ilkel üretim yapan birkaç tesis, ya hiç çalışmamakta veya büyük kapasite eksiklikleri ile çalışmaktadır. Ülkeler birbirine bağımlı olmakla birlikte tüm Cumhuriyetler Rusya Federasyonuna halen büyük ölçüde bağımlı kılınmıştır. Helen eski alışkanlıklarından kurtulamayan bu Cumhuriyetler en büyük ticaretini, BDT ülkeleriyle barter yoluyla gerçekleştirmektedirler. Bu Cumhuriyetlerde, kambiyo, ihracat, ithalat, bankacılık, sigortacılık, para, sermaye piyasaları, yatırımlar, yabancı sermaye, teşvikler, gümrük, miktar kısıtlamalar gibi kavramlar yok denecek kadar azdır ve çoğu halen arzu edilir biçimde tesis edilememiş veya hayata geçirilememiştir.

Bu ülkelerin Türkiye açısından ne kadar önemli olduğunu anlamak için haritaya bakmak yeterlidir. Ekonomideki tüm olumsuzluklara rağmen sanayi ve hizmet sektörü Türkiye’de büyük bir ivme kazanmış durumdadır. Sanayi ürünleri çeşitliliği ve kaliteyi yakalama yönünde büyük çabalar sarf edilmektedir. Özellikle 1980’li yıllardan itibaren Batılı anlamda düşünen, kaliteye önem veren girişimci ruha sahip müteşebbislerimiz, bu pazarın farkına kısmen de olsa varmışlardır.

Ancak, altyapı, bankacılık, ulaşım ve bu ülkelerdeki profesyonel grupların ve alıcı şirketlerin kurumlaşmaması nedeniyle bu ülkelere Türkiye’nin ihracatı istenilen boyutlara henüz ulaşmış değildir. Ancak, Türkiye, gerek siyasal, gerekse ekonomik politikalarla, Türk girişimcisinin Orta Asya ülkelerinde uzun vadede yapılanmasını sağlayacak altyapıyı hazırlama çalışmalarını yürütmektedir.

Örneğin, az sayıda da olsa bu ülkelerde Türk Bankalarını görmekteyiz. Uzun vadeli ticari ilişkiler için bankalar ekonomik üs görevini görmektedir. Dış ticaretin karlılık unsuru paranın ise bir nevi sigortasıdır.

Bu ülkeler Türkiye’nin ürettiği sanayi mamullerinin büyük bir çoğunluğuna ve teknoloji transferi dahil bir çok hizmete acil ihtiyaç duymaktadırlar. Sovyetlerin çökmesinden önce uygulanan merkezîyetçi sitem, bireyin ihtiyaçlarını karşılamak için özel bir çaba gösterememiştir. Şu anda bu ülkelerde yaşayan insanlar

ihtiyaçlarının farkında ve batılılar gibi, otomobilden, kaliteli iç çamaşırına, koladan, hamburgere kadar her şeye, diğer tüketim toplumları gibi sahip olmak istemektedirler. Bu büyük Pazar ve artan, tüketim trendi bir çok ülkenin iştahını kabartmaktadır. Türkiye bu ihtiyaçları dış ticaret yoluyla karşılama konusunda, mükemmel bir konuma ve tarihi bir fırsata sahiptir. Bu tarihi şansı, bilimsel ve mantıklı bir şekilde kullanmamız gerekmektedir.

Bu ülkelere ihracatımız 1997 verilerine göre 1 milyar dolara bile ulaşmış değildir. Toplam ihracatımız içinde bu ülkelerin payı yalnızca %0,49 seviyelerinde gerçekleşirken, toplam ithalatımız içindeki payı ise %0,16'dır. Türkiye'nin toplam ihracatı içerisinde, nüfus ve tüketim trendi dikkate alındığında, çok küçük bir oran mevcuttur.

Türkiye'nin son 10 yılda ihracatı ortalama %13 artmıştır. Dünyada "İhracata Dayalı Büyüme Stratejisinin" iyi bir şekilde uygulandığı ülkelerde bu rakam çok daha yüksek olmaktadır. Aynı dönemde Tayland ihracatını 15 kat, Malezya 13 kat, Endonezya 9 kat, Singapur 8 kat arttırmıştır. Bu da gösteriyor ki Türkiye uyguladığı dış ticaret politikalarından istediği sonucu elde edememiştir.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, hızlı bir sosyal ve ekonomik yapılanma içindedirler. Bu sebeple ihtiyaçları her konuda artmaktadır. Pazarın nüfus büyüklüğünün yanında, kuruluş ihtiyaçları, bu ülkelere yapılacak mal ve hizmet ticaretinin büyük bir miktarda olduğunu göstermektedir.

Türkiye'nin Karşılaştırmalı ve Mutlak üstünlüğü olan bir çok ürüne, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin acil ihtiyaçları vardır. Buna karşın, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin doğasından kaynaklanan bir çok ürün, Türkiye için tamamlayıcı ve zorunlu ürünler olmaktadır.

BOATC ülkelerine yönelik ihracatımızda öncü sektörler, gıda sanayi ürünleri, dokumacılık mamulleri, kimya sanayi mamulleri, makine sanayi mamulleri ve elektronik cihazlardır. Bu sektörler toplam ihracatımızın yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Bu ürünler dışında kalan diğer ürünlerimizde ise BOATC' ne yönelik gözle görülür bir artış vardır. Toplam ihracat performansımızın artırılması için BOATC' ne yönelik ihracatımıza tüm sektörlerde ağırlık verilmelidir.

Ülkemizin katma değeri yüksek ürünlerde ihracatçı konumunda olması ve böylece dünya piyasalarından daha fazla pay alabilmesi için, söz konusu ürünlerin

ihracatında hammadde ve ara malı ihracatından ziyade yatırım malı ve tüketim malı ihracatı paylarını arttırmaları gerekmektedir

BOATC ülkelerinden, ithalatımızda en fazla ağırlığı olan ürün, sanayi bitkileridir. Sanayi bitkileri ithalatımız, bu ülkelere yönelik toplam ithalatımızın %50'sinden daha fazla yer tutmaktadır.

Türk Cumhuriyetleri, petrol, doğal gaz, maden ve tarım alanlarında hammadde kaynaklarına sahiptirler. Fakat bunları kendi ülkelerinde işleyecek kuruluşları yok denecek kadar azdır ve yeterli teknolojileri yoktur. Türkiye ortalamasında ihracat/üretim oranı ortalama 0.15 civarındadır. Hammadde ve ara malı olarak ürünlerde ihracat/üretim oranının düşük olması, aslında ülkede bu hammadde ve ara mallarının işlenerek nihai ürüne çevirebilecek teknik kapasite ve teknolojinin olduğunu göstermektedir. Hammadde depoları sayılabilecek bu ülkelere yapacağımız ithalatın, ülkemizde nihai ürünlere çevrilerek, katma değeri yüksek ürünler üretilebilir, ve ihracatta önemli ölçüde artışlar sağlanabilir.

AB bu ülkelere petrol, petrol ürünleri, demir-çelik, madenler, pamuk, inorganik kimyasallar, ağaç ürünleri, deri ürünleri, diğer metaller ithal ederken, Elektronik cihazlar, taşıt araçları, mobilya, ayakkabı, tekstil ürünleri, gıda maddeleri ihraç etmektedir. Bu ürünlerin çoğu Türkiye'nin bu ülkelere ihracatında ve ithalinde ağırlığı olan ürünlerdir. Türkiye'nin ortak dış ticaret ürünlerinde avantajlı bir durumda olması, bu ülkeler ile derhal yapacağı tercihli ticaret anlaşmalarına bağlı olmaktadır.

Bu ürünlerin hemen hepsi bu ülkelerin ekonomileri için tamamlayıcı ürünler olmaktadır. Bu sebepten dolayı Türkiye bahsedilen ürünlerde uzmanlaşarak ve ihracatını artırarak, söz konusu ülkelere, daha fazla rekabet gücüne sahip olabileceği gibi, İhracat performansını devamlı arttırabilecektir

Son Lüksembourg zirvesinin ardından Türkiye'nin Avrupa pazarına verdiği ağırlığı mutlaka gözden geçirmesi gerekmektedir. Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinin üyeliğe kabul edilmesine karşın Türkiye'nin dışarıda bırakılması kararı, Uzun vadede de Türkiye'nin Avrupa pazarında daha fazla rekabetle karşı karşıya kalacağını göstermektedir. BOATC ile yapılacak tercihli ticaret anlaşmaları, Türkiye'nin ileride karşılaşılabileceği güçlükleri şimdiden ortadan kaldıracaktır.

Türkiye'nin bu ülkelere yapacağı sermaye ihracatı ve teknoloji ihracatı, yatırımlarımızın sağlamlık derecesini arttıracaktır. ABD'nin yaklaşık 40 yıldır sahip

olduğu tecrübeyi Uzakdoğu ülkelerine taşıyıp sermaye birikimi ile dev bir ihraç potansiyeli yakalaması bu konuda Türkiye için en iyi örnek olmalıdır. ABD, Malezya, Tayland, Kuzey Kore gibi ülkelerde dev üretim tesisleri kurarak kendi piyasa fiyatlarını karşılaştırmalı olarak aşağıya çekmiştir.

Bu gün Türkiye'nin önünde benzer bir fırsat bulunmaktadır. Bu ülkelere yapacağımız ihracatı dış ticaret yoluyla artırırken, üretimimizin belirli bir kısmını bu ülkelerde yaparak, üretimde maliyetleri düşürerek üretimden kazançlı çıkabiliriz. Dış ticarete zamanla kazanılacak potansiyel KOBİ yatırımlarıyla daha büyük ölçülerde yakalanabilecektir.

Sonuç olarak siyasi, kültürel ve ekonomik anlamda yakalanan bu tarihi fırsatın değerlendirilmesi için, makro ekonomik politikalardan, finansman sorunlarına kadar bir çok sorunun süratle çözülerek, mevcut dış ticaretimizin artırılması her iki taraf açısından karlı olacaktır. Bu sayede Ülkelerin ihracat performansları artarken, dış ticarete rekabet güçleri artacaktır.

KAYNAKLAR

- Bilgi, TBMM Enformasyon Merkezi Dergisi, **Türk Cumhuriyetleri Özel Sayısı**, Ankara: Sayı: 5, Kasım 1992.
- Bursa Ticaret ve Sanayi Odası (BTSO), **Türkmenistan**, BDT Ülke Raporları, No:6, Bursa:1993.
- BTSO, **Kazakistan**, Bursa: Bağımsız Devletler Ülke Raporları No:2, 1992.
- BTSO, **Özbekistan**, Bursa :Bağımsız Devletler Ülke Raporları No:4, 1993.
- Büyük Larousse**, Sözlük ve Ansiklopedi Cilt.3.
- Capital**, Yıl:2, Sayı:7, Temmuz 1994.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), Bülten, **Türkmenistan ve Türkiye İle İlişkileri**, İstanbul: Ağustos, 1995.
- DEİK, Bülteni, **Türkmenistan ve Türkiye İle İlişkileri**, İstanbul: Aralık 1997.
- DEİK, Bülteni, **Özbekistan Ekonomisi ve Türk-Özbek Ekonomik İlişkileri**, İstanbul: Mayıs, 1996.
- DEİK, Bülteni, **Özbek Ekonomisi ve Türk-Özbek Ekonomik İlişkileri**, İstanbul: Nisan 1998.
- DEİK, Bülteni, **Türkmenistan ve Türkiye İle İlişkileri**, İstanbul: Aralık 1997.
- DEİK, Bülteni, **Azerbaycan Ekonomisinde Son gelişmeler ve Türkiye ile İlişkileri**, İstanbul: Kasım 1996.
- DEİK, Bülteni, **Azerbaycan Ekonomisi ve Türkiye İle İlişkileri**, İstanbul: Şubat 1998.
- DEİK, Bülteni, **Kazakistan ve Türkiye İle İlişkileri**, İstanbul: Eylül, 1996.
- DEİK, Bülteni, **Kazakistan Ekonomisi ve Türkiye İle İlişkileri**, İstanbul: Haziran 1998.
- DEİK, Bülteni, **Kırgız Cumhuriyeti ve Türkiye İle İlişkileri**, İstanbul: Ağustos 1995.
- DEİK, Bülteni, **Kırgızistan Ekonomisi ve Türk-Kırgız Ekonomik İlişkileri**, İstanbul: Nisan 1998.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), **Eski SSCB Cumhuriyetleri İstatistik Göstergeleri, 1970-1992**, Ankara: 1993.

- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT),**Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu, Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Raporu**, Ankara: Ek:4, Aralık 1993.
- Dictionnaire Larousse, **Ansiklopedik Sözlük**, Cilt.4, 1993.
- Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM), **Azerbaycan, İhracat Açısından Ülke Değerlendirmeleri**, İhracat Genel Müdürlüğü, Sayı:2, İstanbul:1995.
- DTM,<http://www.forreigntrade.com.tr>, (azer1.htm).
- DTM, <http://www.forreigntrade.com.tr>, (azerbaycan.htm).
- DTM, <http://www.forreigntrade.com.tr>, (Kazak1.htm).
- DTM,<http://www.forreigntrade.com.tr>, (Özbek1.htm).
- DTM, **Türkiye'nin Dış Ticareti 1996**, Yıllık Değerlendirme, Ankara:1996.
- DTM, **Bilgi İşlem Verileri**, Ankara:1998.
- DTM, **Dış Ticaret Verileri**, Ankara:1998.
- Dünya Gazetesi**, 18 Aralık 1998.
- The Economist Intelligence Unit, Country Report, **Türkmenistan**,4 th quarter, 1996.
- EIU, Country Report, **Türkmenistan**, 2 nd quarter, 1997.
- EIU, Country, Report, **Azerbaycan**, 3rd Quarter, 1996.
- EIU, Country Profile,**Kazakistan**, 1996-1997.
- EIU, Country Report, **Kyrgyz Republic** 2nd Quarter 1997.
- EIU, Country Report, **Kyrgyz Republic**, 4th quarter,1996.
- EIU, Country Report, **Uzbekistan**, 3 th quarter, 1994.
- EIU, Country Report, **Uzbekistan** 4 th quarter, 1996.
- Ekonomik Forum**, TOBB Aylık Dergisi, Yıl:5, Sayı:10, Ankara: Ekim 1998.
- Elazığ Ticaret, **Türkmenistan**, Türki Cumhuriyetleri Araştırması, Elazığ: Ekim 1996.
- Elazığ Ticaret, **Azerbaycan**, Türki Cumhuriyetleri Araştırması, Elazığ: Eylül 1996.

- Elazığ Ticaret, **Kazakistan**, Türki Cumhuriyetleri Araştırması, Elazığ: Aralık 1996.
- Elazığ Ticaret, **Kırgızistan-II** Türki Cumhuriyetleri Araştırması, Elazığ:1997.
- Eskişehir Sanayi Odası (ESO), Bülteni, **Kırgızistan**, Sayı:282, Eskişehir: Mart 1995.
- Gazete Ege, **Türk Kurultayı Toplantısı ,özel eki**, (Altın Yunus Oteli), 30 Eylül-2 Ekim 1995.
- Gündem, **Perspektif, Avrasya İşbirliği**, Ücretsiz Ek, Mayıs, 1997.
- Harp Akademileri, **Orta Asya'nın Dünü, Bugünü, Yarını** İstanbul: Mayıs 1993.
- İGEME, **Türkiye'de Üretim, İhracat, Kapasite Karşılaştırması ve Dünya Ticareti ile Mukayesesi**, Ankara:1996.
- İstanbul Ticaret Odası (İTO), KEİB/BDT Araştırma Dizisi , **Türkmenistan** , Haz: Erdoğan PEKCAN , İstanbul Yayın No:27, İstanbul:1992 .
- İstanbul Ticaret Odası (İTO), **Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri ve Gümrük Birliği**, Yayın no:53*AB/11, İstanbul:Aralık 1996.
- İTO, BASB' a Üye Türk Cumhuriyetleri'nin Tanıtım Broşürü, **Türkmenistan**, İstanbul: Haziran 1992.
- İTO, **Rakamlarla Türkiye Ekonomisi**, Yayın No:30, İstanbul:1997.
- Karadeniz Teknik Üniversitesi (KTÜ), **Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya Politikası**, Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, Trabzon: Eylül 1993.
- Milli Eğitim Bakanlığı (M.E.B.), **Türk Dünyası'nı Tanıtıcı Takvimi**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1993.
- Newsweek, 24 Kasım 1997.
- Perspektif, **Avrasya İşbirliği**, Özel Sayısı, Kasım:1996.
- Sabah Gazetesi, 29 Aralık 1997.
- Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA), **Türkmenistan Ülke Raporu**, Yayın No:29, Ankara: Nisan 1996.
- TİKA, **Azerbaycan Ülke Raporu**, Ankara: Yayın No:32,Ekim 1996.
- TİKA, **Kazakistan Ülke Raporu**, Ankara: Yayın No:30, Ekim 1996.
- TİKA, **Kırgızistan Ülke Raporu**, Ankara: Ekim 1996, No:31.

- TİKA, **Özbekistan Ülke Raporu**, Ankara: Yayın No:15,Haziran 1995.
- TİKA, Avrasya Dosyası, "**Türkmenistan Özel Sayısı**", Sayı:87, Ankara: Kasım1997/2.
- TİKA, Avrasya Dosyası, **Kazakistan Özel Sayısı**, Sayı:90,Ankara: Ocak 1998/2.
- TİKA, Avrasya Dosyası, , **Kırgızistan Özel Sayısı**,Ankara: Temmuz 1997.
- TİKA, **Avrasya Dosyası**, On beş Günlük Bülten, Sayı:58, Ankara: Haziran 1996/1.
- TİKA, **Avrasya Dosyası**, On beş Günlük Bülteni, Sayı :60, Ankara: Temmuz 1996/1.
- TİKA, **Avrasya Dosyası**, On beş günlük Bülteni, Sayı:66, Ankara: Ekim 1996/1.
- TİKA,**Avrasya Dosyası**, On beş Günlük Bülten, Sayı:68, Ankara: Kasım 1996/1.
- TİKA, **Avrasya Dosyası**, On beş Günlük Bülteni, Sayı:73, Ankara: Ocak 1997/2.
- TİKA, **Avrasya Bülteni**, On beş Günlük Bülten, Sayı:75, Ankara: Mayıs 1997/2.
- TİKA, **Avrasya Dosyası**, On beş Günlük Bülten, Ankara: Sayı:79, Temmuz 1997/2.
- TİKA, **Avrasya Dosyası**, On beş Günlük Bülteni, Sayı:81-82, Ankara: Ağustos- Eylül, 1997.
- TİKA, **Avrasya Bülteni**, On beş Günlük Bülten, Sayı:83, Ankara: Eylül, 1997/2.
- Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM),**İhracatta Görünüm**, Sayı:25 İstanbul: Kasım 1997.
- TİM, **İhracatta Görünüm**, Sayı:26, Aralık 1997.
- Türkiye İhracatçılar Meclisi, **1997-1998 Faaliyet Raporu**, Ankara:Yayın No:12, Haziran 1998.
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), **Türkmenistan, Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı ve Türkiye ilişkileri açısından Değerlendirilmesi**, Ankara:1994.

- TOBB, **Azerbaycan, Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin yapısı ve Türkiye ile ilişkileri açısından değerlendirilmesi** , Ankara: 1995.
- TOBB, **Kazakistan, .Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı ve Türkiye İle İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi**, Ankara: 1996.
- TOBB, **Özbekistan, Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı ve Türkiye ile İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi**, Ankara: 1995.
- Turkish Daily News**, 2 Şubat 1995.
- Türkçe Konuşan Ülkeler I. Yerbilimleri ve Madencilik Konferansı, Ülke Raporları**, Ankara:1994.
- Arslan Karabağlı ve diğerleri(haz.),**Milli Prodüktive Merkezi, Azerbaycan'ın doğal kaynaklarıyla Ekonomik potansiyeli karşısında, Türkiye'nin dış ticaretini geliştirme olanakları**, Ankara: Milli Prodüktive Merkezi Yayınları , Yayın No:489, 1993.
- Asker Akayev, **Key Points of President Akayev's Article, " On The Strategy of Social and Economic Developments, of the Kyrgyz Republic, and Urgent actions"** DEİK Yayınları, Ref No: KIR,3152., İstanbul, 1993.
- Aslı Özataş, **Yeni Özbek Kimliğinin Oluşumunda Kadınların Rolü**, Ankara: TİKA, Avrasya Etütleri, Sonbahar 1996.
- Atilla Artam, **Türk Cumhuriyetleri'nin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye ilişkileri**, İstanbul: Sabri Artam Vakfı Yayınları, 1993.
- Cengiz Ersun ve Tezer Palacıoğlu (haz.), **Azerbaycan Ülke Profili , Mevzuat ve Türk Girişimcileri**, İstanbul: İTO Yayınları, No: 34, 1997.
- Emin Çarıkçı, **Türkiye'de İç ve Dış Ekonomik Gelişmeler**, Adım Yayıncılık, Ankara: 1996.
- Erol Mütercimler, **21.Yüzyıl ve Türkiye, Yüksek Strateji** , Erciyaş Yayınları, İstanbul: Haziran 1997.
- Erol Mütercimler, **21. Yüzyılın Eşiğinde Uluslararası Sistem ve Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli**, İstanbul: Anahtar Kitapları,1993.
- Gültekin Rodoplu, **"Gümrük Birliği ve Türkiye"**, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:1, Isparta: 1996.
- Halil Açıkgöz, **Oğuzeli Azerbaycan**, İstanbul:1989.
- Halil Seyidoğlu, **Uluslar arası İktisat**, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:828, Eskişehir:1995.
- Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama**, İstanbul: Geliştirilmiş 9. Baskı, 1993.

- Hüsnü ERKAN, **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, İş bankası Kültür Yayınları, Ankara:1993.
- İlhan Uludağ ve Vildan Serin, **SSCB'ndeki Türk Cumhuriyetleri'nin Ekonomik Analizi ve Türkiye İle İlişkiler**, İstanbul : İTO Yayınları, No:22, 1992.
- İlhan Uludağ, **Sovyetler Birliği Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Guruplarının Sosyo-Ekonomik Analizi, ve Türkiye İle İlişkileri**, İstanbul: TOBB yayınları, 1992.
- İshak ALATON, "**Türkiye Kapitalizmi Bugün Yol Ayırımında**", İktisat Dergisi, Sayı:351, Ağustos 1994.
- İsmail Kayabaylı ve Cemender Arılanoğlu, "**Kuzeybatı Türk Elleri**", Azerbaycan Türk Kültür dergisi, Yıl:25, Sayı:219,1997.
- H. Tyszynski, "**World Trade in Manufactured Commodities, 1899-1950**", The Manchester School 19, 1951.
- Keith Martin,"**Baştan Çıkartma İle Şüphe Arasında Çin ve Orta Asya**", Yeni Forum, Ağustos:1994.
- M.Ali Engin (haz.),"**Doğu Türkistan**", İstanbul: Doğu Türkistan Göçmenleri Yayını, Sayı:171, Ocak 1996.
- Mehmet Saray, **Türkmen Tarihi**, İstanbul: Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi Serisi - 5, Nesil Matbaacılık, 1993.
- Mehmet Saray, **Kırgız Türkleri Tarihi**, İstanbul, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarih Serisi-3, Nesil Matbaacılık, 1993.
- Mehmet Saray, **Atatürk ve Türk Dünyası**, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi- Sa.21, 1995.
- Mehmet Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXIV. Dizi- Sa.21, 1996.
- Murat Ferman (haz.), **Türkmenistan İhracat Pazar Araştırması**, İstanbul: İTO Yayınları, Yayın No:1995-29, 1995.
- Muzaffer Dartan, "**Azerbaycan'ın Ekonomik Yapısı ve Piyasa Ekonomisine Geçiş Sorunları, BDT ve Orta Asya Cumhuriyetleri**", İstanbul: İSO Yayınları, Yayın No:11, Temmuz 1992.
- Nadir Devlet, **Çağdaş Türk Dünyası**, İstanbul: 1989.
- Orhan Morgil, "**Gümrük Birliği'nin Türk Ekonomisine Sektörel Etkileri**", Yeni Forum, Mayıs :1995.

- Orsoy Girgiç, “**Türkiye Yeni Pazar Bulmak Zorunda**”, İstanbul: İhracatta Görünüm, Sayı:31, Mayıs 1998.
- Ö.Rona Turanlı (haz.), Kazakistan, İhracat Pazar Araştırması, İstanbul: İTO Yayınları, No:31, 1995.
- Sami Karamısır, **Türkiye'nin Siyasi Meseleleri**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul:1994.
- Sinan Oğan, **Azerbaycan, Türk Ortak Pazar Ülkeleri-I**, İstanbul:1992.
- Sir Caroe, **Sovyet İmparatorluğu, Sömürülen Topraklar**, Çev: Zerhan Yüksel, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Suat İlhan, **Jeopolitik Açından Türk Dünyası**, Değişen Dünyada Türkiye ve Türk Dünyası Sempozyumu, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara: Nisan 1992.
- Şükrü Elekdağ, “**Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkilerin Geleceği**”, İzmir:DPT, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Yayınları, 3. İzmir İktisat Kongresi, 1992.
- Turar KOICHEV, “**Geleceğe Giden Yol**,” Ankara: TİKA, Avrasya Etütleri, Yaz 1996.
- Tülay Sobutay(haz.), Kırgızistan İhracat Pazar Araştırması, İstanbul: İTO Yayınları, Yayın No: 19, 1995.
- Yalçın Toker, **Büyük Uyanış**, İstanbul: Toker Yayınları, 1992.
- Yavuz EGE, “**Son Dönemde Dış Ticaretimiz ve 1997 Yılı İçin Hedefler**” ,Ankara: İGEME'den Bakış Sayı:3, Temmuz-Eylül 1997.
- Yusuf Dönmez, **Türk Dünyasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası**, İstanbul: 2.b. 1987.
- Zehra Mumcu (haz), **Özbekistan İhracat Pazar Araştırması**, İstanbul: İTO Yayınları, Yayın No:35, 1995.
- B.Zakir Avşar, Ferruh Solak ve diğerleri, **Yeni bir yüzyılın eşliğinde Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri**, Ankara: Vadi Yayınları , Nisan 1994.
- Gumpel Werner, **SSCB'ndeki Türk Bölgelerinin Ekonomik Durumu**, Yeni Forum, Ankara: Kasım, 1990.
- Müjde Yener, **Orta Asya ile İlgili Bazı Genel Ve Özel Bilgiler**, Bağımsız Devletler Topluluğu ve Orta Asya Cumhuriyetleri, İstanbul: İSO Yayını, No:11, Temmuz 1992.
- Umut Arık, **Türkiye'nin Azerbaycan ve İç Asya Devletlerine insani, Ekonomik ve Teknik yardım Politikaları, Türk Cumhuriyetleri Arasında Politik ve Ekonomik İşbirliği**, TİKA, Kıbrıs Araştırma Vakfı Yayını, 1993.